

(תולדה והערכה)

מבוא

המרחן הלאומי, שהגיע לידי פתוחו בתנועת התחיה של תקופתנו ונתגלה בעבודת בנין הארץ, יצר ערכים ויציירות לאומיים חדשים, שהם עצמם נקשו לכחות-מניעים כבירים באותו המפעל הלאומי ולמבוקים למאמצים החדשים, הדרושים לחזק את יסודותיו ולהצמידו כדרכו קרימה. בין היציירות הללו תופס בלא ספק מקום בראש בית-הספר העברי, שנוצר מתוך תנאי ההווה החדש בארץ, ועם זה אמצה פעולתו ואף האיצה את מהלך ההתהוות של חיים אלה עצמם. ולא עוד, אלא שהשפעתו פרצה ועברה גם את גבולות ארצנו והרעיפה מל של תחיה על הספרות העברית, ובעיקר על החנוך הלאומי בתפוצות הגולה. בית-הספר הזה אינו רק שנוי צורת בית-האולפנה, שקדם לו; לא אחת החוליות בשלשלת התפתחותו של זה — אלא מעין יצירה חדשה, שיש בה משהו מבהינה מעשה-בראשית והמיהה מן המסלול ההיסטורי. כִּי־אף־על־פי שחלק מתכנון של ביה"ם לקוח ממוסדות החנוך הקודמים, הרי הוא שונה מהם תכלית שנוי במהותו. ומהות חדשה זו היא שמיחסת לו בתולדות החנוך של עמנו ערך של יצירה מהפכנית, המציינת התחלת תקופה חדשה.

שני עיקרים יסודיים מהים את מהותו החדשה של בית-הספר העברי וטובעים את חותמם בחנוך העברי בארץ: (א) הלשון הלאומית היא שפת הלמודים היתירה; (ב) "הלמודים הכלליים" הם חלק בלתי נפרד ובלתי נבדל בתכנית בית-הספר. כיום יכול להראות כתמוה בעינינו יחס דוקא לשתי העובדות הללו ערך של עיקרים יסודיים, הקובעים את מהותו של ביה"ם החדש; שכן בזמננו הן כלולות גם אצלנו בעצם המושג של "בית-ספר" כמושכל ראשון. וכשם שלא יעלה על דעת איש לסמן את מהותו של בית-הספר האנגלי או הצרפתי בזה שמלמדים בו למודים כלליים, ושפת-ההוראה שבהם היא אנגלית או צרפתית, כך, לכאורה, אין לעשות זאת ביחס לבית-ספרנו. ואמנם אנן, החיים כיום בתוך אטמוספירה עברית-עצמית זו, שבית-הספר העברי יצרה והרואים לפנינו את הרשת הרחבה של מוסדות

חנוכנו הנורמליים, מוצאים את התכונות הללו של בית-ספרנו כמבעיות ומוכנות מאלהן—ואולם עלינו לשים אל לב שדוקא בצורתו זו, בצורת "בית-ספר", מוסר זה חדש הוא אצלנו לגמרי ורק כימי דור אחד ימיו. ושתי התכונות האמורות, שהן בעצם שני צדדים של מטבע אחד, הן-הן המניחות עליו חותם חדש זה של בית-ספר ומכרילות אותו הכרל פרינציפיוני מכל מוסדות החנוך, שהיו בעמנו עד כה ושעדיין קיימים גם כיום. והואיל ולמקור סקירה היסטורית על מהלך התפתחותו של החנוך העברי בארץ, רוצה לומר — להתחקות על שרשי התהוותה של יצירה חדשה זו, של בית-הספר העברי, ועל דרכי התפתחותה, מן הצורך הוא לציין בראש את תכונותיה היסודיות הללו ולהעריך את ערכן.

אין זה מעניני לעמוד כאן על ההשפעה העצומה, שהיתה לחדוש זה של קביעת הלשון העברית כשפת-ההוראה היחידה בבית-הספר על מפעל התחיה הלאומית העברית בכלל. אזכיר רק דרך-אגב, שהוא היה הגורם הראשון להחיות את שפתנו ולעשותה ללשון חיים; שעל ידו נפוג הדבור העברי והלשון הלאומית נעשתה להלכה ולמעשה ללשון העם העברי היושב בארץ; ושעובדה זו הועילה הרבה לקרב את האחים הרחוקים ולאחות את קרעי-האומה בקבוצי-הגליות והלשונות שלנו. במקום זה יש לציין רק את ערכו של חדוש זה לגבי בית-הספר והחנוך עצמם. ובאלה חלו על ידו שנויים כבירים, שקשה להפליג בחשיבותם. הלשון העברית, שפת התנ"ך, המשנה והספרות, הנלמדים בבית-הספר, כיון שנעשתה ללשון ההוראה ולשפת הדבור והמחשבה של התלמידים, הרסה את מחיצת הלשון-המתווכת, אשר בכתיב-האולפנה האחרים חצצה בין החומר הנלמד ובין אמצעי הקליטה של חניכיהם. מתוך כך גברה פעילותו של חומר-למוד זה, שכן משנקלט בלי אמצעות תרגום הרי בא במגע ישר ובלי שארית עם כחות הנפש של החנוך והשפעתו התנוכית עליהם גדלה יותר. חרוש זה הוא שאפשר להפוך את ההוראה, ביחוד בשנות-הלמוד הראשונות, מלמוד מלים ללמוד ענינים ולעשותה טבעית יותר, בעלת תוכן ועומק. והוא גם שהכשיר את הקרקע למוינה

ליצירת „הטופס של איש ישראל בצביונו האמיתי“).

אלה הם העיקרים החדשים של ביה"ם העברי ושל החנוך העברי בארץ והו ערכם החנוכי והלאומי. מנקודת-מבט הפרוגנויה ודאי שאין בהם משום הלכה כתרשת, שהרי עיקרים אלה מהווים מכבר את היסוד של כתיב-הספר בכל עמי התרבות, ומשבא בית-ספרנו ובסס יסודותיו החדשים עליהם, הרי קבל רק את הצורה הנורמאלית של בית-ספר לאומי, הידועה ומקובלת מאז. אפס כי כהיו שלנו היה בהופעה זו משום חדש רב-לוציוני, שנולד על ברכי המהפכה, אשר תנועת התחיה חוללה בחיינו בארץ. ואמנם טפוס של בית-ספר נורמלי כזה יכול היה להוצר רק בתנאי חיינו החדשים המתקמים כאן ולא בגולה. שכן רואים אנו, שאף-על-פי שכתה של תנועת התחיה יחד עם השפעת החנוך העברי בארץ יפה היה כדי להכניס את העברית כשפת הוראה בהרכה ממוסדות החנוך היהודיים בארצות הגולה, אבל להקים שם בית-ספר עברי שלם כחוך עצמו כדוגמתו בארץ, לא מצאה ידם למרות המאמצים העצומים מצד נושאי הרעיון הזה. הנסיונות שנעשו בנידון זה לא היו בני קימה, הואיל וחסדים שם התנאים המאפשרים את קיומו. רק בארץ המולדת המתעוררת לתחיה קם הדבר והיה. פה נוצר ופה, זרק פה, מצא את הקרקע הטבעי לגידולו וגם את לשד-החיים לשנונו. ואולם גם במקום גידולו הטבעי לא נולד בית הספר העברי בלא חבלי-לירה קשים וממושכים. פנקים הרבה ומעצורים עמדו גם כאן על דרכו, עד שבקע ויצא לאור עולם ועד שנתגבשה מהותו החדשה. רק מסירותו הנלהבת של המורה העברי, חדור רעיון התחיה בחזון לבו, עקשנותו המתמדת, בטחונו הגדול בהצלחת מפעלו ועמלו הרב, שלא ידע לאות, עמדו לו ליצור רך זה להתנכר בשנות התפתחותו הראשונות על כל המכשולים העצומים שנתקל בהם, ולהמשיך את קיומו ואת התקדמותו. מתולדות החנוך העברי בארץ אנו למדים, כי בית-הספר העברי הוא פרי רוחו ועמלו של המורה העברי בארץ, ואין אחר עמו. הוא יסדו והוא טפחו ושכללו עד שנתבצרה עמדתו בחוך החיים הלאומיים בארץ ונעשה הלך בלתי נפרד מהם; והוא גם-שכונן את מפעל החנוך המאורגן עד שנעשה לקנין הצבור

מבעית זו של למורי היהדות והלמודים „הכלליים“, המהוה את העיקר השני של בית-הספר העברי, ולעשותו על ידי כך לבית-חנוך לאומי שלם ואחדותי בתוך-עצמו.

כשמדברים בשבחו של בית-הספר העברי בארץ רגילים להרים על נס את ערכו הרב מבחינת החיאת השפה הלאומית כפי העם, ואילו את הצד השני שכמטבע, רבר זה שבנגוד למוסדות החנוך האחרים של עמנו יקל הוא את „הלמודים הכלליים“ ועשאם הלך אורגני של תכניתו, — לא הכל יודעים להעריך. ואולם חשיבותה של הרכבת-גבולים זו של החנוך הלאומי לגבי תחיתנו הלאומית היא רבה מאד, אף-על-פי שאינה בולטת ואינה ניכרת לעין כל. הן מתוך זה, שבית-הספר העברי בטל את החלוקה בין „למודים עבריים“ ובין „למודים כלליים“, הקבועה בחנוך הגלותי, משמש לגמרי את הגבולות, שחיי הגלות הציבו בין „שלנו“ ו„שלהם“, בין „יהדות“ ו„אנושיות“. הוא כאילו הכניס מחדש את הענינים האנושיים הכלליים לחוך מסגרת תרבותנו הלאומית ויצר השכלה לאומית רחבה ומקיפה, שיש בה משום תפיסת-עולם שלמה וזהירותית, עברית ואנושית כאחת. על כל פנים הוא יצקה כנפש חניכו באחדו „ברוחם את היסוד הלאומי העברי עם היסוד האנושי הכללי אחדות מוחלטת והיו ליצור אחד שלם, בלי גגודים פנימיים“. כל מה שהם הוגים ולומדים, כל שהם מתרשמים ממנו הוא להם עברי משום שהם בני-אנוש עברים. משפט פיתגורס, חוק ארכימדס או תופעות הביולוגיה בטבע שהכירו לדעתם, הם לגבי ידם עברים כיצירות מגדלי-מוכרספרים, ביאליק ופזשניחובסקי שנתרשמו מהן, כאשר רשמי נפשם העברית הם וקנין-רוחם. אין לפניהם שתי רשויות, כשם שאין הכדל-רשויות בבית-מדרשם, שממנו יניקתם. כפעם הראשונה לאחר דורות הרכה כל-כך נתאחה, איפוא, על ידי בית-הספר העברי הקרקע המכאיב שבנפש איש-ישראל, אשר החנוך הגלותי קרעה לשני עולמות—לעולם יהודי ובלתי-יהודי. הוא העלה, איפוא, ארוכה „לשניות“ ממארת זו, שפנמה את שלמות אישיותם של צעירי בני עמנו במשך מאות שנים והיתה—והנה גם כיום—מקור בלתי פוסק לקונפליקטים נפשיים ולתסכוכת כחיים. וכך חולל העיקר השני של ביה"ם העברי בארץ מהפכה בחיי דור התחיה בארץ-האבות ביצרו את הגרעין של נפש עברית בריאה ושלמה ההולכת ומתפתחת על קרקע המולדת ועתירה לשמש יסוד

(*) אחר-העם, על פרשת דרכים ד, עמוד קע"ה.

תרס"ד כבר היתה העברית השלטת היחידה כמעט בכל כתיב הספר שבמושבות ובבית־הספר לכוונת כיפוף כשפת הדבור והלמוד של כל המקצועות — חוץ מהשפות הזרות — שהיו נהוגים בהם אז; ושדכר זה הוזכר כבר אז על ידי כל הצדדים המעוניינים במסורות החנך האלה כעובדה קימת, שאין לערער אחריה ***). ושמצא הם הולכים ומתדירים 'בהתפתחותם. ואילו עד השנה ההיא עדיין נתקלים אנו פה ושם במקרים של אבוד עמדות כבושות, אם מפני שהמורה הכובש עזב את מקומו או משום שנברו הכוחות המתנגדים לו.

ואולם את עקבותיו הראשונים של בית־הספר העברי, את התחלתה של תנועת המהפכה בחנך הלאומי בארצנו ומאמציה הראשונים, אנו רואים כבר בראשית ימי ההתישבות החדשה בארץ. היא מתחילה מן השאיפה להחיות את העברית בפי העם ומן הנסיון להשתמש בה כשפת ההוראה של הילמודים העבריים בבית־הספר. והצעד הראשון כנוון זה נעשה על ידי אליעזר בן־יהודה, אבי הלוחמים לתחית חשפה הלאומית ולמהפכה בחנך. עוד [בשנות תרל"ט־תר"ס] הטיף בן־יהודה ב"חבצלת" לתחית השפה הלאומית ודרש לעשותה לכלי־חשישו של החנך הלאומי. בהתמרמרות התקומם כנגד לשונות הנכר, התרכות והרות הזרות, השולטות בביה"ס של חכ"ח ושל החברות האחרות, המרחיקות את הניכיתן ממקור מחצבתם והותרות תחת אחרותנו וקיומנו הלאומי. "כי אם תפוז נחפז בקיום הלאום, אם חפצנו, כי בנינו יהיו עברים, עלינו להנכס בשפה העברית ולעשותה השפה העיקרית בחנך בנינו". עלינו להשכית את בנינו ובנותינו את לשונות הלעז הנשחתות אשר קרעו אותנו לקרעים, עשונו לעא עם

***) עד שנים אחדות לפני אותו הזמן עוד שררו ספקות גם בקרב החוגים הנאמנים לחנך הלאומי בעצם האפשרות ללמד את המקצועות הכלליים בלשון העברית (אחרי־העם ואחרים). דבר זה אנו למדים גם מכלל דבריו של הלוחם הגלגל ביותר לחנך העברי בזמן ההוא, המורה־הסופר סר"ד (י. גרובנסקי), הכותב בשנת תרנ"ז ב"השלח", כרך ב', עמוד 459: "הנסיון כבר נעשה בביה"ס בא"י, בערים ובמושבות אחדות (הפזור כאן ולהלן הוא שלי) והדבר ברור עתה, כי בשפתנו אפשר ללמד לא אך את הלמודים העכריים, כי אם גם למודים כלליים במדה ידועה, ואין כל ספק, כי את הידיעות היסודיות, הנצרכות לעת־עתה לבנינו פה בארץ, נוכל ללמד בשפתנו". וההירות־בבשויים המגבילה, אולי שלא מדעת הכותב, את הוראות שכלבו מעידה שבסביבתו היו עוד רבים, שהטילו ספק באפשרות זו, שלא יצאה עדיין מכלל נסיון.

ונחלת ההסתדרות הציונית בוני הבית־הלאומי, כפי שאנו רואים אותו כיום.

בתולדות החנך העברי בארץ עד היום יש להבחין שלש תקופות, המציינות מעין שלש נחיות על דרך התפתחותן: א) תקופת "יסוד המעלה", שבה נצברו אחת לאחת אבני־הבנין הראשונות של החנך על ידי כחות בודדים ומפורדים; ב) תקופת הכנוס של כחות הבונים, שבה נתחזקה ונתרחבה עבודת הבנין וכוון היסוד לאחוד החנך העברי וארגונו, שהניע לידי בטויו השלם בתקופה ג) הנוכחית.

פרק ראשון

יסוד בית־הספר העברי

א.

קשה לקבוע בדיוק את הזמן, שממנו מתחיל בית־הספר העברי במהותו הנוכחית למנות את שנות־קיומו, שכן לא נוצר בבת אחת בצורתו החדשה, כפועל ידיו של איש אחד או של קבוצת־אנשים, שכאה ויסדה בית־ספר מטפוס חדש. ואולם הוא איננו גם פרי התפתחות אמית ומודרנת של בית־האולפנה הישן מתוך שכלולו הפנימי וגדולו העצמי; אלא סך־הכל של כבושים חלקיים במלחמה קשה וממושכת מצד מורים יחירי סגולה, אשר שאריריה להם ותחית העם משאת־נפשם, שהיו פזורים ובודדים במערכתם. והואיל זכמה פרטים, וביחוד תאריכים מדויקים לחניות השונות במלחמה זו לא נשתמרו גם בזכרונם של הלוחמים עצמם, החיים אתנו כיום, והכרוניקה של הימים ההם אינה מלאה, קשה להכריע עתה מתי ואיזה בית ספר היה הראשון, שבו חגגה המהות החדשה, כפי שהגדרנוה לעיל, את נצחונה המלא. רק זה ברור לנו: בשנות תרנ"ב־נ"ג כבר למדו בבית־ספר אחדים במושבות גם אילו למודים כלליים, כגון חשבון, דברי הימים וראשית למודי הגיאוגרפיה (עברית *). ושהחשבון היה הראשון בהם, שהתחילו ללמוד בשפתנו **). גם זה ידוע לנו, שבשנת

(*) כפי שש לראות גם מדברי אחד־העם במאמרו "אמת מא"י, מאמר ב' — על פרישת דרכים א', עמוד 48.
(**) התחלה זו נעשתה בראשונה בשנת תרס"ט בביה"ס שבאשדוד לציון ע"י סר"י וידלבוץ.

ושמונו למגדוד ראש ולבזוי בנויים". בימים ההם היה הוא עוד בודד במערכת, וגם בעיני שלומי אמוני ישראל היו דבריו כחלים שוא. אבל הוא לא נפל ברוחו, אמונתו בהתנשמות חזון לבו לא נתרופפה (*). ובהזדמנות הראשונה שבאה לידו נגש להיות גם נאה מקיים ולגשם בעצמו את דרישותיו כשדה החנוך, אף-על-פי שלא היה מורה ולא היה מסוגל לאיצט"ל זו. ומענין הרב, שהנסיך הראשון להנהיג את העברית כשפת הלמודים ללמודי היהדות נעשה בעיר ולא במושבות החדשות, ודוקא בירושלים, שעדיין קפאה אז בהסוגיה על שמריה, וזוהי התחיה שהתחילה כבר נושבת בעם עדיין לא הניקה עדיה. ולא עוד אלא שנסיך זה נעשה בבית-הספר של חכ"ה, במוסד שלפי מהותו ואפיו היה זר לרוח הלאומית ורחוק גם מתקונים חנוכיים (**). ודאי שהרבה יש לתלות בהשפעתו הישרה של בן-יהודה ובאישיותו של מנהל ביה"ס בירושלים בזמן ההוא מר נסים בכר (***) . ואולם אלמלא היו גם גורמים אוביקטיביים, שהכשירו את הקרקע לכך—ההשפעה האישית בלבד לא היתה מספקת עד כדי לפרוץ פרץ בחומה סינית זו של חכ"ה ולהכניס בה "חדשים". והגורמים האלה היו שנים: האחד הוא זה, שדוקא בעיר הקדושה הזאת לא היה הדבור העברי תופעה חדשה וזרה לגמרי, שכן יהודי ירושלים המחולקים לעדות שונות, שכל אחת מהן מדברת בלשונה, היו רגילים מאז להשתמש במשאו-ומתן עם בני עדה אחרת כלשון העברית—אם כי נלעגת לרוב—המשותפת לכל. ביחוד נאצצו לעשות כן אלה אשר מקרוב באו אל הארץ ולא הספיקו ללמוד את לשונם לדבר ערבית, שפת המדינה,

שהתושבים הותיקים מכל העדות ידעוה. ועובדה זו עצמה יצרה את הגורם השני, שהיה אולי הסכריק בדבר: מספר התלמידים בבית-הספר, שעליו מדובר כאן, ושרובם הגדול היה מבני העדה הספרדית, היה קטן. להגדיל את מספרם אפשר היה רק על ידי קבלת תלמידים מבני העדות האחרות, ביחוד מן העדה האשכנזית הגדולה ביותר. אבל שפת התרגום של למודי הקודש עמדה לשמן, כי הערבית או ה"איספניולית", ששמשו לשונות התרגום למקרא, זרות היו לילדי האשכנזים. הנהגת העברית כלשון הלמודים היתה, איפוא, הדרך היחידה להרבות את אוכלסי התלמידים בבית-הספר. פתרון זה המעיט גם את החששות להתנגדות ההורים ל"חדשים" בדרכי הוראת למודי הקודש, שכן הרב הרב העברי כשהוא לעצמו לא היה, כאמור, זר בעיניהם. ואולם למסור את ההוראה על פי שיטה חדשה זו ל"חכמים", שהם היו המורים המוכהקים בבית-הספר של חכ"ה ללמודים העבריים, לא יכול היה לעלות על הדעת, והמנהל הציע לפני בן-יהודה לימול עליו את התפקיד החדש הזה: "קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא", ובן-יהודה שש להיות "המתחיל בקודש" ולהפוך הוא עצמו את משאת נפשו למציאות. זה היה בשנת תרמ"ג. ימי עבודתו בתורת מורה בביה"ס לא האריכו, כי מפני מצב בריאותו הרופף מוכרת היה לעזוב את מקומו אחר חרשים אחדים; אבל במשך הזמן הקצר הזה עלה בידו להעמיד תלמידים אחדים, אשר המשיכו אחריו את עבודתו. ביניהם היו גם דוד ילין ויוסף מיוחס (*).

יחד עם שפת-הלמוד החדשה הכניס בן-יהודה לכית הספר הזה גם חדוש בתכנית ללמודי העבריים—את למוד הלשון העברית. חדוש זה לא היה מעתה רק דרישה לאומית בלבד, שבן-יהודה עמד עליה, אלא גם הכרת דידאקטי, שהרי לא יתכן שלא ילמדו את התלמידים את הלשון, שצריכה לשמש להם שפת הלמודים. וכך נוצרה השיטה של "עברית בעברית", שעוררת בזמנה וכוחים רבים בין המורים כהו"ל.

(*) נסים בכר בספר הזכרון לאליעזר בן יהודה, ערך על ידי ר. בריינר, ניו-יורק, תרע"ח. מר ד. ילין, שהמשיך שנים אחדות את עבודת רבו בביה"ס הזה, חבר לצורך ללמוד הלשון את ספר הקריאה הראשון בשביל ולדי ארץ-ישראל בשם, מקרא לנערי בני-ישראל. הוא מכיל חומר קריאה מסקורות היהדות: מהתנ"ך, מהתפלות, האגדות מאמרי חז"ל, וכו'. הספר הוצא בשנת תרמ"ט ע"י נסים בכר, אשר חפץ להעמיד את ללמוד לשון העברית על יסוד נכון והרגיש כי חסרים לו כל-המלאכה לזה.

(*) אמונתו ובסחוטו הרב בהתנשמות משאת-נפשו מוצאים את בשוים כדברים הנלחבים, שכתב בשנת תרמ"ט ב"הצבי" גליון י"ח, לאחר שנעשו רק הנסיונות הראשונים באחדים בתי-הספר שבירושלים להנהיג את ללמוד המסקעות העבריים בעברית. ".... היה יהיה הרב, כוא יבוא היום ולא יאחר! עוד עזוב יעזוב ישראל בארצנו את לשונות הנגר אשר בפיו, שוב ישוב ללשון אבותיו, והיתה ביום ההוא לשון עברית אחת לכל העם וכראה לו לב אחד ורוח אחת תתן בקרבו, והיה ישראל אחד ולשונו אחת. היום הנפלא ההוא נשורנו ומקרו, נראנו ובעוד שנים מספר. כוא יבוא ולא יאחר!"

(**) על שוב ביה"ס של חכ"ה בארצנו בתקופה ההיא עיין המאמר "לשאלת ביה"ס בא"י מאת מ. מלכנון ות. בירדמן ב"השלח" כרך ד' עמוד 357 וכו' ואת מאמרי "ביה"ס בא"י ב"החנוך" שנה א' עמוד 127 וכו'.

(***) עיין מאמרו של ד. ילין ב"הדואר".

אכן, לא זה היה הקרקע שעליו יכול היה להבנות היסוד לבנין החנוך האומי. קרקע זה נמצא במקום אחר, במקום שבו התחילו להתרקס החיים החדשים בארץ, במקום שהתחיל להתרכז בו צבור יהודי אשר בלבם—לפחות בלב חלק גדול ממנו — לחשה השאיפה הנאמנה לחיים חדשים, לחיים לאומיים גם תחת ערמת אפר הגלות בעבר ותלאות החיים כהווה — כמושבות החדשות.

ב.

המושבות הראשונות שנוסדו בשנות תרס"ב-תרס"ג (ראשון-לציון, זכרון-יעקב, ראש-פנה ועקרון, וכן גם פתח-תקוה, שנוסדה עוד לפנין) נכנסו, כידוע, סמוך להוסדן תחת חסות הברון ארמון רוטשילד, או בכנויו שנודע אז בשם "הנדיב הידוע", אשר דאג לכל צרכי המתנחלים החדשים ובכללם גם לצרכי חנוך בניהם. בשנים הראשונות, לפני שנוצר אותו המנגנון הגדול שנתפרסם לגנאי בתולדות הישוב בשם "פקידות-הברון", לא היו לעושי-דבריו של "הנדיב" בארץ כל מגמות מסוימות בחנוך ושום ענין בו. לגבי דירם היה בית-הספר רק אחד הסעיפים בתקציב ההוצאות של המושבה אשר אחריותו עליהם, והם טפלו בו רק במדה שאחריותם זו חייבתם, כלומר: שלמו את המשכורת לסוירים שהוזמנו על ידי בני המושבה, ובמקרה של הזמנת מורה מחדש התקשרו עמו בחוזה והגנו עליו בשעת הצורך בעל פקידם. בענינים הפנימיים של בית-הספר לא התענינו כלל או רק מעט מאד. אילו היתה אז לפני המתישבים תכנית מסוימת לחנוך, המתאימה לתנאים החדשים, היו יכולים להגשימה באין מפריע. ואולם

הנסיון הראשון הזה בבית-הספר לבנים של הכ"ח היה למופת גם לשני בתי-הספר האחרים שהיו אז בירושלים — לבית-הספר לבנים של "החברה לחנוך יתומים בא"י" (הנודע אחר כך בשם "בית-הספר לבנים") ולבית-הספר לבנות של אולגה די רוטשילד. וכעבור שש שנים, בתרס"ט, הונהגה גם בהם השיטה של "עברית בעברית". וגם כאן נכנס התקון הזה בעיקר בהשפעת אותם הגורמים, שפעלו את פעולתם ביחס לבית-הספר הראשון. ויתכן שההתחרות שבין שני בתים לבנים היתה גם היא בין הגורמים האלה. ולאחר שנים נתקבלה שיטה זו אף בשאר בתי-הספר של הכ"ח אשר בערי ארץ-ישראל האחרות. ואולם מכיון שהגורמים להכנסת התקון הזה בבית-הספר הללו היו רק חיצוניים בלבד, והנמוק האומי חסר בהם לגמרי; ולא עוד אלא שנמוק כזה היה כנגוד גמור לרוח העומדים בראש החברות בעלות המוסדות האלה ולרוח הכללית ששררה בבתי-הספר — נקפאו אלה על מקומם מיר אחר הצעד הראשון הזה לתקונה, ולסוד העברית כלמורים העבריים בכלל, נשארו בהם גם הלאה אברים מרדללים וצנומים, שלא זכו להתפתחות כל שהיא במשך עוד שתי עשרות שנים. ובני-הורה, שעמד כל ימיו על משמר התחיה (הלאומית*) קובל בלי הפוגות על הזלזול הרב שבתי-ספר אלה נוהגים בעיקר החנוך האומי ושאין נותנים בהם די זמן ולב ללשון העברית כראוי כאשר היא לשון אמן**).

(*) בני-הורה לא צמצמו את התעסולה לטובת רעיון החיות העברית בפי העם רק ככתב. בשנת תרמ"ט יסד הוא וחבריו בירושלים אגודת "שפה ברורה", שמטרתה היתה להפיץ את למוד העברית והדבור בה בין אנשים סבוגרים ולהנהיגם בכל מוסדות החנוך לילדים אשר בעיר (דוטה, שוה היתה הראשונה בין האגודות הרבות בשם זה ובמטרה דומה לזו שנתוסדו בתקופה ההיא, בימי בבורי התחיה הלאומית, בכמה ממושבות אחינו כמורה אירוסה). ועוד בסוף אותה שנה עלה בירי ראשי האגודה הזאת להשפיע על הגבאי של "תלמוד התורה של קהלת הספרדים" בירושלים, שיוסד את דבר הלמוד והדבור עם הילדים בעברית" במוסד זה. שבו ע י מ י ס (הפזור שלי) אחר הסדור הזה — קוראים אנו בהצבי של אותה שנה — כאו חברי הועד לתלמוד-התורה, לבחן בלמוד הדבור העברי שם, ואשר לא סללו לראוח בשבוע אחר ראוי. מפילו הקטנים שבתלמידים למדו הדבורים היותר נצרכים להם והדגרו בלשון עברית לא זר להם כמו שנראה להם לפני שבוע... (** עובדה מענינת, שלא היתה ידועה ברבים, אנו קוראים בהמגיד משנת תרס"ט, גליון י"ג, שם מספר הסופר יצחק שלמה אוקס, כי בבקרן כאותה שנה בנית המדרש למורים (Ecole orientale)

אשר לחברת כ"ח בפרוץ, מצא שהפרופסור יוסף הלוי מלמד שם את הלשון העברית ואת התניך וכן גם את הגיאוגרפיה של א"י בעברית. הסופר היה נוכח בשני השעורים של הלמודים הנזכרים באחרונה ושמע כי לשון זו שגורה בפי המורה והתלמידים, והם מביעים בה את רעיונותיהם בקלות וכאופן טבעי כבשפה חיה. לא ידוע לנו מאיכות ועל ידי מי הונהגה שם השיטה הזאת ומתי פסלה. היתה זאת רק ספקנת הניו-לבו הבחיר של סלומד יחיד זה, שהיה אוהב עמו וקניני רוחו, ועמו היא באה אל המוסד הזה ואתו יצאה — או אולי היתה שיטה מוצלחת ונכונה זו מקובלת בו מאז, והוא נפסלה רק מעט שהדבור העברי נעשה חלק בלתי נפרד של תנועת התחיה הלאומית, הואיל וראשי החברה הזאת ראו בה או מינות לאומית, המסכנת את רעיון ההתבוללות שהם נושאים בלבם ?

ישראל. לרידם לא היה כלל מקום לשום שאלות והיסוסים. הכל ברור ומוכן מאליהו: התנוך דורש מדה-מה של השכלה, והשכלה פרושה—צרפתית. גם שאלת המורים הנדרשים לא הטרידה את מוחם כל עיקר, כי חכ"ח, הדואגת מאז להשכלת בני ישראל בארצות המזרח, כבר זמנה אותם להם כארץ גופה ואין צורך לחזור אחריהם עד לעבר הים. וכך נסתדרו בתור-הספר „במושבות הנדיב“ בתרבות של מורים מ„משכילי“ מורת אירופה או של „מלמדים“ סתם (הכל לפי רוח בני-המושבה) ללמודי היהדות, ושם מורים חניכי בית המדרש של חכ"ח — לצרפתית, וסמילא גם ללמודים כלליים לפי הנוסח והתכנית שהביאו אלה עמיהם מבית-המדרש. וילדי המושבות העבריות בארץ ישראל התחילו למורים את לשונם לדבר צרפתית.

ולמוד הלשון הצרפתית כשהוא לעצמו הניח בהחלט את רעתם של ההורים, שכן מאז היתה לשון זו לסמל של „השכלה נעה“ בעיניהם. אלא שעם זה לא יכלו מבלי להכיר בזרות שיש בדבר, שבלשון זו, הורה לנמרי לכל הסביבה ושהילדים אינם מנועים אלא עד כדי גמגום בה — שבלשון זו דוקא מלמדים גם ידיעות שמושיות כגון חשבון ושזו נעשתה לשלשט בבית-הספר. והכרה זו עוררה בלבם הרגשה עמומה של אי-שביעות-רצון, ואצל המעולים שבהם יצרה גם יחס שלילי אל בית-הספר בכלל. ואולם למעשה השלימו אלה ואלה עם העובדה הקיימת, כיון שלא ראו לפנייהם מוצא אחר. שהרי מבלעדי הצרפתית יכלה רק האיריש, שפת הדבור של התלמידים, לשמש או שפת הלמודים למקצועות הכלליים; ולעשות לשון „הסונית“ זו (וכזה הלא היה תמיד יחסו של העם אל האיריש) כל-ישרת לעניני בורע, נראה בעיניהם אולי עוד מוזר יותר מאשר להורותם לבניהם בצרפתית. מטעם זה לא יפה היה כחו של היחס השלילי מצד המתישבים להשפיע באופן ישר על בית-הספר במושבתם ולשנות בו כל שהוא ממטבע שטבעו פקירי האפוטרופסות; אבל באופן בלתי ישר הקל הוא בהרכבה את מלחמת התנוך העברי על לוחמיה הנאמנים, בעצרו בער צורה זרה זו של בית-הספר להכות שרשים עמוקים בישוב החדש.

מלחמה זו התחילה בכבוש למוד הלשון העברית לפי שיטת „עברית בעברית“, שהרחיבה קל-סהרה את גבולותיה ושעברה לה את הלמודים העברים כלם. זה היה בשנות תרמ"ח-מ"ט, שתיים שלש שנים לאחר כניסת הצרפתית

תכנית כזו לא היתה להם, ולפי מצב הדברים אז גם לא יכלה להיות. כל היודע את תולדות „הישוב“ בארץ ישראל ואת נפתולי מלחמת הקיום הקשים לאין ערוך של כונו הראשונים בתקופה הנדונה, לא יתפלא שלא היה אז מי שיתן את דעתו על שאלת-התנוך כהיקפה הרחב. כבני „עם הספר“, אשר חנוך הבנים הוא להם מאז צורך ראשון, לא השאירו, כמובן, את בניהם בלי תורה גם בשנות המצוקה הראשונות. אפס כי את צרכם זה סיפקו לפי המסורת שהביאו בידם מארץ מוצאם, מבלי לבקש תשבונות רבים. באחרות מהמושבות, כגון בפתח-תקוה, בזכרון-יעקב ועוד, נפתחו „חדרים“ מסורתיים שבהם למדו „מלמדים“ (לרוב כהן במשרה זו השוי"ב שבמושבה) את „למודי-הקודש“; ובאחרות, כגון בראשון-לציון, תורו אחרי מורה „משכילי“, שילמד מלבד הלמודים הללו גם את הלשון העברית ודברי ימי ישראל. האחרונים הכניסו לתכנית הלמודים גם משהו מלמוד החשבון. כשפת-הלמודים בכל המוסדות האלה שמש, כמובן, השפה המדוברת בפי הילדים וההורים—האיריש. ידיעות כלליות לא דאגו תחילה גם אותם ההורים שלא חשבו אף רגע לותר על הקניית „השכלה“ לבניהם, שכן לפי המקובל ביריהם מהגולה יש לשאוב את אלו מכארות נכריות ואין להן שום קשר עם בית-הלמוד היהודי. רק לאחר שהונח להם קצת טרנום וגם בניהם גרלו מעט, עמדו כרע תוהים: יושבים הם בתוך סביבה ערבית מחוסרת כל השכלה כמו בתוך מדבר של בערות ותוסר תרבות, ומי ימלא את חסרונם? ברור היה להם רק דבר אחד, שהוא לא יוכל להתמלא אלא דרך אפיקים הבאים מן החוץ, אבל איה מוצאם ולאיה צד עליהם לפנות? וכאן באו לעזרתם פקירי הברון, שבינתים גדל כחם במושבות ושלטונם נתחזק. כי לרגלי המדנים והסכסוכים השונים שנפלו ביניהם ובין המתנחלים הראשונים מצאו לטוב לפנייהם להחזיק ביד תקיפה במושבות והנהלה ולהעמיד את עצמם אפוטרופסים על המתישבים לכל דבר ולחנוך בכלל. והואיל וזמן הראשון לא היו הפקידים נוהגים בדרך כלל להתערב בבחירת המורים ללמודי היהדות ונתנו לאכרים לבחור בהם לפי ראות עיניהם, היתה האפוטרופסות הזאת שעל התנוך אולי היחידה, שלא עוררה התנגדות מצד בני המושבות, ובשלות לב מסרו לזו את הראגה לצרכי ההשכלה של בניהם, כי ביחס לצרכים אלה לא היו להם דרישות מסוימות משלהם. ופקירי האפוטרופסות, אלה חניכי פריז, לא התקשו כלל בפתרון שאלת התנוך של הישוב היהודי בארץ-

ודבר לא היה להם עם שאלות מתודיות. רק חזון התחיה שקנן עמוק בלכם והשאירה להחיות את השפה הלאומית, הם שרתפוס לדרך חדשה זו מבלי שידעו מראש. הם היו זקוקים איפוא לרצון ברזל, למאמצים יוצאים מגדר הרגיל ולאמונה עזרת בהצלחת מפעלם, כדי להתנכר על כל המכשולים העצומים האלה.

מן הנעזרים האלה היו: דוד יודילוביץ ומרדכי ליובמן בראשון-לציון, יהודה גרזובסקי בעקרון וזאב יעבץ בזכרון יעקב, ואליהם נצטרף אחר-כך גם ישראל בלקינד ביפו. הללו משכו אחריהם גם את חבריהם שעבדו במחיצתם לעתים גם בעל-כרחם של האחרונים. אין ספק שביחס לעצם הרעיון של החיאת השפה על-ידי בית-הספר הושפעו המחדשים האלה מאת בן-יהודה, אשר לא פסק מהטיפף לו מאז עשר שנים; אבל קשה להכריע אם הם הכירו למעשה גם את הנסיון שקדם להם בבית-הספר של חכ"ה בירושלים על ידי בן-יהודה ותלמידיו. לפי הידיעות שעלה בידי לאסוף ביחס לשאלה זו, יש לחשוב שהם לא ראו כלל את דרכי ההוראה שם. על כל פנים לא החשיבו את העבודה בבית-הספר בירושלים כל-עיקר, עד שלא עלה כלל על דעתם שיש להם מה לעמוד ממנה. הם ראו את העבודה העומדת לפניהם רחוקה מזו כרחוק מזרח ממערב. שהרי שם, בבית-הספר בירושלים, היה הלמוד העברי רק בן חורג שנצטמצם בעיקר בכרכות, תפלות, מקרא ודינים, בהתאם להשקפות בעליהם, אשר ראו בהם רק מעין תשלום מס להמוני העם למען יוכלו מוסדותיהם להחזיק מעמד ברחוב היהודי — ואילו בבתי"ם שבמושבות היו למודי התנ"ך, התלמוד, הלשון העברית, ודברי ימי ישראל עיקר גדול גם אחר שהנהיגו בהם את הצרפתית, ולהם הוקדשו תשומת-לב יתרה וגם רוב שעות העבודה ביום. תפקידם היה איפוא בעיניהם גדול יותר, כבר-אחריות יותר ושונה מזה של המורים שם תכלית שנוי. על כן יש להניח, שהם פלמו להם את דרכם החדשה על דעת עצמם, מבלי להסתייע בנסיונותיהם של חבריהם אשר קדמו להם. אין אנו יודעים עתה באיזו מדה הצליחו המחדשים הללו לטלא את תפקידם הקשה. בודאי היו גם כשלונויות לא מעטים (בעבודתם*), אבל ידוע לנו

לבתי-הספר במושבות (בראשון לציון) או כמעט בעת ובעונה אחת עם כניסתה של זו (כגון בעקרון). על כבוש ראשון זה לא נצטרכו עודרי המערכה הראשונים לעמוד בקשרי מלחמה עם כחות מתנגדים מן החוץ. לשליטים הרשמיים על בתי-הספר, לפקירי הברון, לא היה כל יסוד להגן על זכות האירוש בבית-הספר, הלשון שלא נחשבה בעיניהם, וכל ניסוק להתנגד לדבור העברי. אדרבה היו בין הפקידים שגם תמכו במדת-מה בחדוש זה של "עברית בעברית". כמובן לא מטעמים לאומיים ואף לא מטעמים פדגוגיים, אלא אם מפני יחס הבטול שלהם לאירוש, או מפני החובה שראו לעצמם לעמוד לימין המורה-פקיד, שהלך בשיטה זו. מצד ההורים היה אמנם יחס של אי-אמון אל העברית-בעברית מפני החדוש שבה, ולהוראת למודי-קודש בעברית הראו רבים גם התנגדות גלויה, שכן היא באה לשנות מסמבע שטבעה המסורה בדבר שבקדושה; אלא שהתנגדות זו יכלה רק לגרום אי-נעימות למורים הלוחמים לעברית וליצור יחסים בלתי רצויים בינם ובין בני המושבה, אבל נבצר ממנה למנעם מהמשיך את דרכם כל עוד שהאופטרופוס עמדה לימנם. המלחמה היתה להם בעיקר כלפי פנים, כלפי חבריהם בעבודה שלא יכלו מטעם זה או אחר לסגל לעצמם את השיטה החדשה, או שלא האמינו בה והתקוממו כנגדה כביכול מטעמים פדגוגיים ומעשיים, והכבירו עליהם את עבודתם. ואולם המלחמה הכבדה ביותר היתה להם עם כחות עצמם. לנו, החיים כיום, קשה לתאר לעצמנו מה עצומים היו הלבטים שנתלבטו בהם המורים העברים הראשונים בכברות הלשון העברית של אותה תקופה, בשעה שצריך היה למצוא ולהציא בטוים לעצמים, לפעולות ולצרכים של חיי יום-יום—בשעה שצריך היה לסגל את שפת הספרות המרחפת בעולמות נאצלים, בדמיונות ובחזיונות מופשטים, למענה לשון של אדם התי עלי אדמות במציאות הנשמית הפשוטה והגסה. ונוסף על זאת: הקשיים העצומים, שנתקלו בהם בעצם שיטת הלמוד, במציאות הרכים המתאימים להרכשת הדבור העברי לחניכיהם ובהקניית חוסר למוד חדש בשפה, שהתלמידים עדיין אינם יודעים אותה כל צרכם. מבוכה, היסוסים ואכזבות היתה בודאי סנת-הלקם של המחדשים הראשונים האלה. שהרי מורים מנוסים לא היו, שמתוך שקול דעת פדגוגי ובחינת דרכי ההוראה בררו תחלה לעצמם את הדרך אשר ילכו בה ובחרו בשיטה זו. רובם הגדול לא עסקו כלל עד אז בהוראה

* בספר זכרון דברים לאספת המורים בא"י משנות תרנ"ב-נ"ה, שעליו עוד ידבר להלן, מוצאים אנו כי בשנת תרנ"ב — זאת אומרת שש-שבע שנים לאחר הנהגת העברית כשפת הלמודים העבריים

הלמודים הכלליים שהיו נהוגים בו. כתיבספר הזה נשאר במשך שנים אחדות יחיד במינו מבחינה זו. במשך שנים שלש השנים הקרובות כבשה העברית את מקצוע ההשכלה בשנות הלמוד הראשונות בעוד בתיספר אחרים שבמושבות. ואז נעצרה התקדמותה לספר שנים על ידי כחות מן החוץ.

במדינתנו נרמה לעמידה זו חסרון מורים היודעים להורות את המקצועות הכלליים; ואולם העכוב העיקרי בא מצד הנהלות בתיספר, שעברו בינתיים להחליף את אנשי שלומה של "הפקידות". מנהלי בתיספר, שהיו ברוכים "בורים" לגבי יריעת היהדות, והמנהלות, שהיו עם זה גם עולות-ימים אשר זה מקרוב ירדו מעל ספסל בית המדרש, הרגישו את חולשת כהם ומכוחם בביתספר שהוא עברי ביסודו. המורים העברים, לרוב "בני אבתן ובני אורין", בטלו אותם כלכם ולא הכירו בסמכותם, וקשה היה לראשונים להטיל את מרותם עליהם. על כן השתדלו להגדיל בביתספר את כבוד מקצוע הוראתן, את הצרפתית, ולהרחיב את גבולותיה, בכדי לחזק על ידי זה את השפעתם ושלטונם. באופן זה נהפכה קנאת השלטון לקנאה לצרפתית ולמלחמה נגד העברית, שגם בלאו הכי לא נחשבה ביותר בעיניהם. במלחמה זו היתה הפקידות על צד הסנהלים, בהיותם כאות כח השלטון וגם קרובים לה ברוחם, ויד המורים קצרה מהשיעור*). הלמודים העברים לא נפגעו אמנם על ידי מלחמה זו, כי שרשם היה עמוק בקרקע הישוב החדש, אבל היא לא נתנה לעברית להתפשט יותר ולכבוש לה עמדות בלמודים הכלליים. הללו, עד כמה שהיו נהוגים בבתיספר הנדונים, נשארו בידי המורה לצרפתית (חוץ מביה"ס בראשון לציון, שמנהל מ. ליובסן היה עברי לאומי). ועם זה נתגברה בהם, בעטייה של מלחמה זו, הרוח הצרפתית, שנעשתה כצרה לרוח הלאומית-העברית שהמורים העברים בקשו להכניס בתנוך תלמידיהם.

תופעה זו יחד עם הרוח הזרה שהכניסה "הפקידות"

שהמקולים שבהם נעשו מיד לזכות פעילים ראשיים במקומות עבודתם והשפעתם על התפתחות העברית והרבוד העברי בבתרספר היתה רבה. ולא עברו אלא שנים מועטות עד שהעברית נעשתה לשפת הלמודים העברים כמעט בכל בתיספר שבמושבות.

ואולם נצחון זה עדיין לא סיפק את רוחם של הלוחמים המקולים ההם. שאיפתם הלא היתה לעשות את שפתנו הלאומית לשון החיים והמחשבה של הדור הצעיר, וזה הן יפלא מהם כל עוד שהשפה הזאת לא תשתרר על כל חיי הנפש של הילדים. על כן ראו בו רק נצחון חלקי, רק את הצעד הראשון לקראת המטרה הרחוקה. ובהתמכרותם הנלהבת לרעיון הגדול אשר נשאו בלבם, לא חלשה דעתם מפני הקושיים העצומים שפגשו בראשית דרכם, מפני חבולתיהן שנתחכמו בהם בהוראת הלמודים העבריים, ומכלי שהות הרבה על ביצור העמדה הראשונה נסו מיד לשלוח את ידם גם אל הלמודים הכלליים. אמנם שאלת הקושיים שכלשון התיצבה הפעם לפנייהם בחריפות יתרה. שהרי למוד המדעים דורש מלים, מונחים וכוונות מדויקים, שלא היו מצויים בלשון העברית של הזמן ההוא. בלמודי הטבע, החשבון וכו' אי אפשר "להתחכם" ולישר בשעת הדחק את ההדורים מכלי להקפיד ביותר על הדיוק, כגון שהיו עושים בלמודי היהדות שהם ענייני ספרות. כאן הלא היה מן הצורך לברוא יש מאין. לא היו גם ספרי-למוד במקצועות אלה. ואולם אותם ה"נחשונים" לא נרתעו גם מפני הקושיים הנוספים האלה. האמונה באמתות מפעלם ובהכרחיותו אמצה את אמונם בכחותיהם ובלי היסוס כל שהוא שאפו קדימה. הצעד הראשון בכוון זה נעשה בביתספר בראשון לציון בשנת תרמ"ט, כמעט בזמן אחד עם התחלת הלמודים העברים בעברית בו. הוא הצטמצם תחלה רק בראשית למוד החשבון; אבל לאחר זמן קצר התחילו מורים כאן בשפה זו גם דברי הימים, גיאוגרפיה וההסתכלות, שהיה מעין למוד הטבע, כלומר כל

ואחר שכבר נעשו ניסיונות בודדים להורות גם אילו למודים כלליים בלשון זו — נמצאים עוד כיון מוכי המורים הנאמנים לעברית השוללים או מעוררים ספקות באפשרות באור התניך בעברית. ורק אחר וכוונת רבים בין המחזיקים והשוללים מחלופה האספה שבאור התניך יהיה בעברית ועל המורה להתחכם (הפזור שלי) לבאר לילד דבר במלים קצרות.

(*) כראי לציון דרך אגב, כי רעתם של פקידיו הברון העליונים לא היתה נוחה בדרך כלל מהגברת הצרפתית בבתיספר שבמושבות ובהוראות שונות גם הכריזו על זה בקהל; אבל לא ספעיטם לאומיים או חנוכיים, אלא מפני שלפי השקפתם היתה ההשכלה בכלל מיותרת וגם מויקה לבני אנשים הצריכים לחיות חיי עבודה, ואולם הם לא מצאו בכל זאת לנחון להכנס בעני הקורה ולעמוד בפרץ הואיל ומצדדי הצרפתית היו סוף-סוף מקורביהם ומאנשי שלומם.

נדרה, חדרה ורתוכות, שלא היו כרשות פקידות הכרז, לא ידעו שפת-למודים אחרת, אם למיום שהעברית נרשה מפניה את האיריש מהלמודים¹ העבריים במסודות החנוך שכמושבות האחרות, אם מראשית הוסדם. ועד כמה שתכניתם הלכה והתרחבה על ידי הכנסת למודים כלליים נוספים על למודי היהדות והפכתם לבתי-ספר, נלמדו אלה מלכתחילה בעברית. במסודות אלה לא למדו צרפתית גם כשפה זרה.

ככה בכם בית-הספר העברי הלאומי את עמדתו בנקודות הישוב החדש. כאן, במקום שחלוצי שבי-ציון הניחו את היסוד לבנין² היה לאומי חדש, במקום שנכסו וצמחו הגרעינים הראשונים של חיים עצמיים, היה קרקע-גידולו הטבעי של החנוך העברי. ההרפתקאות שעברו על המתישבים והכחות הזרים שנלחמו נגד נטע רך זה, יכלו רק להכביר את העבודה על נושאי משך זרעו, מטפחיו ומרכיביו הנאמנים והמסורים ולעקב לזמן מה את צמיחתו—אבל לא עצרו כח למנוע בעד השתרשותו באדמת מטעו.

ג.

קרקע טבעי לגידולו מצא בית-הספר העברי גם בעיר. זאת היתה עיר-החוף יפו. בתחנה הראשית הזאת לעולים החדשים השתקע עוד בתקופת ההתישבות הראשונה מספר ידוע של בני העליה ותיא נעשתה אחר זמן קצר למרכז העירוני של הישוב החדש. העולים הללו הביאו עמם השקפות-חיים אחרות מאשר היו לאחיהם תושבי הסקום וגם רכוש ידוע של איריאליזם לאומיים. "החדר" המפוס, שמצאוהו במקום מושבם החדש ושהיה לפי טעמם ורוחם של תושביו הוותיקים, לא יכול לספק את רוחם, כי להם היתה הורשה לתת לבניהם השכלה עברית רחבה יותר מאשר נתן זה וגם מדרגה של השכלה כללית. כאין ברירה נאלצו למורת-רוחם לשלוח את בניהם לאותם "החדרים" או תלמודי-התורה שמצאו מוכנים לפניהם; אבל הם לא חדלו משאת את נפשם לבית-למוד אחר, שיתאים לדרישותיהם. יסוד בית-ספר בתכנית למודים לאומית ורחבה יותר היה איפוא כאן צורך השעה. ומר ישראל בלקינד הוא שנשם לספק את הצורך הזה בפתחו שם בשנת תר"ן בית-ספר פרטי על חשבוננו, שבו למדו מלבד למודי קודש גם את הלשון העברית, דברי-הימים ותשבון. כאחד מנושאי-הרגל של תחית השפה הלאומית הנהיג בו מיד את העברית כשפת הוראה לכל הלמודים חוץ מהחשבון,

לתוך המושבות על ידי ארחות-חיהם של נושאי המשרות בה, השקפותיהם ויחסם אל חיי הסביבה ואל התושבים, נמלו חיש פרי-כחש: המטפוט הצרפתי נעשה לסמל ההשכלה והאצילות בעיני בני המושבות, וחיי פריז — למשאת נפשו של הנוער. בני האכרים התחילו מכזים את חיי המושבה ונושאים את עיניהם אל צרפת הברוכה, וכשאך מצאה ידם יצאו את הארץ. אפס כי תקלה זו שנתגלתה לעיני כל לא רק שעוררה ביתר עוז את התנגדותם של המורים הלאומיים לרוח הצרפתית בבית-הספר, אלא גם פקחה את עיני רבים מההורים הלאומיים ברוחם לראות ברע, והם התחילו נרגנים בקול על סדרי בית-הספר ועל מנהליהם. ליתם שלילי זה לשלטון הצרפתית בבית-הספר הועילה הרבה גם התקרמות הילדים ברבור העברי. עכשיו הובלט יותר לעיני ההורים האלה חוסר ההניון שבדבר, כשמלמדים חלק מהידועות הנחוצות לבניהם בשפה שאינה מוכנת להם כל צרכה, בשעה שהעברית כפיהם והיא שפת הלמודים העיקריים בבית-הספר. גם התקמולה הרחבה לחנוך העברי, שמוכי המורים והלאומיים בכלל נהלו במשך השנים האלו בע"פ ובכתב בין בני הישוב, הועילה לחזק את תנועת ההתנגדות לרוח הנהלת בתי-הספר ולאסן את ידי נושאי הדגל העברי שבתוכם. כל הגורמים האלה יחד החלישו סוף-סוף את כחה של ההנהלה הצרפתית עד שנתמוטטה עמדתה וידיה רפו. ואז התחילה הלשון הצרפתית להסתלק לאט-לאט מהלמודים הכלליים במרה שנמצאו המורים המסוגלים ללמדם עברית, עד שלבסוף נכנעה לגמרי מפני כחה של דעת הצבור ונצטמצמה רק בד' אמות של הוראת לשון בלבד. מחוסר כח-הקליטה בקרקע הישוב החדש מוכרח היה הנטע הזר לפנות את מקומו לפני הנצר אשר צמח מאדמת המולדת ותחית הלאום.

מהלך זה של הלאמת שפת הלמודים בכל בתי-הספר שבמושבות הברון נמשך קרוב לשתי עשרות שנים ונמתים בהחלט רק בשנת תרס"ח (בפתחתקוה). ואולם רובם הגדול נכבש לפני העברית עוד משנת תרס"ב, ומאז לא היו עוד מערערים על שלטונה גם מצד ה"פקידות" המקומית, שעברה בינתיים (בתרס"ח) לרשות הנהלת יק"א ושנתה את טעמה. ואם הוסיפו עוד ללמד בבית-ספר אחד או שנים אילו למודים בצרפתית, היה זה רק סטעמים מכניים כלכד, ועם האפשרות הראשונה נמסרו אלה למורים עברים.

ה"חדרים" או תלמודי-התורה שכמושבות האחרות, כגון

שנלמד תחלה באירוש. החידוש הזה של שפת ההוראה העברית*) לא רק שלא נפגש בהתנגדות בסכיבה לאומית זו, אלא מצא בה גם אוהבים ותומכים. בית-הספר הזה לא האריך אמן ימים, כי הישוב הר"ל שבקיע, אשר ברובו עוד נפתל את נפוליו קיומו עם תנאי החיים החדשים, לא יכול לכלכלו, ועם תום שנתו השלישית נסגר מחוסר אמצעים להחזקתו.

ואולם מציאותו הקצרה של אותו בית-הספר הספיקה לחוק עוד יותר את הרגשת הצורך בו בקרב הצבור המתקדם של הישוב החדש, וחבר אנשים כטובי בני-העיר הלאומיים התעוררו מיד לבקש אחר אמצעים לפתיחת בית-הספר עברי צבורי על מקומו. והואיל וקצרה ידם להקימו בכחות עצמם, פנו לחכ"ח בפרו בבקשה שתקבל את המוסד שהם אוטרים לפתוח לרשותה, ולחברת חובבי-ציון באוריסה – לתת להם תמיכה שנתית להחזקתו. תקומת היתה, שאם הם כמיסדי המוסד ימציאו גם חלק הנון מהוצאותיו ממקורות אחרים, יהיה להם הכת לעמוד בפני שאיפותיה של חכ"ח המתנגדות למטרתם הם ויעלה בידם לשמור על רוחו העברית-הלאומי. שתי החברות האמורות נענו לבקשתם ובראשית תרנ"ג נפתח בית הספר לבנים ביפו, שקנה לו בזמנו פרסום גדול בין חר"צ בכל תפוצות הגולה, הודות לתקוות שתלו בו מיסדיו. הללו קוו לראות בו את "היסוד לתורת החנוך העברי". "כעין נסיון לדעת בעצמנו ולהראות גם לאחרים במה גדול כחה של היהדות הלאומית ביחס אל החנוך". ולא עוד אלא שנשאו את עיניהם למטרה רחוקה יותר: "להקדיש את הבית הזה לחנוך מורים עברים משכילים אשר מראשית נעוריהם יתקדשו ויוזמנו לתעודתם הנכונה, וזמן הבית הזה יצאו ויפוצו בארץ-ישראל ובגולה וישאו אתם את דגל היהדות לכל קצות הארץ" (**). אחר שהצליח "ועד ביה"ם" לבצע את מחשבתו הראשונה פתח עוד באותה שנה גם בית-ספר לבנות באותם התנאים. בשני המוסדות האלה הונתנה מיום הוסדם שיטת "עברית-בעברית" וללמודי היהדות הוקדש מיטב הזמן. תשומת לב יתרה ניתנה לדבור העברי ואיש מיוחד הופקד להשגיח על התלמידים שידברו עברית גם מחוץ

לכתיב בית-הספר. הלמודים הכלליים נלמדו בראשונה צרפתית, אחר-כך התחילו מלמדים בהם גם חשבון וגיאוגרפיה בעברית. רק את מקצוע הטבע שלא למדוהו אלא במחלקה העליונה (הרביעית) הורו בצרפתית. לסוד הלשון הצרפתית התחיל מהמחלקה הראשונה. בבית-הספר לבנים למדו עוד גם ערבית. ואולם תקוותיהם של מיסדי שני בתי-הספר ביפו ושל חר"צ בגולה לא נתקמו, ובכלל דרך התפתחותם לא היתה סוגה בשושנים. חכ"ח, שהיתה להלכה ולמעשה בעליהם של בתי-הספר הללו ומפקידה עליהם את מנהליה, לא יכלה להשלים עם הכוון הלאומי שמיסדיו התוו להם וחברת חר"צ תמכה בו, ולא פסקה מלהלחם נגד העברית בתור שפת-הלמודים בהם. החלו סכסוכים ממושכים בין השותפים בבעלות המוסדות האלה, עד אשר לסוף כאו שני הצדדים המתנגשים גם יחד לירי הכרה, כי "מקח טעות" היה בידם ושאי-אפשר להם לדור בכפיפה אחת. ובסוף שנת תרס"ב, לאחר עשר שנים של מלחמה בלתי פוסקת כמעט של המורים העברים בפנים לשלטון השפה העברית והרות הלאומית, עמדו שתי החברות וחלקו ביניהן את הרכוש: בית הספר לבנים נשאר כולו ברשותה של חכ"ח, אשר "תקנה" אותו לפי טעמה ורוחה עד שקבל את צביזנם הטפוסים של שאר מוסדות החברה הזאת בארץ-ישראל; ובית-הספר לבנות עבר מראשית תרס"ג לרשותה היחידה של חברת חר"צ באוריסה, שבהיותה מעתה חפשיה במעשיה הפכה אותו כולו לבית-ספר עברי והשאירה בו את הצרפתית רק כלמוד שפה זרה*.) היא שקדה על חקנתו והוא נעשה מאז ועד סוף התקופה השניה ל"טופס" בית-הספר העברי בעיר.

ד.

השלטת העברית בבית-הספר החדש, שנוצר על קרקע ארץ המולדת, היתה בלי ספק נצחון גדול מנקודת-מבטה של התחיה הלאומית והחנוך הלאומי; אבל בנצחון הזה טמון היה גם גורם שלילי גדול מבחינה חנוכית: הן הלשון הלאומית לא היתה השפה המדוברת כפי אוכלוסי הישוב החדש, וחוג מהמורים העברים לא דבר בה איש. הילדים שבאו לבית-הספר הביאו עמם את שפת-אמם, שהיתה עשירה למדי עד כדי-לאת כטוי

*) פרטים על תולדות שני בתי-הספר הללו ועל הפרוד בין חר"צ וחכ"ח עיין מאמר של אהר-העם, "בתי-הספר ביפו", על פרשת דרכים ב'.

*) עוד בשנת תרמ"ח נעשה הנסיון הראשון מצד המורה דינארד לפתוח ביפו "שעורים-לאחר-הצהריים" ללמוד הלשון העברית והדבור העברי בשביל תלמידי החרד וגם לילדות ולאנשים מגדלים. אבל הנסיון לא הצליח והשעורים נתבטלו וזמן קצר לאחר שנפתחו.

**) אחר-העם, על פרשת דרכים א'. "אמת מארץ ישראל" מאמר ב'.

המעטים שהיו נהוגים בהם, שמשו רק למטרה זו של למוד מלים. "הקט על הספר, הספר על השולחן והשולחן על הרצפה", או "לי שתי עינים, לי שתי אזנים" וכו'. אלה היו דברי הפיוט שבהם הרנינו את לבות התינוקות. הכל, לרבות גם את המשחקים, עד כמה שהיה להם מקום במכינות הללו, היה מכוון למטרה אחת—ללמוד הדבור העברי. לקשישים שבתניכים למדו גם ראשית הקריאה והכתיבה. המורה לא היתה זקוקה להכנה מיוחדת לשם מלוי תפקידה זה. כל נערה שנמרה ארבע מחלקות של בית-הספר זירעה לדבר עברית, כשרה היתה לכהונה זו. ערכן החנוכי של "המכינות" היה, איפוא, שלילי בהחלט; אבל את המטרה שלה נועדו השיגו בסדירות: כשנכנסו חניכיהן למחלקה הראשונה של בית-הספר לא היתה העברית זרה להם; הם הביאו אתם אוצר מסוים של מלים וכוטיוס, באופן שהמורה סצא כבר בראשית עבודתו שפה משותפת בינו ובין תלמידיו והיה יכול להעסיקם לא רק במלים אלא גם בענינים ולעורר את התענינותם בלמודים. מכחינה זו הועילו "המכינות" להרים את גובה הלמודים בבית-הספר ולתקן במקצת את התקלה שנגרמה ע"י השמוש בשפת למודים שאינה שפת-האם של התלמידים.

"המכינה" הראשונה נפתחה בבית-הספר בראשון-לציון* בשנת תרנ"ד. לאחר שנים מעטות נהרסו גבולותיה והכניסה ילדים גם בגיל 3 שנים, עד שלסוף נפרדה כמעט לגמרי מבית-הספר ונקשתה למוסד העומד בפני עצמו—לגן-ילדים, מבלי לשנות עם זה הרבה מתכנה הקודם. זה היה גן-הילדים העברי הראשון בארץ ישראל—מוסד חדש במפעל החנוך העברי, שנעשה אחר כך לבסיסו ולגורם תרבותי חשוב בחיי הישוב. כעבור שנים אחדות נפתחו מכינות כאלו גם במושבות אחרות. הללו נשאו עוד הרבה שנים בצורתן הראשונה כמחלקות-הכנה על יד בית-הספר בקורס של שנה או מחצית חשנה. ובמדה שהדבור העברי נפוץ בין ילדי המושבה

לנפשם, וגם רכוש רוחני גדול לפי הערך שדרש טפוח ופתוח. נפשם צמאה להרחיב את חוג נסיונם, לקלוט רשמים חדשים ולהביע לפני זולתם את רחשי לבם. ובית-הספר, תחת להרוות את צמאונם זה, נאלץ לשים מחסום לפיהם ולרוחם ולכלכלם במשך חדשים רבים במזון קלוקל, במלים ומשפטים דלים, שאינם מוסיפים כלום על אוצרות נפשם. במקום תוכן חדש והרחבת גבולים, היה עליו לצמצם את עצמו בחומר קלוש וחבוט ולאבד את מרצו ואת כחות חניכיו — ולא רק בשנת הלמוד הראשונה בלבד — בהרכשת צורות מלוליות חדשות דמושגים קיימים וברורים מכבר. נמצא, איפוא, שבית-הספר העברי החדש נרם בהכרח לעכוב מהלך התפתחותם של חניכיו. דבר זה לא נעלם גם מעיני הלוחמים הראשונים לשלטון העברית בבית-הספר. ככל אופן הכירו עוד בימי נצחונותיהם החלקיים הראשונים* בתקלה הכרוכה בעבודה זו לעבודת-הוראתם בשנות הלמוד הראשונות. וברור היה עוד אז, כי לתקן את המעוות תקון יסודי אפשר רק בדרך אחת—להכניס את הילדים לתוך אטמוספירה עברית, להרכיש להם את הדבור בלשון הלמודים עוד לפני הכנסם לבית-הספר, בעוד שאוצרות נפשם עדיין מוגבלים ומכשיר ההבעה המלולית עדיין בתקופת התפתחותו הראשונה; אז יקל לעברית להתחרות עם שפת-האם וגם לרשת את מקומה. היה איפוא מן ההכרח ליצור מוסד שימשש הכנה לבית-הספר. על "גן-ילדים" לא הלמו אז, ויתכן שבימים ההם גם לא ידעו בארץ את טיבו — והכנה זו סצאה תחלה את פתרונה על ידי הוספת מחלקה אחת בבית-הספר בצורת "מכינה". למחלקה זו נתקבלו ילדים בגיל 5 וגם 4 שנים. תעודתה היחידה היתה להכין את הפעוטים בדבור העברי "למען יוכלו ללמוד" בבית-הספר. מטרה אחרת לא היתה לה, ובהתאם לזה נקבעו תכנה וצורתה. התורה העיקרית בה היתה ה"שיחה", שחכנה היה שגון מלים ומשפטים קצרים על פי עצמים או תמונות, כגון: "מה זה?—זה שולחן, זה תרנגול, לשולחן ארבע רגלים, לתרנגול שתי רגלים" וכיוצא בהם. גם השירים

* בהיותה כאן יצירה חדשה לגמרי שלא ראו כמחנותה, מצאו מורי בית-הספר לנחוצו להכשיר הכשרה כל שהיא את התלמידה, שגמרה את ביה"ס במושבה ושנוערה לשמש מורה במכינה, לתעודתה. להכליל זו שלחנה למשך חדשים אחדים לבית-הספר של אוילנה די רוסשילד בירושלים להסתכל שם בעבודה במחלקת-המכינה אשר כבר התקיימה בה שנים אחדות. גם לזו האחרונה היתה אותה המטרה הלשונית, אלא שהיא הכינה את חניכותיה בדבור הצרפתי, שהיה אז לשון ההוראה באוהו בית-הספר.

* עוד בספר "זכרון דברים לאספת המורים בא"י (שנזכר לעיל בהערה) *אנו מוצאים את המורים יושבים על מדוכה זו של הכנת הילדים בדבור העברי לפני גיל בית-הספר. ומכיון שידוע היה להם, כי בארצות אירופה עוסקים בשאלה זו מכבר, החליטו "להשיג על זה ספרים של פסלוצי ופרבל, כדי ללמוד את הדרך שעליהם ללכת בה."

צרפתית גם את השפה הערבית (הבנות היו פטורות) שהקדישו להן מ־5 עד 6 שעות בשבוע ויותר, ובאופן זה ענו את נפשות הילדים הרכים בלמוד שלש לשונות וזות בבת אחת—ובל זה יחד בארבע או חמש שנות למוד. לציור, ליסרה והתעמלות, ואין צריך לאמר לעבודת גנה או מלאכת־יד, לא היה כל מקום בתכנית. רק בכתיבהספר לבנות (במושבות הגדולות כגון פתח־תקוה וזכרון־יעקב היו בתי־ספר גבוליים לבנים ולבנות לחוד) הונהג אחר־כך למוד התפירה. פה ושם נשמעה לפעמים שירת הילדים בכתלי בתי־הספר; אבל גם זו היתה לא לשמה, לא לשם פתוח השמע, הקול והרגש. אלא לשם למוד השפה, ולא רקדקו ביותר לא בתוכן ולא בנעימה, שיהיו מתאימים לרוח התלמידים וערכים לאזנם.

תכנית מסוימת, ואפילו בקיים כלליים, לא היתה לשום בית־ספר. לפני עיני רוחם של טובי המורים רחפה איזו מטרה סופית מעורפלת של „השכלה” עברית וכללית רחבה מבלי לברר את תכנה ומבלי לבחון באיזו מדה ובאיזו דרכים אפשר להשיגה. לא נתחמו כל תחומים לחומר הלמודים לבני שנות־הלמוד וזה תפיסתם והתפתחותם של החניכים, אלא כל מורה הלך לו בדרכו לפי ראות עיניו שלו, לפי סדר הספר אשר היה תחת ידו והשיג עד כמה שגילו הגיעה להשיג. התוצאות שהושגו בבית־ספר אחד היו, איפוא, לעתים קרובות רחוקות מאד מאלה שנתן בית־הספר השני, והסך־הכל של של הרכוש הרוחני, שהחניכים יכלו להוציא מבתי־הספר של הזמן ההוא, קטן היה ודל.

ואולם כגידול חי אפשר היה לו לבית־הספר העברי להתפתח מבפנים מתוך כחות עצמו, אם כי באטיות רבה. לא־ט־לאט הרכה על כן את שנות למודיו, עד כי במחצית השניה של תקופה זו אנו מוצאים כבר כמה בתי־ספר במושבות המכילות עד 5 או 6 שנות למוד מלבד בחלקת „המכינה”; גדל גם מספר בתי־הספר אשר הרחיבו את תכניתם וכללו בו כל אותם הלמודים הכלליים אשר מנינו לעיל. איזו מהם הוסיפו עליהם את מקצוע ההנרסה או הגדילו במדה־מה את הקיפם של הלמודים הללו. אפס כי סדרי בית־הספר ודרכי ההוראה לא שנו כלל, או אך מעט מאד, לטובה. עדיין הלמוד המלולי, הלשון והספר, הנה את הא' והת' בעבודה בית־הספר; לטבע הילד, לסגולות נפשו ורוחו לא הושם לב. שכן המורים עצמם היו רובם ככולם „חניכי בית־הסדרש”, אנשי העיון והספר, והוראה כזו, ורק כזו, היתה לפי

הקמנים ע"י תלמידי בית־הספר, נעשה בה למור ראשית הקריאה והכתיבה לעיקר.

ה.

במשך תקופה זו של „יסוד המעלה” של הישוב החדש בארץ ושל החנוך העברי, בימי התהוותו הראשונה של בית־הספר החדש; כל עוד שיוצרו ונושאי דגלו עמדו עוד בקשרי מלחמה עם הכחות המתנגדים להשגת השפה הלאומית בחנוך אשר מכוין ומכפנים, וכשההתחכמות העצומה בחבלי הלשון עצמה מבפנים עוד כלעה את החלק הגדול ביותר ממאמציהם—בתקופה ראשונה זו, שארכה קרוב לשתי עשרות שנים, היו כל מעיני הסורים נתונים בעיקר לבצור הלשון העברית כמסורת החנוך—אבל לשכלולם הפנימי ולהשבת החנוך ככלל נעשה אך מעט. במחצית הראשונה של תקופה זו עמדו בתי־הספר העברים על מדרגה נמוכה מאד. מבנם היה מצומצם, רבים היו בעלי 2–4 מחלקות וכמספר הזה מוריהם, ושנות הלמוד בהם משלש עד חמש. התלמידים נתקפו למחלקותיהם לפי ידיעותיהם בלשון העברית מבלי להביא בחשבון את גילם והתפתחותם. הלמוד המלולי והעיוני היה העיקר. ללמוד הלשון, התנ"ך וזכמה בתי־ספר גם לתלמוד הוקדשו רוב שעות היום, שעלו מ־5 עד 7; גם המעט מהלמודים הכלליים, חוץ מהחשבון, כגון דברי־הימים וכתבי־כת־הארץ (לא כל בתי־הספר ידעום) היה בעצם למוד לשוני בלבד: התלמידים קראו מעין „קריאה מכארת” כרשימות יבשות מתורגמות מספרי למוד צנומים, צרפתים או רוסים או—אחר כך—בספרי־הלמוד שתורגמו או עובדו בדרך זו, ולמדו את הקרוא בעל פה. גם ללמוד־הטבע בבתי־הספר המעטים שהיה נהוג בהם לא היה ערך אחר. היה זה למוד „שעורים ממשיים” („Leçon de choses”) שהתלמידים שגנו בע"פ או מתוך רשימות המורה מלים ומשפטים על אודות חופעות־טבע מסוימות. בלמוד החשבון לא הרחיקו כרוב בתי־הספר ללכת מהקניית ארבע הפעולות היסודיות במספרים שלמים. „מלאכות החשבון” הללו נלמדו דוקא בכתב ובעיקר במספרים גדולים כמעט אסטרונומיים. לשברים הניעו רק בבתי־ספר בודדים. הלמודים הללו לא עמדו על מדרגה גבוהה יותר גם כשעה שהוראתם היתה בידי המורה הצרפתי. בבתי־הספר שבמושבות־הברון למדו מלבד

עברים, מעין מבשר ראשון של "הסתירות המורידים העברים בא"י" שעתידיה היתה לתוסד אחת-עשרה שנה אחר-כך ולמלא תפקיד נרול מאד בהתפתחות החנוך העברי בארץ. אבל אז עוד לא הוכשר הדור לכן. מספר המורידים האלה היה עדיין קטן מאד וכחם דל; ועל כן לא הצליח הנסיון והאגודה לא האריכה ימים. התאחדות זו נוסדה במטרה "שיהיו כל מורי בתי-הספר, לפחות בא"י, בעצה אחת" ויוליכו את תלמידיהם אל המטרה אשר הציגו לפניהם בסדר למודים אחר. בהתאם למצב הדברים בחקופה ההיא מרכיב לרוב באספותיה בשאלות ה"עברית בעברית", באפשרות ללמד את התנ"ך ואת הלמודים הכלליים בשפה זו; אבל גם שאלות פנימיות אחרות של בתי-הספר מעסיקות את חבריה. וכאלו הן השאלות: על קביעת גיל התלמידים המתחילים, הכנת הילדים הקטנים לבית-הספר, שיטת הוראת הדקדוק — אם להקדים את גזרת השלמים לכל בניניה לפני הנזרות האחרות או את בנין הקל בכל הנזרות, ועוד. כמו כן דנו בשאלת הוצאת ספרי למוד למקצועות-למוד שונים ובשאלת בקורת הספרים שישנם. ואולם עבודתם העיקרית היתה קביעת תכנית למודים לבית-הספר. ואף-על-פי שחכנית זו לא נתשמה אפילו בקרוב גם לא כאחד מבתי הספר, לא או ולא אחר כך, בכל זאת נראה לי לנכון לתת כאן, כי זו תאפשר לנו לעמוד על השקפותיה הירקטיות של טובי המורים בימים ההם ועל הלך-רוחם:

במחלקת הסכינה: קריאה וכתובה ולכל הדברים הנראים סביבם ידעו (הילדים) לקרוא להם שם.
במחלקת הראשונה: דברי-הימים לישראל עד מות משה; תנ"כ — יהושע ושופטים; חשבון — מספר (ספירה?) ושאלות קצרות בחשבון על-פה; דקדוק — שמות עם כנוייהם ובנין הקל וכל הנזרות; קריאה — בלי נקודות ובאותיות רשי. פעלים (?) ושירה; שיחה.

החברים. הפרופסורים של הישיבות או ה"אספות" הללו תקובים בשם "ספר זכרון דברים לאספת המורים בא"י" נשמרו בידי מזכירן מר ד. יודילוביץ שהיה אז מורה כראשון לציון וגמסרו עתה לפרסום בכרך ג' של "הכתבים לתולדות חבתי-ציון וישוב א"י" העומד לצאת בקרוב. והגני משתמש בהורטנות זו להביע את תודתי הרבה לידידי הנכבד מר א. דרואנוב עורך "הכתבים האלה", אשר הואיל כפובו להרשות לי להשתמש בחומר המענין הזה לתולדות התפתחות החנוך העברי בארץ בעזרו בכתב-יד.

רוחם, השגתם ונטית-לבם. לרכים חסרה בכלל אוריינטציה כל שהיא בשאלות החנוך וההנחיה. את המורים המוכהקים בימים ההם, מראשי הלוחמים לבית-הספר העברי החדש כותב על בתי-הספר בזמן ההוא: "אין סדר ואין משטר ואין אהדות ואין מטרה קבועה ואין מגמה ידועה בפעולות כל בתי-הספר יחד. בבית-ספר אחד נותנים המורים את כל לבם וזמנם אל הדגושים והדחיקים והפסיקים, והמורים עם הספקחים על הלמוד חושבים כי בזה תלוי כל קיום האומה; בשני מדקדקים הרבה עם הילדים הקטנים כבאורי הפסוקים וחושבים כי בזה מחזקים את רוח ישראל ויצילוהו מכליה; בשלישי מפטמים את התלמידים בדברי ימי העמים הקדמונים טרם נתנו להם גם יריעה קלה ושטחית בדברי ימי עמנו, מלמדים אותם דברי מלחמות הפונים טרם ידעו את מלחמות החשמונאים ובר-כוכבא; ברביעי מלמדים את הילדים התמימים לכתוב מכתבי חבתי-ציון נלהבים מלאים מאמרי מליצה נבוהים ונשגבים, וכן בחמישי ובששי". "יש ויש לנו בכל אתר ואתר מורים משכילים"; אבל "כולם יחד כלו את ימי ילדותם ונעוריהם אך על הספרים בבתי-המדרש והישיבות — אם בשיבת ולוין או בבית-מדרש ברלין" — וכולם יחד רחוקים מהטבע כרחוק עמנו מן האדמה. רובם לא למדו כלל בבתי-ספר מסודרים, ואין אף אחד מהם שלמד וחונך להיות מורה. הם כולם בעלי "כובר-ראש", כיאות למשכילים" "ואף אחד מהם איננו יודע גם ראשית למודי תורת-הצמחים" (*).

בחבר המורים נמצאו אמנם גם אז יחידים שנסיון עבודתם העמידם על כמה לקויים בבית-הספר ולמדו ליתן את דעתם על צרכיו ולבקש תקנו; אלא מהיותם בודדים קצרה ידם מתקן את המעוות. עוד בשנת תרנ"ב נעשה מצד אלה נסיון לאסוף סביבם קומץ מורים הקרובים לרוחם, כדי לשקור בכחות משותפים על תקנתו של בית-הספר העברי והתאחדו לשם זה לאגודה שקראה לעצמה בשם "אספת המורים בא"י" (**).

(*) מרדכי, בתי-הספר במושבות, השלח"י כרך ד' עמוד 268 וכו'.
(**) סתמת מספרם הרב של חברי ההתאחדות הזאת (8-10), ואולי לפני זהירות יתרה, נמנעו אלה מקרוא לה "חברה" או "אגודה" וקבעו לה "את השם הצנוע "אספת המורים בא"י". במשך סחצית השנה הראשונה לקיומה היו לה חמש ישיבות. או נפסקו לשנתיים וחצי, וכאשר נתחדשו שוב בחלה תרניה היו לה רק עוד שלש ישיבות ותפסיקה לגמרי את קיומה. כנראה בגלל חלוקי דעות יסודיים בין

ה'מורים	המכונה	מחלקה א'	מחלקה ב'	מחלקה ג'	מחלקה ד'	סה"כ שעות בשבוע
תורה	מ-3 עד 4 שעות ביום	—	2	2	—	4
נביאים וכתובים		4	3	3	5	15
קריאה וכתובה		5	5	—	—	10
דקדוק		2	2	—	—	4
דברי הימים		—	—	—	—	—
לספרות ישראל		—	—	—	—	—
משנה או תלמוד		—	—	—	—	—
דה"י לישראל		3	3	2	—	8
דה"י לעמים		—	—	—	—	—
חשבון והנדסה		3	3	3	3	12
מדע הארץ		—	—	—	—	—
ידיעות הטבע		—	—	—	—	—
סה"כ		17	20	20	19	76

(מערכת שעות זו משאירה עוד כנראה מקום ללמוד השפות הנורווגיות — צרפתית וערבית ממחלקה א' ומעלה).

אין אולי להקשות על "מדע א"י כולו בפרוטרוט ומדע כל הארץ בקצור", שלפי התכנית עוברים עליהם במחלקה ג' — כלומר עם ילדים בני 10-9 — בשתי שעות בשבוע; שכן לפי דרכי הלימוד אז, כמתואר לעיל, יתכן שזה אפשרי; ואולם לנו קשה עכשיו להבין כיצד תארו להם מורים, שבהוראת התורה ודאי שהיה להם נסיון רב, לעבור בשנת-הלימוד השלישית (במחלקה ב') את "בראשית ושמות כסדר" בשתי שעות בשבוע? — אלא שהאידיאל שרחף לפני עיני מסדרי התכנית סמא את עיניהם מהתכנון במציאות.

ונושאי האידיאל הזה לא הסתפקו כבר אז, בימי האביב הראשונים של החנוך העברי, בחמש שנות לימוד. להם היה ברור שעל גבי בית-הספר היסודי הזה יבנה, ובקרוב, גם תיכונה שיספק את דרישות ההשכלה שלהם במלואן. ולפיכך כשהובעה עוד באספה הראשונה של חבר המורים הללו הדעה "שאי אפשר להכין פרוגרם ולקצוץ סדר אחד לכל בחי-הספר" בין בעיר ובין במושבה, כי "על מורי המושבות לתת את לבם לחנך את הילדים לא רק על דרכי התורה והחכמה", כי אם גם על דרכי העבודה, להעיר בקרבם אהבת העבודה בבית ועבודה הארמה בשדה ובגן" — היתה התקרעה לצד שכנגד, שסבר, כי הילדים צריכים קודם כל לקבל הכשרה כללית

במחלקה השנייה: תורה — בראשית, שמות כסדר; נ"כ — נביאים ראשונים ורות אחרי שופטים, החלקים העבריים אשר בספר עזרא, נחמיה ומגילת אסתר; דקדוק — הבנינים לכל הנזרות; חשבון — ארבע היסודות עם שכרי עשרונים; דברי-הימים לישראל — עד החורבן השני; כתיבת הארץ ("לאמר: מדע") — הידיעות הראשונות מן המדע החשבנותי, הטבעית והסדיונית (*); הקראה (קריאה מבארת?) — מיני ספרים קצרים ושירים בעל פה.

במחלקה השלישית: תורה עד גמירא; נביאים — ישעיהו מפרק מ' עד גמירא, ירמיה, ישעיהו עד פרק מ'; כתובים — ספר משלי שלמה; התפתחות הלשון — דקדוק, אגמיה (הקראה) — הגיונות שונים ונחות; חשבון — עד ערך המשולש ולא עד בכלל; דברי-ימי-ישראל — עד הזמן הזה; מדע א"י — כולו בפרוטרוט ומדע כל הארץ בקצור עד גמירא; משנה.

במחלקה רביעית: תנ"כ — עד גמירא. דברי ימי כל העמים — עד תומס בזמן הנוכחי; ידיעות הטבע — מושג קל כפי היכולת וע"פ הספרים העומדים להקבע. דברי-הימים לספרות ישראל וחכמים; חשבון — עד גמירא וראשית ידיעה חכמה [ההנדסה; תלמוד — מתורה שבע"פ או משנה; לבנות — אבות.

יש לשער שמחברי התכנית ראו את מחלקות המכונה לא כהכנה לבית-הספר, כפי שהיא נחשמה אחר-כך למעשה בראשית הוסדה, אלא כמחלקה יסודית בתוך בית-הספר וצריכה היתה לנכס לתוכה ילדים בגיל שש — הוא הגיל שנקבע על ידם למתחילים. לפי זה תארו להם את בית-הספר היסודי כבן חמש שנות לימוד — ואף-על-פי-כן לא ראו כל קושי להכניס בחמש השנים הללו את כל "התורה" הזאת. לא נעמוד כאן על בקורת התכנית הזאת. ברור שיש כאן לפנינו רק מאווי של אנשים בעלי רצון טוב, שאינו מבוסס לא על נסיון עצמם ולא על נסיונם של אחרים ואף לא על בחינת הענין מתוך שקול-דעת רציני. דבר זה מתבטא עוד יותר כששמים עין על מערכת השעות שנקבעה על ידם בתכנית זו לחמש שנות הלימוד.

(*) היתה הצעה — שלא נחקלה — להוסיף על הרשום בפנים: "פרק בדברי ימי ארץ-ישראל ומדע ארץ-ישראל בקצור נמרץ".

להתהוות בהיי הישוב החדש כתנכו את הדור החדש, צאצאי ילדי העיר וגאנשי-האוויר, לעוברי אדמה חרוצים המושרשים בקרקע וקשורים אל חיי האכר הפשוטים, השתלל ככל אשר היה כידו להתאים את בית-הספר בראש-פנה אשר כהנהלתו לתפקיד הזה. לכן הנהיג בו עוד בשנת תרס"א או תרס"ב עבודת גנה והקדיש לה הרכה זמן ותשומת-לב, גם הרחיב את תכנית למוד הטבע ונסה לקשרו עם עבודה זו ועם החקלאות בכלל. אבל הוא נשאר זמן רב בודד במערכה והשפעתו לא ניכרה מחוץ לתחום עבודתו.

בודדים ויחידים במערכותיהם היו יוצרי בית-הספר העברי החדש במשך כל התקופה הזאת, אשר נסתיימה בערך בשנות השבעים הראשונות למניננו. אחד-אחד גלחם כל מורה במחיצתו לרעיון לבו, יחיד נאבק עם הקושיים והמכשולים שעל דרכו, לבדו נפתל נפתולי הלשון ונתלבט בשאלות שצפו ועלו לפניו במסלולו החדש. מפוזרים ומפורדים בין רשויות שונות ונקודות-ישוב נבדלות עמל כל אחד בפני עצמו ועל דעת עצמו בפנתו הכודדת ללא עזרה הדדית והשפעת-גומלין. היו אמנם לפעמים אספות למורים הנמצאים במבינה קרובה, אבל אלו היו באקראי וחסר להן כח-סככות גם בעיני המשתתפים, אשר רק במקרה נוכחו או לא נוכחו בהן. על כן קצרה ידם מלעצב צורה נאותה למפעלם החדש, מלתקן תקונים הכרחיים בתכנית הלמודים ומלשפר את דרכי ההוראה שלא התאימו ליצירה החדשה. ואולם קצצם היצירה היתה לעובדה קיימת. היסוד של בית-הספר העברי החדש הונח בתקופה זו בירי אותם הכחות הבודדים וכבר הספיק גם להתבצר בקרקע הישוב החדש, ולא היה צריך מעתה אלא שכלול, גדול והתפתחות. והתאחרות הכחות העובדים על שדה החנוך לפעולה משותפת, שמסנה אנו מתחילים למנות את התקופה השניה בתולדות החנוך העברי בארצנו, סייעה הרכה לשכלולו וגדולו של היסוד הזה והצעידה את מפעל החנוך העברי בצעדים ענקיים קדימה.

וכך היתה תקופת "יסוד המעלה" של הישוב החדש גם התקופה של יסוד החנוך הלאומי החדש.

ידיעות מספיקות בלמודי היהדות, ובית-הספר התיכוני הוא שימלא את החסרון הזה ויכשיר את הניכיו בני המושבה לחקלאות. ותכנית זו סודרה לכתחילה לבית-הספר במושבות; כי בית-הספר עירוני היה אז רק אחד, זה שביפו, והשאר היו כולם במושבות ורוב המורים שהשתתפו בעבודה היו מהמושבות.

שאלה זו של התאמת בית-הספר במושבות לדרישות חנוך הדור הצעיר לחיי אכרים לא פסקה מלחקק את טובי המורים סאו. הסופר-המורה מר"ד קובל במאמרו ב"השלח" הנזכר לעיל (עמוד 23) בדברים נמרצים על החנוך בבית-הספר הלי. "אנחנו משתדלים תמיד — הוא מתמרמר — להגדיל את הראש, הגדול כבר יותר מדי, ולהקטין ולצמק את גופנו, הקטן והצטוק משכבר הימים. לבני המושבות העתידים להיות אכרים נחץ מאד נוף בריא ושרירים חזקים, ואנחנו אין אנו שמים לב גם לדבר פשוט ומובן כזה". המורים מרכים לפטם את תלמידיהם בתורות שונות ומשונות וכל מה שמוסיפים לבנים תורה כן מוסיפים להרחיקם מן העבודה — והאכרות מה תהא עליה?". "לא נכבד על ילדינו הרכים את כל התורה כולה כימי ילדותם, לא נעשם מקטנותם לבחורי ישיבה". מרגע דרך ילדי המושבות על כפתן בית-הספר עלינו להדריכם בדרך האכרות, הוא דרך ההתקרבות אל הטבע". נלמדם את הדברים היותר קרובים והיותר נוגעים אל עבודת האדמה וניזונם בכל הידיעות אשר בלעדיתן קשה יהיה להם מאד לחיות בעולם". עלינו להרכות באותם הפרקים (בסדעים השונים) שיש להם יחס אל החיים בכלל ולחיי האכר ועסקיו בפרט, ולמעט באותם שבאים רק כדי להגדיל תורה ולהאדירה". כלל של דבר, ילדינו צריכים להסכין אל האדמה ואל צמחיה, אל הטבע ואל תיו, ידעו אותם ויאהבו אותם והתרגלו אל העבודה בדרך טבעית ועברו אחרי כן את הארסה בחפץ לב, בלי כל חביעות ומענות.* והסופר מציג לדוגמה ראשי פרקים של תכנית לבנים במושבה. ואולם לדעות אלו ולדומות להן, שהביעו גם אחרים, היה רק ערך עיוני. בפועל נשאר הכל כמו שהיה. הראשון שהכניס למעשה שנוי בעבודה בית-הספר במושבה ובתכניתו היה הסגנון י. ולקוביץ ז"ל (נפטר בתרע"א). בהיותו מסור לרעיון שעל בית-הספר במושבה מוטל תפקיד ילכוני גדול, שעליו לסייע למהפכה הקשה, שצריכה

(*) השלח כרך ד', עמוד 264—266.

פרק שני

הסתדרות המורים והתפתחות בית-הספר והחנוך העברי

א.

סקירתנו על מהלך התפתחותו של החנוך העברי בתקופה הראשונה הראתה, כי בית-הספר העברי הוא כולו יציר רוחו ופרי עמלו של המורה העברי. לא הצבור ולא מוסד עליון אחר כונן את מצעדו הראשוני או כיון את דרכו לפניו. אדרבה, המורה שנשא את נפשו לתחיה הלאומית, הוא שהקים והתוו את מנחתו לרוב כנגוד לדעת הצבור, אשר לא האזין לדרישות המקום והזמן, וכנגוד לדעת בעליו מכלכלי-צרכיו ולעתים קרובות גם במלחמה קשה נגדם. מנהלה ראשית אחת בת-סמכה, הדואגת לחנוך ומכוונת את דרכו, לא היתה בארץ. בתי הספר היו נתונים ברשויות שונות: בערים היו אז חברות חו"ל בנות מדינות והשקפות שונות, שמטרתן העיקרית היתה לא חנוכית אלא פילנתרופית (רק חברת חו"צ באודיסה יוצאת מכלל זה), או ועדים מאנשי המקום נבדלים לגמרי אחד מהשני; ובמושבות היו בתי הספר נתונים או בידי ועדים של תושבי המקום — אשר תעו ולא דרך בשאלות החנוך, ואם גם היתה להם איזו סגולה מסוימת היתה זו המסורתית, שכל שנוי מהמטבע שטבע "החרד" בגולה היה לצנינים בעיניה — או שהיו ברשות "הפקידות", שלהנהלתה הראשית לא היתה שום פוליטיקה חנוכית וגם לא התענינה כל-עיקר בשאלות-החנוך, ופקידי המקום בקשו להשפיע על בתי-הספר אשר תחת שלטונם, כל אחד במחוזו, כעולה על רוחו, שלא מתוך נימוקים חנוכיים. לא היה, איפוא, סדר ומשטר אחד למוסדות החנוך אפילו מהצד האדמיניסטרטיבי, אלא לכל מוסד או לכל שנים-שלשה מוסדות היתה רשות מיוחדת העומדת בפני עצמה. מצב זה לא השתנה ביסודו גם במשך התקופה השנייה.

מצב פרוע זה אמנם הוא שהקל בתקופה הראשונה על בחירי המורים את מלחמתם לחנוך העברי ולבית-הספר החדש והנחיל להם את עמדת-ההנצחון במשך שנים מעטות. כי לשם כבוש מערכות בודדות בזו אחר זו הספיק הכח של גבורי רוח יחידים; אבל לא כן היה אילו נפגשו הלוחמים האלה מתחלה בכח מאורגן איתן, בהנהלה מאוחדת

תקיפה ובעלת רצון ומגמה מסוימת, כי אז ודאי שהיו נכשלים בראשית דרכם. ואולם מהצד השני הפריע המצב הזה בעד התפתחותם הפנימית של בתי-הספר. באין יד מכוונת ומנהלת היה הכל נתון בידי המורה ולא אחדות והמשך בעבודה ולא השפעת-גומלין לא רק בין מוסד למוסד, אלא לעתים קרובות אפילו בין מורה אחד ובין חברו שבאותו מוסד. במורה כא לבית-הספר מורה בעל ידיעות רחבות ושיפוט פרונרסיביות והרחיב את חכמת-הלמודים והכנים גם אילו תקונים ושפורים בעבודה, ובמורה החליף "מלמד" מפורסם את מקומו והחזיר הכל לישנו; נפל בגורלו של בית-הספר מורה "מדרק" והגריסו התלמידים את שיניהם ברגש-חוק, בבנין-הכבד והבנסוג-אחור, ובא אחרי "תלמודי" מובהק ושקטו אלה בנככי בעיות של אביו ורכא; מורה אחד היה מחשב חשבונות אך ורק בע"פ ובמספרים קטנים, כדי שיוכל להמחיש כל פעולה ופעולה, והשני שבאותו בית-הספר היה מלמד את "מלאכות-החשבון" באופן מיכני ודוקא בכתב ובמספרים גדולים. מה שתקן האחד לא ידע השני, ואת אשר הכשיר מנהל זה נפסל על ידי חברו הבא אחרי. מהותו הפנימית של בית-הספר היתה נתונה, איפוא, כולה רק בידי המורים כלבד, שמכחינה זו היו הם כמעט שליטים בלתי-מוגבלים בו, אלא שהיה זה שלטון עוור, אקראי ומתחלף, נעדר קביעות והתמדה ומלא סתירות ונגודים. חסר היה כח בריסוס, שיאחד את השליטים האלה לרצון משותף אחד ויכוון את דרכם במגמה אחת. והחסרון הזה נתמלא במרה ידועה על ידי יסוד "הסתדרות המורים העברים בא"י". הסתדרות זו, שנוסדה בשנת תרס"ג, אחדה בתוכה את כל המורים העברים בארץ, אף אלה שלמרו בבתי-הספר של חברות חו"ל והיו עברים רק למחצה, ובכח הארגון והרצון המשותף של חבריה העניקה למוסד הרפרזנטטיבי שלה, ל"מרכז", תוקף של סמכות מוכרת מאת כל העובדים על שדה-החנוך בארץ. על ידי כך נעשה הוא מעין מוסד עליון להנהלת החנוך, סבלי שהיתה לו שליטה כל שהיא על המוסדות עצמם באופן ישיר; כי ברכוז סביבו את טובי המורים, שבינתיים גדל מספרם, ובהתוותו דרך לעבודה משותפת ומסודרת, הגביר את השפעתם ועשאם לכה פורה עושה ומעשה גם מחוץ לתחום-עבודתם הצר.

מטרת ההסתדרות, כפי שנקבעה על ידי מייסדיה, היתה: (א) "להיטיב את מצב החנוך בא"י ולתת צביון לאומי עברי לכל בתי-הספר בא"י; (ב) תחית השפה העברית והרוח

לעצמם — כמוכא במבוא — להתחשב עם המצב הנוכחי של בתי-הספר, ההולך ומתחלף, אלא שמו לנגד עיניהם „אותו טפוס של בית-ספר שלפי דעתם צריך הוא ויכול להיות הטפוס הנורמלי של בית-ספר עממי בארצנו ושאליו צריכים אנו להגיע בעתיד הקרוב.“ התכנית היא אחת לבתי-הספר בעיר ובמושבה, כי „שנויים קלים והשמות קטנות הכרחיות ידע כל מורה לעשות מרעת עצמו בשימו אל לבו את אפיו המיוחד של בית-ספרו.“ רק בבתי-הספר הקטנים, שיש בהם פחות מארבעה מורים וארבע מחלקות (שתי שנות למוד כל אחת) „יהיה מן ההכרח לעשות שנויים פחות או יותר גדולים בתלוקת השעות ולפי זה גם בקורס-הלמודים, ולכן מצאו המסדרים לנחון להציע“ לבתי-הספר ממין זה, תכנית מקוצרת, שאינה נבדלת מהנורמלית אלא בצמצום חומר-הלמודים. התכנית מכילה גם הערות דירקטיות ומתודיות לכל מקצועות הלמודים. היא מציינת את הצורך „לקשר את הלמודים השונים הנלמדים בזמן אחד זה בזה“, אלא ש„לסדר את הלמודים לפי השנים עפ"י דרישה זו — אומרים המסדרים — לא תמיד היה אפשר מפני הדרישות ההכרחיות שכנגדה מצד ההדרגה הפנימית של חומר כל למוד בפני עצמו ותנאי סדורו.“ ואמנם עורכי התכנית היו כפוחים כל-כך „להדרגה הפנימית“ הזאת, עד שהקשר הזה, שהם מרכיבים עליו במבוא, כמעט שלא בא כלל לידי בטוי כסדור החומר בפנים. המכסימום של שעות-הלמוד בשבוע נקבע בה ל-34, כדי שלא תהיינה יתרות על שש ביום, ובשנת הלמודים הראשונה נחלקו שעות הלמודים לחצאי-שעה, מפני שאי-אפשר לפעוטים „להמשיך למוד אחד יותר מחצי שעה מבלי שתפינה הקשבתם והתענינותם.“

וזהו מערכת השעות לבית-ספר נורמלי בעל שמונה מחלקות:

הישראלי בבתי-הספר; ג) הטבת מצב מורי בתי-הספר בא"י. הסעיף האחרון של המטרה בא רק „לשם נוי“, שכן אי אפשר לה לאגודה מקצועית בלי מטרה פרופסיונלית. אבל לאמתו-של-דבר לא ראו בו חבריה אפילו אחד מתפקידיה העיקריים של ההסתדרות, שהרי בימים ההם, כשהמורים היו נתונים בתנאים שונים ומצבים החומרי היה תלוי ברשויות שונות, לא היה כמעט מקום לחזית מאוחדת ביחס להטבת מצבם החומרי. ואף אכנס כשמעיינים בפרוטוקולים ובדינים-והחשבונוט של אספות המורים הכלליות ושל „המרכז“ במשך 10 שנות קיומה הראשונות של ההסתדרות, עד פרוץ המלחמה העולמית, רואים, שבשאלות מסוג זה כמעט שלא טפלו כלל, לא מוסדותיה המרכזיים ולא ועדי-סניפיה. פעולתם התרכזה כמעט אך ורק בשני הסעיפים הראשונים — כשכלול העבודה בבתי-הספר ובחנוך העברי. אתר שתיים-שלוש השנים הראשונות, שעברו בעיקר על חוץ ההסתדרות מבפנים, נגש „המרכז“ בשנת תרס"ז לעבודת כניית למורים לבתי-הספר העברים בארץ. זוהי התכנית הראשונה, המלאה והמפורטת, שנערכה לבתי-הספר האלה. בצורך הגדול שבתכנית כזו הרגישו המורים מכבר, ובאספה המיסרת של ההסתדרות היתה שאלה זו נושא עיקרי להרצאות ולשקלא-זוטריא על כמה מעיקריה. הכל הכירו, שעבוד תכנית למודים כללית צריך להיות הצעד הראשון „להטבת מצב החנוך ולתת צביון אחד לכל בתי-הספר בארץ.“ ועל המרכז הוטל איפוא למלא את הצורך הזה.

תכנית זו*) קובעת שמונה שנות למוד לבית-הספר העממי בין בעיר ובין בכפר. עורכיה „לא ראו חובה

(*) הוצאה בהקטגוריה כהצעה לתכנית הלמודים של בתי-הספר העממיים בא"י ועובדה על ידי י. אורקובסקי, י. ויחאלי ומ. קרישנסקי, חברי המרכז אז.

הלמודים	א		ב		ג		ד		ה		ו		ז		ח		סה"כ	
	לבנים	לבנות	לבנים	לבנות	לבנים	לבנות	לבנים	לבנות	לבנים	לבנות	לבנים	לבנות	לבנים	לבנות	לבנים	לבנות	לבנים	לבנות
תנ"ך	—	—	—	—	5	5	5	5	4	4	3	3	3	3	3	3	23	23
תפלה	(*)	(*)	(*)	(*)	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	6	6
עברית	$20/2$	$20/2$	12	12	9	10	12	12	6	6	5	6	5	5	5	5	60	61
שעורי הסתכלות	$6/2$	$6/2$	3	3	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	6	6
חשבון	$12/2$	$12/2$	6	6	6	6	6	6	5	5	4	4	4	4	4	4	39	41
הנרסה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—	2	6
ידיעת המולדת	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3
גיאוגרפיה	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2	2	2	2	2	10	10
דברי הימים	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	3	3	3	3	3	3	13	13
ידיעות הטבע	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2	2	2	2	2	10	10
צרפתית	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5	5	5	5	5	5	5	20	20
ערבית	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	—	3	—	—	—	—	12
ציור	$2/2$	$2/2$	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	8	8
שירה	—	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	7	7
התקמלות	—	—	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	12	12
מלאכת-יד	—	2	—	—	3	—	—	—	4	—	4	—	4	—	—	—	27	—
	20	22	24	26	28	30	30	32	34	34	34	34	34	34	34	34	238	246

(*) הערה: בסתלקות א' ובי' אין שעות מיוחדות ללמודי התפלה ועל-המורה להכניס בתוך יתר הלמודים כגון למודי השפה או שעורי הסתכלות.

לבת-הספר בעלי שני מורים (שתי מחלקות) קובעת

התכנית מערכת-שעות זו:

הלמודים	מחלקה א		מחלקה ב	
	כיתה א	כיתה ב	כיתה א	כיתה ב
תנ"ך	—	3	3	2
תפלה	—	1	—	—
עברית	5	5	3	3
שעורי הסתכלות	2	—	—	—
חשבון	3	3	3	3
הנרסה	—	—	—	2
ידיעת המולדת	—	(*2)	2	—
גיאוגרפיה	—	(*2)	2	2
דברי הימים	—	—	2	2
ידיעות הטבע	—	2	3	2
ערבית	—	—	—	3
ציור	—	—	—	1
זמרה	—	1	—	—
התקמלות	—	1	—	—
מלאכת-יד	—	—	3	—
סה"כ	10	(2) 16	(4) 18	(3) 19

הערה: בשנת-למוד ג'—ידיעות המולדת, ובשנת-למוד ד'—

גיאוגרפיה.

הפצת התכנית הזאת בין המורים היתה מאורע חשוב

בתולדות החינוך העברי בארץ והשפעתה רבה היתה מאד על התפתחות בית-הספר החדש. לפני מצב הרברים בימים ההם ברובם הגדול של בתי הספר, היה בה משום צער ענקי קרימה: היא בררה את חומרי-הלמודים וסדרה אותו בהדרגה מסוימת לפי שנות-הלמוד בהתאם לכתי-הפיתוח של הילדים בכל גיל וגיל; קבעה את מקומו וחשנו של כל מקצוע; העמידה את יסוד "שעורי-ההסתכלות" על מקומו הנכון כהסתכלות בלתי אמצעית בחיי הסביבה; בססה את לימוד הגיאוגרפיה על ידיעת מקום המולדת וארץ המולדת והקציבה לאחרונה מקום רחב יותר בלמודי בית-הספר (כל שנת-למוד ד', וחזרה והתרחבה בשנת לימוד ח') מאשר היה נהוג עד אז; הרגישה את היסוד הביולוגי ואת המוחשיות בלימוד הטבע; עשתה את הצעד הראשון לקראת מציגת דברי ימי העמים בתוך דברי ימי עמנו, כפי שאנו רואים אותה כעת בתכנית בתי-הספר הכלליים הנוכחית, בשלכה את שני הלמודים האלה יחד, שיהיו נלמדים בהקבלה, האחד קשור בשני ומשלים; ועוד כיוצא בזה.

ספר בארץ אלא אם כן המרכז סמך את ידו על יסוד כחינה. החלטה זו עוררה תחילה ספקות ופקפוקים בקרב המורים עצמם: הן מוסדות החנוך אינם ברשות המרכז ובמה כחו גדול להשפיע על הזמנת המורים? אפס כי הכת המוסרי של צבד המורים המאורגן ורצונם המשותף גבר והזיקק לבאות-כתו גם את הרשויות שמחוץ להסתדרות. חברת חייצ באודיסה, אשר תמכה בהסתדרות המורים חסיכה חומרית ומוסרית מיום הוסדה*, מסרה מלכתחלה למרכז ההסתדרות את אשור המורים בכת-הספר הנתמכים על ידה וגם את ההשגחה הפדגוגית על המוסדות האלה. ולאחר שהמרכז פרסם את "תכנית הבחינות למורים בא"י" (בתר"ע) הכירה גם ההנהגה הראשית של חבר יק"א בא"י** — בהשתדלות ראש המרכז אז — בתוקף תעודתו ונתנה רשמית את הרשות למנהלי בתי-ספרה לדרשה מאת כל הבא לקבל משרת מורה. כאופן זה כמעט שנעלה דלתם של בתי-הספר העברים בפני מורים חדשים שאין להם הכנה כל שהיא להוראה. הזמנת מורים על ידי המנהלים או ועדי המושבות נעשתה מעתה כמעט אך ורק באמצעות המרכז. המרכז אמנם לא נהג בכל חומר הדיון ולא דקדק ביותר בברירות הבחינות, והיו גם מקרים בודדים שבת-ספר זה או אחר לא השגיח בתקנת ההסתדרות; אך עצם קיומה של החלטה ההסתדרות שמשה הרים בפני מורים בלתי-רצויים.

בלי כת ממשי או חוקי, רק בתוקף השאיפה העזה לתחיה לאומית של חברי הסתדרות המורים ומסירותם הנפשית לרעיון החנוך העברי, נעשה, איפוא, המרכז, באי-כחם, לשליט הרוחני על בתי-הספר העברים ולאפוסטרופסם היחיד, אשר הטיל על עצמו את התפקיד לדאוג לתקונם ולאותם הצרכים שלהם, אשר בעיניהם בפועל לא דאגו להם, אם משום חוסר יכולת או משום העדר הכנה ורצון. אחת התקלות הגדולות של בית הספר העברי, שדרשה במפגיע את תקונה, היה הבלבול הרב ב"תרושי-הלשון", שהמורים הכניסו בהם בעל כרחם לרגלי עבודתם. מחוסר ספרים במקצועות הלמודים השונים אנוס היה

ודאי שיש בידנו לחלוק עתה על כמה מההנחות של מסדרי התכנית, ובכלל לא תוכל להניח כיום את דעתנו מכמה בחינות*). ואולם בזמנה הועילה הרבה להרחיק את האנדרלמוסיה ששררה עד אז ברוב בתי-הספר ביחס לקביעות בחומר הלמודים, בבחירתו ובסדורו.

מסיבות שונות לא הובאה התכנית לשם עיון ואשור לפני אספת המורים הכללית, כפי שהוחלט מראש, ולא נתקבלה איפוא באופן רשמי על ידי ההסתדרות כתכנית של תובה. אבל גם מבלי שהוטלה לחובה על בתי-הספר, שמשה מורה דרך למנהלים ולמורים וכל אחד במקומו השתדל מרצונו לכוון את עבודתו על פיה ככל אשר עלה בידו, באופן שבת-הספר הלכו והתקרבו לאמל"אט אל תכנית זו, לפחות בקויה הכלליים — ביחס לחלוקת שעות הלמודים ולסדור החומר. ודבר זה בלכר שנה בהרבה למובה גם את תכנם.

התקון השני, שהכניסה הסתדרות המורים לשם הרמת גובה בתי-הספר, היתה מסירת ההשגחה על קבלת מורים לידי המרכז. כמצב הסתואר לעיל שררה אנרכיה גמורה בענין הזמנת מורים. זו היתה לרוב תלויה ברעת אנשים, שהסרה להם כל הכנה בברירות החנוך ובתי-הספר, והללו היו מקבלים מורים מן הבא בידם, מבלי לבדוק ביריעותיהם והכשרתם. במקרים הרבה השפיעו על בחירתם גורמים אחרים לגמרי מאשר צרכי בתי-הספר. באופן זה נכנסו להוראה אנשים שאצמלה מורה ומחנך לא הלמה אותם כל-עיקר, ואלה היו לאבן-נגף על דרך שכלולם של בתי-הספר. לשם חקון המעוות החליטה האספה הכללית של שנת תרס"ח, כי מי שאין לו תעודת מורה מוסדר מוסמן אינו יכול להתקבל למורה בבית-

*) מלקווי התכנית הנדונה, שאפשר לראות בהם את אותות הזמן, יש לציין: את הצמצום הרב בשעות הציור והזמרה אפילו במחלקות הנמוכות, שכן ה"יריעות" והלמודים העיוניים היו עדיין עיקר העיקרים בעבודת בית-הספר. ומסדרי התכנית לא ראו על כן כל אפשרות לחסר לשונת המקצועות הללו אפילו כלמוד החשבון, שלו הוקצבו בתכנית שעות מרובות מכפי הצורך. כמו כן מקדישה זו פחות מדי זמן ללמוד התנ"ך, ובכלל זה היא מוציאה כמעט לגמרי מבית-הספר את ספר-הספרים במקורות וקובעת את עיקר למודו על פי הספרים המקצועיים — ספרי המקרא ודברי הנביאים (השקפה מוסמית זו לא נתקבלה למעשה על ידי רוב המורים). לעומת זאת היא מקדישה שעות מרובות ללמוד הלשון העברית בארבע המחלקות הראשונות, מטעם זה, שהעברית עדיין לא היתה אז שגורה בפי הילדים בהכנסם לבית-הספר.

*) משלחת החברה הזאת עם ה' כה. אוניסקין בראשה, שכאה בשנת תרס"ג לאיי לשם ארגון הישוב העברי בארץ, היא שעוררה את המורים ליסוד האגורה הזאת, וראש המשלחת היה הרוח החיה באספה המיסדת שלה, שנתכנסה בזכרון יעקב.

**) כל מושבות הברון רוטשילד עברו משנת תר"ס להנהלת חברת יק"א ועמיהן עברו לרשותה גם בתי-הספר שבהן.

הללו — וביהוד הספרים „שעורי-הסתכלות וידיעת המולדת“. והתרגילי החשבון—עזרו בהרכבה לשחרר את המורים משעבודם לספרים הלועזיים במקצועות הללו, שיא היה להם כל קשר עם תנאי הסביבה של התלמידים ועשה איפוא את הוראתם תלושה לגמרי מקרקע המציאות. עם הופעת הספרים האלה התחילו הלימודים בבתי-הספר להסתגל יותר אל הווי-המולדת ואף טבע המקום.

מרכז המורים דאג גם לסכשירי לסוד בשכיל בתי-הספר והמציא להם כמדת-יכלתו מפות ותמונות על ידי תרומות שקבל מן החוץ. ואף מהתפקיד לדאוג לחומר קריאה בשכיל תלמידי בתי-הספר ולבני-הנוער, לא הניח את ידו, ובעזרת חברת „קוהלת“, יצירה-פעלה של ההסתדרות, יסד את הירחון „מולדת“, הממשיך את קיומו עד היום (בהפסקות אחדות בשנות-המצוקה) רק במאמצי הסתדרות המורים. וכך מלא מרכז המורים תפקידים של מוסד עליון לחנוך בארץ בזעיר-אנפין.

מלבד הפעלתנות הרחבה הזאת, שהסתדרות המורים פיתחה בשנות קיומה הראשונות על שדה החנוך בארץ ושגרמה להרמת מצבם של בתי-הספר העברים, רבתה פעולתה גם על שדה ההשתלמות המקצועית של חכריה, אשר השפיעה לא מעט על השכחת דרכי ההוראה בבתי-הספר. ההרצאות בסניפים ובאספות הכלליות, שעוריה-הקיץ למורים, השקלא-וטריא בצבור גדול של חברים בשאלות בית-הספר והחנוך, הספריה הפרדגונית שיסד המרכז, וביחוד הירחון הפרדגוני „החנוך“ (נוסד על ידי ההסתדרות בתרע"ע)—כל אלה יחד הועילו בהרכבה לעורר את המחשבה הפרדגונית של החברים ואת התענינותם בפרובלימות החנוך וההוראה. נוצרה מעין חסיסה פרדגונית במחנה המורים ושאיפה כללית לשקוד בכחות משותפים על תקנתו ושכלולו של בית-הספר.

על יסוד כל האמור מציין יסוד הסתדרות המורים, כנוס כחות העובדים לארגון אחד, „נקודת-הפוך“, התחלת תקופה חדשה במהלך התפתחותו של בית-הספר העברי ושל החנוך העברי בארץ. כי בשעה שמנחתו של מהלך זה עד התקופה הזאת היתה בעיקר הלאמת בית-הספר, במובן השלשט השפה הלאומית¹ בחנוך הוא מפנה מכאן ואילך את כוונת העיקרי לצד שכלולו הפנימי של בית-הספר. ואף אמנם במשך 7-8 שנים עלה בירי הכת המאורגן הזה לשנות בהרכבה את פני בית-הספר

כל מורה לחדש על דעת עצמו מונחים ולקרוז שמות לכמה עצמים בעולם הדומם, החי והצומח ולחלקיהם ולחלקי-חלקיהם שלא היו שכיחים בלשון. וסוכן מאליו שהחדושים של האחר לא התאימו תמיד לזה של השני, והסכנה היתה גדולה שבמקום „שפה אחת לכולנו“ יקום פלוג-לשונות עד שהאחר לא ישמע את שפת רעהו. על תקלה זו עמדה הסתדרות המורים עוד באספותיה הראשונות, ולשם תקונה יסדה את „יועד-הלשון“ בירושלים, שאליה נכנסו בני-הסמך במקצוע הלשון שנמצאו או בא"י והמילה לקבוע מונחים ושמות בכל מקצועות הלימודים של בית-הספר, אשר יחשבו כהלכות פסוקות בשכיל כל חכרי ההסתדרות ויתקבלו לחובה בכל בתי-הספר. מסיבות שונות לא מלא הועד הזה את כל התקוות שההסתדרות תלתה בו, ומרכז המורים לא פסק מלטפל בשאלה זו במשך כמה שנים; אבל תקון מה נעשה על ידו, וכמה מהמונחים שפרסם נעשו לקנין כל בתי-הספר בארץ. הסתדרות המורים שמה קץ למלחמה שהתנהלה במשך התקופה הראשונה בין המצדדים בזכות ההכרה הספרדית ובין הנוהים אחרי ההכרה האשכנזית והכריעה בהחלט את הכף לצד הראשונה. גם את הראגה לספרי עזר למורים ולספרי לסוד לתלמידים לקחה הסתדרות המורים על עצמה, מאין מוסד אחר אשר ידאג לצרכים החיוניים האלה של עבודת החנוך. בכוחותיה החמריים הרלים לא יכלה כמובן לעשות גדולות בשדה-פעולה זה, ואף-על-פי-כן, עשתה לא מעט גם כזה וכפעולותיה במקצוע זה הועילה להתקדמות ההוראה בבתי-הספר. היא יסדה את הוצאת הספרים „קוהלת“, ובתעמולה הרחבה בין הצבור העברי בארץ ובחו"ל להפצת מנייתיה איפשרה לה להוציא עוד כשנים הראשונות לקיומה שלשה ספרי עזר למורים וספר לסוד („תרגילי חשבון“) לתלמידים*).

(*) הספרים האלה הם: א) „הארץ“—מאת א. ספיר, בתרע"א. ב) „תורכי", גיאוגרפיה של ממלכת תורכיה האסית והאירופית — מאת פ. אוירבך, תרע"ב. ג) „שעורי הסתכלות וידיעת המולדת" לשלוש שנות הלימוד הראשונות — מאת י. אוירבסקי, מ. קרישכסקי וי. וחיאלי, תרע"ב. ד) „תרגילי חשבון" לשנות א—ג — מאת א. ספר, י. וחיאלי וס. קרישכסקי. כמובן סיעה חברת „קוהלת" בירי הועד-הפעול הציוני בברלין בהוצאת מפת א"י של קישרם בעברית לצרכי בתי-הספר. שנות המלחמה העולמית הפסיקו את פעולותיה כמעט לעשר שנים, ורק אחר כלות המלחמה התעוררה שוב לעבודתה. כיום נמצאת הנהלה לגמרי ברשות הסתדרות-המורים.

העיקרי בהן והעסיק את החלמידים ברוב שעות עבודתם בבית-הספר. את למוד התנ"ך התחילו ברוב בתי-הספר מ-ספורי-המקרא, רק הנביאים האחרונים וכתובים למדו מתוך המקור כסדרם או בהשטמות: בבתי-ספר אחרים למדו אלו מספרי הנביאים על פי ספר "דברי נביאים" ורק במחלקות העליונות מתוך המקור. שנוי לטובה בא גם בלמוד החשבון: במקום ההפשטה והסיכנויות הכניסו המורים יותר את ההמחשה (ביחוד במחלקות הנמוכות), ההכנה וההדרגה השיטתית. לעומת זאת נשאר למוד ההגדרה גם הלאה רק נחלת בתי-ספר בודדים וגם באלה למדוהו על הרוב באופן מופשט על ידי "הוכחות" ו"משפטים" בנוסח "מה שצריך היה להוכיח". בלמוד הגיאוגרפיה חל שנוי לטובה רק ביחס לסדור החומר, כשידיעת ארץ-המולדת קדמה ליסודות הגיאוגרפיה הכללית כנגד למקובל עד אז; ואולם בשיטת ההוראה של מקצוע זה לא חלו שנויים ניכרים אלא בזה, שהשמוש במפה נעשה מעכשיו לצורך הכרחי, לפחות לרוב המורים. ההתקדמות בלמוד הטבע האורגני נתבטאה רק בזה שהמורים התחילו משתמשים בתמונות במקום הלמוד המופשט והמלולי; אבל הוא נשאר כמו אז זר להסתכלות בטבע עצמו והצטמצם גם עתה כעיקר בתאורים אנטומיים ובמסירת "הלכות פסוקות". התחילו להקדיש תשומת לב יותר לחנוך הגופני ולמקצועות האמנותיים ציור וזמרה. אלה אמנם לא היו נהוגים עדיין בכל בתי-הספר, ובמקום שהונהגו עמדו לרוב בשפל המדרגה, אבל המורים חדלו כבר מראות בהם למודים של מותרות, שהקדרם אינו פוגם את חנוך תלמידיהם, ומתוך הכרת ערכם הרב השתדלו ככל אשר מצאה ידם למלא את חסרונם.

לעומת זאת לא חל כל שנוי לטובה ביחס לחנוך לעבודה אפילו בבתי-הספר שבמושבות, וכיה"ם שכראש פנה נשאר גם עתה יחיד במינו מבלי שנמצאו לו הולכים בעקבותיו. אמנם באספות המורים ובירחון ההסתדרות הרבו לדבר ולכתוב על הצורך הרב להתאים את בית-הספר שבמושבה לצרכי החיים בכפר, והמורים לא חדלו מלהראות באצבע על בית-הספר בראש-פנה כעל דוגמא למופת; אלא מהיותם רחוקים למעשה, וגם לפי הלך רוחם, מעבודה בכלל ומעבודת התקלאות כפרט, לא מצאו עוז בנפשו לנסות את כחם בדרך חדשה זו. שנים שלשה נסיונות, שנעשו בכון זה, לא הצליחו מתחילתם. היו נסיונות, על פי החלטת אספת המורים, להכניס שנויים

העברי, לתקן ולכסס את יסודותיו ולהכניס שכלולים חשובים בסדרי עבודתו ובדרכי ההוראה.

בהתאם להצעת חכנית הלמודים, שנתפרסמה על ידי המרכז, נעשו כמשך הזמן הזה שמונה שנות-למוד להיקף מבנהו הקבוע של בית-הספר העממי בין בעיר ובין בכפר. וכך אנו מוצאים שבשנת תרס"ט היו בין 24 בתי-הספר העברים שהתקיימו אז בארץ — שמהם 22 במושבות ושנים ביפו — רק 6 בני שמונה שנות למוד (*), ואילו בשנת תרע"ב כבר עלה מספרם על האחרונים עד 17, כשהשאר שלא הגיעו להיקף זה היו כמעט כולם בנקודות-ישוב קטנות. וגם באלה המעטים, אשר מסיבה זו או אחרת עדיין לא השלימו את הסכנה המלאה הזו בפועל, כבר הונח ביסודם עיקר זה של שמונה שנות למוד בכח. היקף הלמודים, בחירת החומר ותחילתו לפי שנות הלמודים היו כמעט בכל בתי-הספר קרובים ליסודות שהונחו בתכנית האמורה וטתאיים יותר לרוח הילדים ולכח תפיסתם. מערכת השעות בכל בית-ספר, ובגבולות ידועים גם חכנית למודיו, נעשו יציבות יותר ולא ניתנו עוד לתנודות ולשנויים מקריים. יסוד ההסתכלות והמחשיות תפס עתה מקום יותר גדול בהוראה, ביחוד בשנות-הלמוד הראשונות. שיטת ההרצאה והשנון המלולי בהוראה, שהיתה מקובלת אצל רוב המורים, נתנה את מקומה לשיטת "ההוריסטית", שאצל רוב המורים היתה אמנם עדיין פגומה מאד. שנוי נכר לטובה בא בהוראת ראשית הקריאה והכתיבה, שהיתה עד כה מסורה על הרוב בידי "נערים ונערות שלמדו רק לפשט מעט בלשון בית-הספר ושלא היו להם כל ידיעות וכל התפתחות רוחנית (**). ושדרכיה לא היו רחוקים מהמיכניות שבדרכי "למוד העברי" הנהוגים ב"חדרים" המסורתיים מקרמ-דנא. במקומה באה השיטה "הקולית-הסינתטית" או ה"אנאליטית-סינתטית", שכרכה את למוד הכתיבה עם הקריאה יחד ועברה מהרה לקריאת משפטים וספורים קצרים. בכלל נעשה הלמוד בשתי השנים הראשונות עשיר יותר בחוכן ובחומר, מושך יותר את לב הפעוטות מאשר היה עד כה, אף כי הקריאה בספר נשאר עדיין הלמוד

(*) עיין מאמרי "ביחס העברי בארץ-ישראל" שנה א',

חוברת ד-ה, עמוד 314.

(**) ה' - ה' — אספת המורים בזכרון יעקב, "הפדגוג" שנה ב'

חוברת ד-ה, עמוד 184.

ב.

השפעתה של תנועת שכלול זו, שחוללה על ידי הסתדרות המורים, ניכרת גם על גני-הילדים. כבר ראינו, כי בתקופה הראשונה להתפתחות החנוך העברי, לא היו עוד גני-ילדים בארץ. את הצורך להכין את התלמידים לשפת הלמודים של בית-הספר מלאו בהצלחה או בלא הצלחה מחלקות «מכינות» שעל יד בתי-הספר, ורק בראשון-לציון נפרדה «המכינה» מאת בית-הספר והתקיימה בפני עצמה ספק גני-ילדים וספק «מכינה». רק בתקופה זו, שאנו עומדים בה, נפתחו לכחילה גני-ילדים כמוסדות העומדים בפני עצמם והתפתחו גם האחרים עד שבשלהי התקופה הזאת הגיע מספרם עד 20 (10 בערים: ירושלים, יפו, תל-אביב, חיפה, טבריה וצפת ו-10 במושבות), שבהן היו 35 כתות. גני-הילדים הראשון מסוג זה נפתח בירושלים על ידי חברת ה«עזרה» בשנת תרס"ד. ראשי חברה זו, שהיו אנשים פרוגרסיביים וערים לשאלות החנוך, כיון שהסכימו מטעמים ידועים*) להנהיג את העברית כשפת ההוראה של למודי היהדות מהמחלקות הראשונות של בית-הספר, הכירו מיד בצורך הגדול להקנות לילדים את הדבור העברי לפני הכנסם אל המחלקה הראשונה, ולכן עמדו ופתחו גני-ילדים עברי בירושלים. ואחר שפתחו בתי-ספר משלהם ביפו ובצפת יסדו גני-ילדים גם בערים הללו. לגנים הללו נשלחו מלכתחילה גננות שקבלו השכלה מקצועית במסודות מקצועיים בחו"ל ואלו הכניסו לגנים שלהן את «עבודות פרבל». גני-ילדים אלה שמשו דוגמה לאחרים, וכשנפתחו מוסדות חדשים, ביחוד בערים, חזרו, כהשפעת מרכז המורים, אחרי גננות משכילות בעלות מקצוע. באמצעות הארגון של הסתדרות המורים השפיעו הגננות המעטות האלו גם על חברותיהן בעבודה, שלא קבלו הכשרה מקצועית, ולגני-הילדים נכנס מעט יותר מרות הילדות ומקציצות-החיים ומסודות-העבודה של תינוקות. ואולם כהתאם לצרכי הזמן היתה גם עכשיו, כמו ב«מכינות» לפני, הסמרה ללמד את התינוקות לדבר עברית עיקר גדול, ואפילו במשובחים שבגני-הילדים; והמטרה הזאת השאירה עוד הרבה אי-טבעיות בחיי הילד וכפפה על הגננת להשתמש גם בדרכים שהזכירו את ההוראה בבית-הספר ושלא היו עשויים להפרות את חיי הנפש של התניכים הפעושים. ואף-על-פי-כן

בסדור ימיהם חופש של השנה במטרה להתאימם לעונות העבודה המרובה במושבות כשהאכר זקוק לעזרת ילדיו, אבל גם אלה לא הצליחו, וכפעם זו בעיקר מפני התנגדות ההורים, שראו בחדוש זה חשש של בטול-תורה.

למוד השפה הצרפתית נתבטל בכמה מבתי-הספר שב«מושבות-הברון» עוד בשנים האחרונות לשלטון «הפקידות» שלו, ואחר שהנהגת המושבות הללו עברה לפקידות יק"א, השאירה זו את הצרפתית בארבע מהמושבות הגדולות, ועד סוף התקופה, שאנו עומדים בה, נשארה רק בשלש מהן ובשני בתי-הספר שביפו. כמו כן נתבטל גם למוד השפה הערבית ברוב בתי-הספר שבמושבות, במקצתם בגלל חוסר מורים ובמקצתם מפני שהמורים וההורים נזקקו, כי הלמוד הזה לא נשא עוד הנה פרי.

כזאת היתה צורתו של בית-הספר העברי-העממי בסוף התקופה השניה, בשנות תרע"ג-תרע"ד, צורה שעצבה אותה בעיקר השפעתה של הסתדרות המורים והתנועה לשכלולים פנימיים שחוללה בקרב חבריה. רואים אנו אמנם, שתנועה זו לא עשתה גדולות; היא לא יצרה שיטות-חנוך חדשות ונצורות לא גלחה, אף לא התוותה דרך חדשה לפני בית-הספר, אלא הצטמצמה בבצור הקיים ובהשבתו על ידי שכלולים חלקיים, שאין בהם משום תקון יסודי. גם עתה עדיין רחוק היה—חוץ אולי משנים שלשה בתי-ספר היוצאים בבחינת-מה מן הכלל—מעמוד אפילו בפני בקורת פרדגמטית של הזמן ההוא, ורחוק עוד יותר מהיות בית-חנוך לדור הצעיר המזוינו למלחמת הקיום ולתפקידו בכנין הארץ. תנועת שכלול זו כמו כן הוסיפה אך מעט על מוגת הלמודים שבתכניה, על מקצועותיה הלאומיים והכלליים, לחטיבה אורגנית והרמונית אחת, שנשארו עדיין מאוחרים רק ע"י שפת-הלמודים המשותפת להם בלבד. ואף-על-פי-כן אי אפשר מבלי להכיר, כי היא הצעידה במשך זמן קצר בערך את בית-הספר העברי צעד גדול קדימה ולעומת מצבו הירוד על סף התקופה הזאת הרימה אותו על מדרגה גבוהה מאד. כי רק עתה, בשנים האחרונות של תקופה זו, קבלו בתי-הספר העברים בארץ צביון אחד, אשר עם כל לקוייו העצומים היה זה בכלל צביון של בית-ספר מודרני, ורק עכשיו נסתיים פרוצס-ההתגבשות של גרעין בית-הספר הלאומי החדש, אשר התחיל עם ניצני ההתישבות החדשה בארץ.

*) ראה להלן וגם מאמרי הנ"ל בהחנוך שנה א' עמ' 138 וכו'.

שנוסדה אגודת המורים, בתרס"ג, היתה כבר העברית שפת הלימודים היחידה בכל בתי-הספר שבמושבות*). אך בערים היה אז רק בית-ספר עברי אחד — בית-הספר לבנות כיפא. לעומתם התקיימו בהן עשרה בתי-ספר עממיים של הכ"ח (בירושלים, יפו, חיפה, טבריה, צפת וצידון). בית-ספר לבנים (למל"י) של חברת "עזרה" בגרמניה ובית-הספר לבנות של "אגודת אחים" (שניהם בירושלים). מלבד המון "חדרים", "בתים" ותלמודי-תורה בערים וגם באחדות מהמושבות אשר כנסו מ-80% עד 85% מילדי העברים שבגיל בית-הספר העממי. נמצא, שכבתי-הספר העברים נחנכו אז רק כ-3% או 4% מהם — אחוז מצער שהתאים בקרוב לחלקם של בני הישוב החדש אז בין כל התושבים היהודים שבארץ**).

מוסדות החנך העברי — כמו הישוב החדש בתוך אוכלסי היהודים בא"י — היו, איפוא, רק בכחינת אי קטן בתוך ים רחב ידים של מוסדות חנך שונים, שנתחלקו לשבעים לשון. אפשר היה לתת למורים להניח לפי שעה את מוסדות החנך של הישוב הישן, המשווינים בקרושת הדת בפני כל השפעה מן החוץ, הואיל ואלה היו אז לגמרי מחוץ לתחום רקמת ההוי ההרשי; וכשם שהמתישבים החדשים בטלו בלבם את החוגים הרחבים של הישוב הישן, "אנשי החלוקה", כאנשים שלא מן הישוב, כתשושי-כח ועקרים מכחינה כלכלית ותרבותית, כך בטלו המורים את בתי-האולפנה שלהם במוסדות שעבר זמנם, אשר בין כה זכין כה לא יעמדו בפני זרם החיים. ואולם על מוסדות החנך של אחינו שבמערב, אלה שתפקידם היה להוציא את חניכיהם מיון-הבטלה וההתנוונות ולעשותם לאנשים המוכשרים לכבוש להם דרך בחיים — על מוסדות אלה לא יכלו לומר, שכן עתידים חניכיהם להכנס אל החוגים הפרודוקטיביים של העם ולהשתתף בפועל בבנין הארץ, ורשומים יהיה, איפוא, נכר בחיים המתהווים. על כן לא יכלו נושאי דגל התחיה להניח את נשקם מידם, כל עוד לא הבקיעו אליהם את המצודות החזקות הללו, שנשארו עדיין בידי אויבי התנועה הלאומית, ראשי התכרות הפילנתרופיות במערב אירופה, ולא פתחו את שעריהם לפני

לא הונחה לגמרי בגני-הילדים גם המטרה החנוכית, ועבודות ומשחקים מיסודו של פרבל, ספורים, זמרה ותנועה תפסו, לפחות ברוכם, מקום רחבי-ידים. בהרכה גני-ילדים הונחה "שיטת הנושאים" (שבוניים או חדשים), שהצד הטוב שבה היה זה, שהיא הכניסה אל הנן מעבודות הכית והמכיבה וקרבנה את חניכיו אל הסתכלות בלתי-אמצעית בטבע. השומת-לב יותר נתונה היתה לחיצוניותו של הנן, לנקיין ולסדר. הצביון הכללי של גני-הילדים אז היה זה של "גן-הילדים הפרבלי" בצורותיו המוצקות, אותן הצורות הקפואות, שבהן נתגשמו למעשה רעיונות פרבל על ידי תלמידיו, אשר לא ירדו לסוף דעת רכס וזייפו את תורתו. כיום נתרחקו כבר גני-הילדים שלנו מנקודה מתה זו ובהשפעת הזרמים החדשים התקדמו מסנה והלאה; ואולם בדימוי לצביון שהיה להם בראשית הוסדם, ועל אחת כמה לזה של "המכינות", היתה בצורתם זו, שנתגלמו בה בסוף התקופה הזאת, משום קדמה רבה מאד.

ואשר להשפעתם על החיאת השפה בפי הילדים והסיוע שמצא בהם בית-הספר, אותו הסיוע שלשמו נוסדו לכתחילה, עשו גני-הילדים גדולות ונפלאות. רק הודות להם נעשתה העברית כמעט לשפת-היום של התינוקות, ובהכנסם אחרי-כך לבית-הספר יכלו להמשיך בו בדרך טבעית את פיתות כחותיהם הפנימיים בלי מעצור. ולא עוד אלא שהניכי הנן נעשו מעתה למפיצי הדבור העברי הטבעיים והמרוצים ביותר בתוך המשפחה. והשפעתם זו מתבטאת ביותר בתקופה הנוכחית.

ג.

הכוון החדש כלפי פנים, שניתן למאמצי המורים על ידי ארגונם, לא הסית בכל זאת את דעתם גם ממלחמתם לחנך העברי שנהלוק עד כה ביחירות. את מלחמתם לבית-הספר העברי אמנם גמרו כבר בנצחונם המוחלט; אבל הנצחון הזה היה רק בחזית אחת, בזו של הישוב החדש. ואף-על-פי שהיתה זו החזית הראשית והמכרעת, שכן הקיפה את כל החיים החדשים המתהווים בארץ, את שטח כל הקרקע שבו נזרעו וזרעו התחיה הרעננים והפוריים העתידים לחדש את נעורי העם; בכל-זאת לא היה עוד הנצחון שלם; עדיין היו התלמידים שנתחנכו בבתי-הספר הלאומיים רק כמות מבוטלת בין ילדי היהודים היושבים בארץ. אכן בשעה

(*) בפתח-חקה ובזכרון-יעקב עוד למדו או במחלקות העליונות אילו לסודים בצרפתית; אבל זה חיה, כפי שכבר נאמר, רק מסעמים מכניים בלבד.

(**) מספרים אלה הם משוערים מתוך ההנחה שמספר האוכלוסים העברים בארץ בזמן ההוא היו כ-70,000.

ועל כן נטתה הסתדרות המורים את ידה בעיקר על המוסדות האלה. על ידי בקורת בע"פ ובכתב, על ידי תעמולה ויצירת רעתיקה השתרלה זו להשפיע מבחינך על ההנהלה המקומית ועל שכח"ל, והמורים העברים שבמוסדות אלה נעשו צנורות להשפעה מכפנים. העברית התחילה דוחקת את רגלי הגרמנית ובמשך שנים מועטות עברו כמה סהלמודים הכלליים—כגון חשבון עד המחלקות העליונות של בית-הספר העממי, גיאוגרפיה ודבריהמים בכל המחלקות. העמסיות והתיכונות ופדגוגיה ותורת הבריות בבית-המדרש למורים—למורה העברי. כמו כן נדחתה התחלת למוד השפה הגרמנית לשנת-הלמוד השניה. הלחץ המוסרי של הסתדרות המורים מצד אחד, וההוכחה ההיה של אפשרות הקניית השכלה כללית בעברית שנתן בית-הספר העברי מהצר השני, פעלו את פעולתם. בפני הלחץ הזה וההוכחה הזאת לא יכול לעמוד גם הד"ר פאול נתן, ראש "חברת העזרה", בהיותו בא"י בשנת תרס"ט. וכשמשלת מרכז המורים העמידה לפניו את דרישותיה להנהיג את העברית כשפת ההוראה לכל הלמודים, הודיע רשמית, כי "חברת העזרה" תתנגד ללמוד כל שפה זרה בבית-הספר שבמושבות וגם בערים שלכפנים הארץ, והם יהיו רק עבריים. ואף אמנם כשעבר בית-הספר ברחובות לרשותה לא הכניסה בו את הגרמנית אפילו כלמוד שפה זרה, וגם בית-הספר לבנים שפתחה כתרע"ב היה על מותר העברית. רק בבית-הספר שבערים המרכזיות, ירושלים ויפו, לא יכלה לותר על הגרמנית מטעמים כלכליים—לפי באורי מנהליה—או פוליטיים—לפי רעת האחרים (*). וכדי לחזק בלב התלמידים את ידיעת השפה הזאת עמדה על זה שזו תשמש שפת הוראה לפחות באילו מהמקצועות הכלליים.

רק אזני ראשיה ומנהיגיה של חכ"ה נשארו אטומות בפני דרישות הזמן ובתי-הספרם בארץ נשארו כמו אז קפואים על יסודותיהם הנושנים והנמקים. התלונות הרבות על דרכי הנוכה הנפסדות הכריחו אמנם את ההנהלה הראשית בפריז לשלוח לא"י ועדת בקורת להתבונן אל מצבם של בתי-הספרם כאן ואל התקונים שיש להנהיג בהם, אלא שחברי הועדה הזאת הם עצמם התכחשו לפי השקפת עולמם לרעיון הלאומי, ודרכי "האליאנס" הכבושות ישרו בעיניהם מלכתחלה; על כן

השפה הלאומית והחנוך הלאומי. ומתוך אמונה, שאת אשר נבצר מאבני-הבליסטראות של הלוחמים הבודדים יבצעו אילו-הברזל של הרצון הקבוצי ושל כת מאורגן, העמידה הסתדרות המורים בראש טריותיה על יד "הטבת מצב החנוך" גם את זו—לחת צביון לאומי עברי לכל בתי-הספר בא"י.

בתי-הספר הראשונים מסוג זה, שניתנו להשפעתן של הסתדרות המורים ושל הנטיה לחנוך עברי, שנוצרה על ידה בחוגים ידועים של תושבי הערים, היו אלה של חברת "עזרה" בברלין. חברה זו שנוסדה בראשית המאה הזאת (1901) היתה בכלל לאומית יותר מחברתה חכ"ה בפריז וראשיה ומנהליה גם פרוגרסיביים יותר משל זו, ועל כן הטתה און לרישות הזמן. כחברה גרמנית השליטה אמנם בבתי-הספר את השכלת מולדתה—את השפה והרות הגרמניות; אבל לא זלזה גם במקצועות היהדות וכלמוד השפה העברית והקדישה להם די זמן וגם חזרה תמיד אחרי מורים משכילים ללמודים האלה. בעמדתה זו כלפי הלשון העברית היה תלוי גם עצם קיומם של מוסדותיה בארץ. שהרי השפה הגרמנית, שלא היו לה מהלכים בארצנו, לא יכלה למשוך אליה תלמידים ואלמלא קנתה את לב החוגים המתקדמים שבין תושבי הערים בלמודים העבריים, שהעמידם על גובה ידוע, לא היתה יכולה לעמוד בפני בתי-הספר של חכ"ה, שהתאיכו יותר לרישות המקום.

מתחילה היה ברשותה רק בית-הספר לבנים, לאציל למל" בירושלים, שבעליו הראשונים מסרוהו להנהלתה; אבל בשנת תרס"ד יסדה על ידו בית-מדרש למורים עם מחלקות מקבילות של מנחה ריאלית-מסחרית, וכעבור זמן-מה פתחה בירושלים בית-ספר לבנות ואחר-כך גם בית-ספר לבנים ביפו. בכל המוסדות הללו למדו את הלמודים העברים בעברית וכמעט כאותו ההיקף שללמוד בבתי-הספר העברים שבזמן ההוא, והדבור העברי היה שגור בפי תלמידיהם כמו בפי תלמידי בתי-הספר הללו. ואולם הלמודים הכלליים נלמדו בהם גרמנית, ושפה זו נחשבה כאן לשפה הראשית והתחילו למקדים אותה משנת הלמוד הראשונה ומשבע עד תשע שעות בשבוע בכל מחלקה. ואעפ"כ היו בתי-הספר אלה קרובים יותר משאר המוסדות של סוג זה אל בתי-הספר העברים. כאן התפרצה כבר העברית מעד לחומת החנוך הזר והמורה העברי חקר הסתדרות בצר לו עמדה בפנים. הסכויים לצנחון המוחלט של החנוך העברי היו, אפוא, כאן מרובים ביותר,

(*) עיין גם ש. דובנב, דברי ימי ישראל בדרות האחרונים.

כרך ג' עמוד 309.

ביחוד בקרב המתיישבים החדשים, נמצאו כאלה אשר לא התנכרו לדרישות החיים ולא יכלו למצוא ספוק ב"חרדים" או בתלמודי-התורה המסורתיים, אלא שרעתם לא היתה נוחה גם מבתי-הספר החדשים. הללו בקשו לתת לבניהם השכלה עברית וכללית ולהכשירם לחיים מבלי לותר על משהו מהחנוך המסורתי. והואיל ולא מצאו את מבוקשם במסורות החנוך הקיימים מזה ומזה, נסו לברוא בית-אולפנה חדש, שיספק את דרישותיהם. הנסיון הראשון בכיוון זה נעשה על ידי "בעל-בתיים" אחדים ביפו, אשר פתחו בשנת תרס"ד מעין "חרר מתוקן" כמעט החרדים בשם "אח"ה". עיקר הלימודים במוסד זה היו למודי-קודש ועליהם הוסיפו גם מעט מלמודי-חול — השפה העברית, חשבון וזכרי-הימים. ומענין הדבר שדוקא למודי החול נלמדו כאן מלכתחילה בעברית, ואילו בלמודי קודש נהגו להשתמש בתרגום לאידיש, כדי שלא לשנות ממטבע שמטבע המסורה ולא לחלל על ידי זה את הקודש. וגם השפה המדוברת בין התלמידים היתה אידיש. ואולם בהשפעת בתי-הספר העבריים ודעת-הקהל, שנוצרה על ידי תקומלת הסתדרות המורים גם בתוך חוגי ההורים האלה, הונהג כאן במהרה הדבור העברי וכעבור שנים אחדות נעשתה העברית — תחילה כהברה אשכנזית, שהמסורת בסביבה זו עטרה אותה בקדושה הרה, ואחר כך בהברה ספרדית — גם לשפת למודי הקודש. באופן זה נעשה גם המוסד הדתי הזה עברי לכל דבר, בשעה שבתכנון ובצורתו ההיצונית וסדריו הפנימיים נבדל אך מעט מה"חדר" המפוס. לאחר שהתרחב המוסד, וההורים לא יכלו עוד לשאת לבדם את עול הוצאותיו שנתרבו, קבלה עליה את החזקתו "אגודת התחכמוני בגרמניה" מיסודה של הפדרציה "המזרחית" בפרנקפורט, והסבה את שמו ל"תחכמוני". אגודה זו השתדלה לשפר את סדריו ההיצוניים והפנימיים ולהרחיב את תכנית למודיו הכלליים עד שתהיה לו צורה של בית-ספר מודרני ברוח החרדים. בשנת תרע"א מנה כבר בית-הספר "תחכמוני" 8 מחלקות לשמונה שנות למוד, וכדעת האגודה היה אז להוסיף עליהן עוד ארבע שנות-למוד ולהעלותו למדרגת בית-ספר תיכוני. תכנית "תחכמוני" הכוללת מעתה את כל הלימודים שהיו נהוגים אז בשאר בתי-הספר העבריים בארץ, כשיותר ממחצית שעות הלימוד היו מוקדשים להוראת התלמוד, הלכות והתנ"ך ובמחלקות העליונות היו התלמידים עסוקים בלימוד התלמוד בלבד ב-3 עד 4 שעות ביום. מטעם זה היה מן

עצמו את עיניהם מראות נכוחה, ואת תביעות החיים ואת השנויים שחלו בבתי-הספר בארץ ובסביבה כולה לא הכירו. גם דרישות מרכז המורים להנהיג את העברית כתורת שפת-ההוראה ולהזמין מורים מוכחים להוראת השפה והלימודים הכלליים שהובאו לפניו לא מצאו אוזן קשבת.

ואף-על-פי-כן לא יכלו גם מוסדות אלה לעמוד איתן בפני זרם התחיה ופרצים נתגלו גם ב"תחכמוני" זו. היחס החיובי של הקהל הרחב אל השפה העברית, שנוצר במשך השנים הודות לבתי-הספר העבריים ולתעמולת המורים, הסיר לב רבים מאחרי מוסדות החברה הזאת, וכדי לעמוד בפני ההתחרות ראו סוף-סוף מנהליהם הכרח לעצמם להרחיב גם בבתי-ספרם את לימוד השפה העברית ולהכניס לשם זה מורים במקום ה"חכמים", שהיו עד כה המנצחים המושבעים על למודי הקודש. גם ההנהגה הראשית בפריז לא התנגדה לחדוש זה, אבל בתנאי שההוצאות הנוספות הכרוכות ב"מזרחות" כאלה תכוסנה מסקורות אחרים. בהשתלשלות מרכז המורים נענה ועד חו"צ באודיסה לבקשת המנהלים ושלחה באמצעות המרכז לאחדים מבתי-הספר של חכ"ת מורים עברים (על חשבונה*). המורים הללו הכניסו אילו תקונים בלימוד השפה העברית, אף השפיעו על התלמידים להחליף את הדבור הצרפתי או הערבי בעברי גם בתוך כתיב בית-הספר; אבל בכל שאר הדברים נשארו שם הסדרים הנושנים במקומם. ערכו החנוכי של כבוש זה כשהוא לעצמו לא היה גדול ביותר, אלא שהיה זה הפרץ הראשון שנבעה במצודות חכ"ת שבערי הארץ ושהלך אחר כך והתרחב יותר ויותר. חוץ מזה הלא הכנים כבוש זה את הדבור העברי גם לפנות חנוך נרחות אלו אשר התנכרו לו עד כה, והוא נעשה מעתה שגור בפי כל חניכי בתי-הספר החלוצניים שבארץ בלי יוצא מן הכלל.

ד.

גם החוגים הדתיים של בני עמנו בארץ לא נשארו כולם בתקופה זו סחויין להשפעת החנוך העברי, ואף הם יצרו בית-אולפנה עברי סטפוס חדש ולפי רוחם. בין החרדים,

* רק בבית-הספר שלה ביפו, במקום שההתחרות מצד בחי-הספר העבריים היתה מסוכנת ביותר, הסכימה ההנהגה על כרחה להזמין מורה עברי על חשבונה.

הרעיון היסודי שבמוסדות החנוך החדשים האלה, ביהודי בתחכמוני" ביפו וב"חדר-תורה" בירושלים, היה לברוא סינתזה של "החדר" המסורתי ובית-הספר המודרני. ואולם הנסיון הראשון היה רחוק מדרך פתרונה של פרובלימה קשה זו, שעדיין מתחבטים בה עד היום נושאי הרעיון הזה וטרם מצאו את פתרונה הגמור. כי לא נסו כלל לבקש אפילו איחוד כל שהוא בין שני היסודות הרחוקים זה מזה, יסוד העבר המצומצם בחיירות של עם תלש מן הקרקע, להי את חיו העצמיים רק "במלכותא דשמיא" ובמלכותא דארעא" הוא רק טפל לגוף תרבותי אחר, ויסוד הנוהג, שיש עמו עתיד של חיים עצמיים מלאים, החובקים את כל גלויי חיי אנוש עלי אדמות ואת כל צרכיו התרבותיים התומריים והרוחניים גם יחד. כאן רק צרפו את שני היסודות הללו והעמידו זה על יד זה, בלי כל נקודות מגע ביניהם. כאן נשאר בעצם "החדר" הטפוס לחיי הגיטו" הסגורים של בני עמנו במשך דורות על תכנון, סדר למודיו, דרכי הוראתו ויחסו אל תביעות הנפש והגוף של הילד בהוספת כמות מסיימת של למודים השואלים מבית-הספר המודרני. ואף-על-פי-כן היה במוסדות החדשים האלה משום צעד גדול קדימה לגבי "החדר" המסורתי, שכן הונהג בו למוד השפה העברית, שנעשתה עם זה לשפת הדבור וההוראה. ובהוספת למודי החול ניתנה בכל זאת לחניכים הכשרת-מה לחיים. במוסדות אלה הונח, איפוא, היסוד הראשון לטפוס בית-הספר העברי לחרדים, שתעודתו לספק את דרישות אותם החוגים מבני עמנו, שעל ידם ולמענם נוסדו אלה, ובהשתכללם עתידים הם להרים את הגובה התרבותי של החוגים הללו מכפי כלל את חייהם הפנימיים.

ה.

יסוד החנוך הלאומי העברי העומד בארץ היה הצעד המכריע על דרך תחית הרוח של האומה והכשרת צאצאי "שבי-ציון" לחיים עצמיים וליצירת תרבות עצמית לאומית; אבל רק הצעד הראשון, שאחריו צריכים היו לבוא עוד אחרים. השפה הלאומית לא היתה יכולה להשתלט על חיי "קבוצת-הגליות" בכלל ועל חיי התרבות שלו כשרט ולתת צביון לאומי להי של "המרכז הלאומי" ההולך ונוצר בארץ, אלמלא היה המשך לחנוך לאומי-עברי זה גם בבית-הספר התיכוני; ואותו הקרע הממאיר שבנפש אישי

ההכרח להרבות במחלקות אלו בשעות הלמוד ולהעלותן עד 8 וגם 9 ביום. גם במחלקות הבינוניות הגיעו שעות הלמוד עד 43 בשבוע. למוד הנמרא התחיל משנת הלמודים הרביעית והתנ"ך — משנת הלמוד השנייה, כשהתלמידים עדיין התקשו בטכניקה של הקריאה ובהבנת השפה. מהשפות הזרות למדו בו את הערבית והצרפתית, כמו בשאר בתי הספר העברים; בראשונה התחילו משנת-הלמוד ד' ובשניה — משנת-הלמוד ה' לכבודה של "אגודת התחכמוני בגרמניה" יזכר הדבר, שאף-על-פי שחבריה וראשיה היו יהודי גרמניה, התחשבו עם דרישות המקום ולא הנהיגו בבית-הספר הזה את למוד הגרמנית, כגון שעשתה חברת ה"עזרה", שלא היתה לה אחיזה בחיי הארץ. כציונים לא היתה להם שום מטרה אחרת מלבד חנוך הרור הצעיר בא"י ברוח הדת והלאומיות ולהכשירו לחיים בארצו.

מוסד שני דומה ל"תחכמוני" זה שביפו ברוחו ובתכניתו נוסד אחר-כך (בתר"ע) גם בירושלים בשם "חדר-תורה". גם זה נוסד באיניציאטיבה של קבוצת הורים חרדים ובאמצעותם הפרטיים, ואחר-כך נתמך על ידי חברת ה"עזרה" בברלין ו"חובבי-ציון" באודיסה. באותו זמן נגשה האותודוכסיה הפרנקפורטית, שרצתה להלחם נגד בתי-הספר העברים בארץ שלא התאימו להשקפותיה הרתיות של היהדות החרדית, לפתוח רשת בתי-למוד עצמיים בארץ, שיחנכו את הילדים ברוח המסורת. את מוסדה הראשון פתחה בפתח-חוקה בשם "תלמוד-תורה נצח-ישראל" ואחר כך פתחה במוסדות מסוג זה, אבל קטנים מהראשון, גם במושבות אחרות כגון עקרון וראשון-לציון. גם בתלמודי-תורה אלה של "נצח-ישראל" היתה העברית — אבל בהברה האשכנזית — לשפת ההוראה בכל המקצועות מראשית הוסדם, כי בלי התקן הזה לא היתה להם אפשרות של קיום במקומות ישוב אלה. לפי המטרה שהציגו לפנייהם בעלי תלמודי-התורה האלה צריכים היו ללמד בהם מלבד למודי-קורש גם את המקצועות, הנהוגים בשאר בתי-הספר העברים וגם שפה זרה בתוכם, אלא שלמעשה נכנסו למודי החשבון, כתיבת-הארץ, טבע והתעמלות וגם למוד הגרמנית רק. בתלמוד-תורה נצח-ישראל" שבפתח-חוקה, ואילו בתלמודי-התורה הקטנים שבמושבות האחרות למדו מהמקצועות האלה רק מעט חשבון, אבל גם בראשון היו הלמודים הללו רק בבחינת "פרפראות", כי את רוב הזמן — 5 עד 6 שעות ביום — הקציעו ללמוד התלמוד.

י. ל. מטמן, שפתחה בבית-ספר פרטי בשבעה עשר תלמיד, ילדים וילדות, שנתחלקו לארבע כתות המתאימות לארבע שנות הלימוד הראשונות של בית-ספר עממי. לפי דגת-המחלקות שבו ולפי צורתו בכלל לא היה זה אלא בית-ספר עממי קטן; אבל מיסדו קרא לו בשם „גמנסיה“ בגלל התפקיד הגדול, שיחדר למוסד צעיר זה מלכתחילה, וגם בכדי למשוך אליו את לבות אותם החוגים שבו תושבי העיר, אשר חסרון בית-ספר תיכוני בארץ היה מורגש להם ביותר, לאמור, את „המשכילים בעלי אמנות חפשית“ וסתם „אנשים אמורים, סוחרים, שחפצו לתת לבניהם השכלה בינונית או להכניס כמשך זמן למודם לבית-מדרש עליון.“ אלה היו אז ספורים, ולא כולם התייחסו באמון ליכולתו התומכת של המיסד ולעצם האפשרות של הגשמת פעולו, לתת השכלה תיכונית בעברית, שתהיה שווה בערכה לזו של עמי התרבות הלועזיים; אלא שבהם נמצאו הורים אחרים לאומיים, שראו ביסוד המפעל החדש הזה פתרון רצוי לשאלת חנוך בניהם בעתיד, אשר כבר הטרידתם מעכשיו, ולא „יאלצו לפתור אותה כדרך שפתרוהוֹלָעצמם כבר אחרים מחבריהם—לאמור, לעזוב את הארץ ולנסוע עם בניהם לארץ אחרת כדי לגדלם שם.“ ואלה תמכו במוסד מתחלת הוסדו. ידוע ידע (המיסד) שלא לפי כח איש פרטי להוציא דבר כזה אל הפועל, אלא שהיה בטוח, שאם אך יעלה בירו להראות דוגמא חיה לאותו הדבר שרוצים לבדור, מיד תולד ההכרה בלב רבים, שצריך ואפשר לגמור את אשר החל, ובהיות הרצון והאמונה, לאִיִּחְסְרוּ גַם האמצעים. ואף אמנם עוד בתרס"ז, כעבור רק שנה אחת לפתיחת הַמוֹסֵד הזה, מתיסרת ביפו „אגודת הגמנסיה העברית בא"י, שתכליתה „ליסד בא"י מכון חנוכי שיתן לילדים הצריכים להשכלה ריאלית או גימנסיהלית את היכולת לקבל השכלה כזו בארץ, בבית-ספר עברי-לאומי.“ ואגודה זו, שנוסדה לכתחילה לשם מטרה זו, מקבלת לרשותה את הגמנסיה מיסדו של הר"ר י. ל. מטמן על מנת לדאוג לכלכלתה ולשכלוליה, וזו נעשית מעתה למוסד צבורי*).

יש לציין, שדוקא בחוגי המורים העברים בארץ התייחסו אז למוסד הצעיר הזה בהיסוס רב. מתוך הערכת גודל האחריות שיש ביצירת בית-ספר תיכוני עברי בא"י, אשר תעודתו היא ליצור „טפוס חדש של יהודי משכיל“, כבטויו של אחד-העם,

* ראה „דין וחשבון של הגמנסיה העברית ביפו לשנת תרס"ט“.

ישראל בגולה לא היה מוצא כאן את תקונו, אילו היו צריכים אלה מבני הנוער, שאינם יכולים או אינם רוצים להסתפק בחנוך עממי בלבד, לבקש להם אחר-כך מרעה בשדות נכר. כי איככה תצויר האחדות הרוחנית של ה„מרכז“ הזה והתפתחותו העצמית, כשמשכיליו, „השאור שבקיססה“, ישתו את מימיהם סמעינות זרים ויתחנכו על ברכי תרבויות נכריות ושונות? דבר זה הכירו נושאי דגל התחיה עוד בראשית דרכם, ועם הנחת האבן הראשונה ליסוד בית-הספר העממי העברי, ראו כבר ברמיזנם את בנין החנוך הלאומי כולו על כל קומותיו, עד האוניברסיטה והאקדמיה למדעים בראשו, ואילו נשאו את לבם מלכתחילה. והרכר הזה לא יפלא בעינינו, שהרי כך דרכם של כל המתמכרים למשאת-נפש נשגבה, לראות מרחוק בעיני דמיונם את מרום פסגת האידיאל שלהם כשהוא מתגשם בחיים. אלא מה שמעורר בנו כיום התפלאות והערצה כאחת הלא הם האמונה והבטחון של נושאי רעיון החנוך הלאומי בימים ההם, אשר נתנו את העוז בנפשם לגשת בפועל לבנין הקומה השניה של בנין החנוך החדש עוד לפני אשר בצעו את העבודה היסודית והקשה שבראשונה. עוד לא כוננו הקירות היסודיים של בית-הספר העממי; עוד לא נתבררו כל צרכם תכניתו ודרכי עבודתו; עדיין המורים מתחכטים בחבטות לשון קשים למצוא מונחים ובטויים בתחומים האלמנטריים של לימודיו; טרם תוסר מעליהם המועקה של חוסר ספרי לימוד לצרכיו של זה, והם עדיין נבוכים בחפוש דרכים בעבודתם בבית-הספר הנמוך—ושוב „קופצים הנחשונים אל הים“. נדחפים ככח תנועת התחיה השואפה בלי הפוגות קדימה הם צועדים צעד נועז קדימה ועוברים אל בית-הספר התיכוני מבלי להרתע מפני הקושיים העצומים העומדים לפניהם ומפני האחריות הגדולה שהם נוטלים עליהם. צורך השעה, שנוצר בתוקף תנאי החיים של הסביבה, סייע אמנם בידיהם, כמו שסייע בידי הנחשונים הראשונים יוצרי בית-הספר העברי העממי בשעתם, אלא שהם קדמוהו בכחות עצמם ועל אחריות עצמם, כדי להבטיח מראש, שצורך זה ימצא את ספוקו דוקא בכיוון הרצוי להם כהתאם למשאת-נפשם. וכך מצא החנוך העברי העממי את המשכו בחנוך העברי התיכוני.

בית-הספר התיכוני העברי הראשון בארצנו היתה „הגמנסיה העברית ביפו“ (כיום „הגמנסיה העברית הרצליה“ בתל-אביב) שנוסדה בראשית שנת תרס"ז. מיסדה היה הר"ר

והתורכית", ובתור למוך רשות עוד שפה רביעית — גרמנית. תכנית זו, כפי שנצטיירה בסופו של מחברה, הבטיחה, איפוא, הרבה מאד: הרכה יותר מאשר נותנת או מבטיחה לתת כל גמנסיה בארץ אחרת: גם "השכלה בינונית קומרציאלית" וגם "הכנה אל האוניברסיטה או אל הפוליטכניקום" על-פי תעודת-בגרות כאחת, ועוד חמש או שש לשונות זרות (במגמה ההומנית). "הדין-חשבון של הגמנסיה העברית ביפו לשנת תרס"ט", שנזכר למעלה (עמוד 83) ושהופיע אחר ארבע שנות קיומה הראשונות אינו גורע מכל ההבטחות האלה ולא-כיום; אבל הוא מוצא לנחוצו להבליט יותר את תעודתה הלאומית של הגמנסיה ומדגיש, "כי ינתן הערך היותר גדול להשתלמות בשפה העברית וספרותה בתור סך הכול" (?) של יצירות הרוח העברית. בה "ילמדו את כל הלימודים הלאומיים—תנ"ך, תלמוד וגם תפלות ישראל ולקטני דינים (אבל "לא לשם הדת, כי יחס התלמידים אל מנהגי הדת" הוא "ענין השייך כולו להורים" ואין הגמנסיה מתערבת בו). "והתלמיד העברי הגומר את לימודיו עליו להבין את כל מה שיצר הרוח העברי, לדעת את דברי ימי עמו, מנהגיו והתפתחות דעותיו". בלימוד התנ"ך יושם לב בעיקר, שספר-הספרים הזה יהיה לתלמידים "מקור לידעת החיים המדיניים, החברתיים והמסוריים של העברי העתיק בארצנו" ולמען שאינו פוסק של רגשי נאון לאומי, רגשי כבוד לעבר הבהיר ותקוה ובטחון לעתיד מזהיר. והידועות שירכשו להם בו הם: מלכד "כל ספרי התנ"ך", "הפרקים היותר נכבדים בדברי כל נביא" (ובכן רק פרקים נבחרים!)—הכותב) וידעת "הרעיונות של העברים שבתנ"ך (?), אמונתם ובטחונם באלוהי מקום ותקוותיהם, משאת נפשם וגענוניהם לעתיד מרום ונשגב". חוץ מהאגדה יתפוס עוד מקום חשוב לימוד המשנה והתלמוד, שבו "יושם לב בעיקר, שיבינו התלמידים את הלשון התלמודית כשנוייה הרבים מן העברית" ושירכשו להם את היכולת לקרוא בספר התלמוד בלי מפרע. בספרות העברית יקראו וינתחו את המובחר שבכל תקופה ואת "הורסים השונים שבספרות החדשה כהשואה לאלה שבספרות אחרות". על התלמידים לדעת גם התפתחות השפה העברית וחוקיה בכל התקופות מזמן התנ"ך ועד היום" ואת "דקדוק השפה ומגוניה השונים לכל פרטיהם". בדברי-הימים תהיינה "תולדות עם ישראל למרכז הלימוד בכל היקפו", מהם הוא מתחיל "ובתוכם משולבים דברי ימי

ראו אלה במסיון זה זכתנאים הנתונים או מעשה נמהר, וחששו פן יבולע על ידו לעתידה של משאת-נפשם. והעובדה, שהשם "גמנסיה" נקרא על בית-ספר עממי קטן ושוה כינם בתוכו רק ילדי האמידים שבקיר והבדלים מבני שאר שדרות העם, עוררה בלכם אי-אמון בנכחות הדרך שבחרו מיסדיו. היה ביחס זה של החששנים והמפקפקים מקוצר-ראות של אנשי-רוח, שאינם מודים במציאות שבחיים ומבקשים להישיר דרכם לפנייהם מבלי להביא בחשבון את הגורמים השונים והמשונים הפעילים בחיי האדם והחברה. לא כן אנשי המעשה. אלה משעבדים לצרכם כל גורם כאשר הוא המסוגל לשמש אמצעי להשגת מטרתם והם מתקדמים בדרךם. ואנשי-המעשה שבמיסדי הגמנסיה נצחו את החששנים. השם "גמנסיה עברית בא"י" הלהיב את לבבות הציונים והלאומיים אשר בנוה, והמוסד החדש מצא לו מהר תומכים וחובבים בכל תפוצות ישראל וקיומו והתפתחותו הובטחו.

הד"ר י. ל. מטמן, מיסד הגמנסיה, פרסם עוד בראשית הוסדה "פרוגרמה לכל שנות הלימוד" כ"פרוספקט" של המוסד החדש, והיא נותנת לנו את האפשרות לעמוד על המטרה, שהציג לפנינו מפקדו ועל הדרכים שהתחזה לפנינו לשם השגתה. לפי "פרוגרמה" זו שמה לה הגמנסיה למטרה: "לתת לתלמידיה יחד עם חנוך עברי-לאומי, השכלה בינונית-קומרציאלית ולהכנים אל האוניברסיטה או אל הפוליטכניקום". ובהתחשב עם דרישה אנשי המקום ראתה צורך "לחלק את היקף הלימודים של כל שנות הלימוד לשני חוגים מקיפים, חוג קומרציאלי" וחוג גמנסיאלי עליון". הראשון מקיף השכלה בינונית קומרציאלית, שהתגבר במחלקה החמישית (בשנת-הלימוד השמינית—הכותב), והשני את המחלקות העליונות של הגמנסיה, שתפקידן להכין את התלמידים לתעודת-בגרות. ובמדרגתה העליונה תחאים הגמנסיה לזו של הגמנסיות הריפורמיות החדשות, שבארבע שנות הלימוד האחרונות (מן הששית עד השמינית והעליונה) יתחלק הלימוד למגמה ריאלית ולמגמה ליטורית. "במחלקות של ליטורית (ההומניסטית) תוקדשנה השנים הללו ללימוד השפות העתיקות וספרותן. גם לספרות העברית ולדברי חסידים יוקבע יותר זמן במגמה זו". מהשפות החיות ילמדו על-פי התכנית בגמנסיה את "השפה הצרפתית על בוריה" ואת "שפות הארץ והממשלה — הערבית

(*) פרוגרמה לכל שנות הלימוד של הגמנסיה העברית ביפו

מאת הד"ר י. ל. מטמן.

כדי להתחנך בגמנסיה. ועם גמר השנה השמינית עלה מספרם הכללי עד 500, ויותר ממחציתם היו מבני חו"ל. בהתאם להתרחבותו הלכו וגדלו צרכיו מדי שנה בשנה ותקציבו נתמלא בהלקו על-ידי שכר-למוד ובתלקו על-ידי חובכיו המרובים בכל הארצות, שנעשו חברים ל"אגודת הגמנסיה", וחברת חו"צ באודסה. ובשנה הרביעית לקיומו (תרס"ט) בעודנו קטן ובחתי נשלם, הונחה כבר אבן-היסוד לבנינו הגדול והיפה אשר בתל-אביב. יחידה היתה, איפוא, "הגמנסיה הרצלית" בין מוסדות החנוך העבריים בארץ, שזכתה לגידול כה מהיר ולהצלחה כה רבה.

ואולם שכלולה הפנימי לא יכול לישר צעדיו עם גידולה החיצוני, כי גדולים ועצומים היו הקושיים שפגשה על דרכה זו. "השיטה המקובצת" של התכנית, אשר בקשה לצאת ידי הכל על-ידי צדוף אריתמטי פשוט של שקורי למודים שונים, נבכה בה חומר כל-כך מרובה, וחלוקתו לשנות הלמוד נעשתה כאופן כה אי-רציונלי ואי-פדגוגי, עד ששללה לכתחילה את האפשרות של דרכי הוראה משובללים. באילו דרכי הוראה אחרים, חוץ "ממסירת ידיעות" ושנון, אפשר להשתמש כשבשנה הלמוד הרביעית, לאמור ילדים בגיל 10-11, צריכים ללמוד על תנועת הארץ, על "שנה פשוטה ומעוכרת על-פי השבון הלבנה והחמה", על שיטת העצבים ועל ההרגשה, על "בנין העין והראיה" ובנין האוזן והשמיעה? או אם יש להקנות לתלמידים בשנת-הלמוד החמישית את מושג "ההיסטוריה" וה"התפתחות מהאדם הפרא עד האדם בן התרבות", או על דבר "האמונה באסיה" וה"הכרחה והכודה"; ובשנת-הלמוד השביעית—על דבר "לשון המשנה בתור המשך ההתפתחות של הלשון העברית, לשון הגמרא ומקומה בלשונות בני שם" ולתת "השקפה כללית על הספרות הרבנית" וכיוצא בהם?*) גם למוד השפות הזרות, שבשנות הלמוד הששית והשביעית כבר למדו שלש וארבע מהן בבת אחת, כמו כן הכתבת "הרשימות" במחלקה, אשר מלאו את מקום ספרי-הלמוד, שנעדרו ברוב המקצועות (**), לא היו עשויים לשפר

*) הדויה הנ"ל לשנת תרס"ט.

**) שאלה זו של הוסר ספרי-למוד לא פסקה מלהפזיר את בעלי הגמנסיה במשך כל השנים של תקופה זו. בהשדלותם הרכה עלה בידם גם להשיג אמצעים כספיים (מאת ועד חו"צ באודסה וגם מאת ההסתדרות הציונית) לשם ספוק הצורך הזה, אלא שמסיבות שונות לא עלה הדבר בידם.

הקמים". והוא הדין בלמוד הגיאוגרפיה, שגם בו תעסוד ארץ-ישראל במרכז. ואף למודי-הטבע יהיו משועבדים, בין השאר, גם לתכלית זו: לקשר את התלמיד אל הסביבה שהוא חי ופועל בה, לחבב אותה ואת המולדת כולה עליו. הגדרה זו של תוכן הלמודים הלאומיים ושקורי-הידיעות בהם, שהגמנסיה מבטיחה ברין וחשבון זה לתת להניכיה, וראי שבכללם—חוץ מההגבלה בידעת ספרי הנביאים—הם יכולים להניח את דעתם גם של המהדרין בחנוך הלאומי. אלא שכל המתבונן מקרוב אל תכנית זו בכל היקפה רואה ביד שיש כאן לפנינו רק הבעת משאלות-לב ורצון טוב לצאת ידי כל הדרישות, ולא פרי בחינה זהירה ובדיקה מעולה של המטרה והתוכן, תכנית "מקובצת" מכל הטוב, המועיל והרצוי, ולא מסקנה הגיונית מתוך עיון יסודי בסבך הפרובלמיה הקשה של חנוך תיכוני עברי בארץ-עתידינו ושקול-דעת מבוגר בבחינת הצורך והיכולת. ואף-על-פי כן היתה בתכנית זו—בקויה הכלליים ולא בפרטיה—משום תויות המגמה להמשך דרכו של החנוך העברי הלאומי, כפי שראוה בחזון רבם נושאי רעיון התהיה הלאומית, וביסודה גרעין בריא שהיה עלול להתנבש ולהתפתח בהמשך הזמן מתוך הנסיון. ואמנם למעשה לא נתגשמה התכנית בצורתה הראשונה אפילו בקירוב. הן בשעת פרסומה עדיין לא יצאה הגמנסיה מתחום בית-הספר העממי ולמודים היה די זמן ללמוד מתוך נסיונם לשנות בה ולתקנה כפי שתורם המציאות, והם שנו ותקנו כמעט משנה לשנה*) עד שנשלם בנינה בשנת תרע"ג על שמונה מחלקותיה הבנויות על ארבע שנות הלמוד הראשונות של "המכינות" (**). והוציאה את המחזור הראשון של בוגריה.

התפתחותו החיצונית של מוסד צעיר זה הלכה כטמפו מהיר ובהצלחה מרובה, כי השם "גמנסיה עברית בא"י" עורר התלהבות לאומית בכל תפוצות הגולה והורים רבים שלחו אליה את בניהם למען תת להם חנוך לאומי. ומוסד זה, שנפתח ב-17 תלמיד, מנה בראשית השנה הששית לקיומו, כשנפתחה בו מחלקה ו', קרוב למאתים תלמיד ותלמידה, ש-33% מהם היו מבני חוץ, שעלו לכתחילה לארץ

*) עיון. הדין וחשבון של הגמנסיה העברית בויפו לשנת תרס"ט הנ"ל, ואחר-העם—על פרשת דרכים די עמוד קמיה וקנא. (***) עד תרע"ג היו בגמנסיה רק שלש מכינות--ורף כאותה שנה נוספה בה גם מכינה רביעית.

למוסד החדש הזה לא האירה ההצלחה פנים כמו לאחותו הבכירה ממנו. גרמו לזה המקום והזמן: בירושלים, במקום שהאזכורים מבני הישוב החדש היו מעטים, לא נמצאו לגמנסיה, לא חוג הורים, שהיה עשוי לשמש סער ומשקן לה מהיזם מעונינים בקיומה למען בניהם ולא ידידים בעלי מרץ וחוש צבורי אשר יתמכרו לו ויעשוהו למפעל חייהם מתוך הכרת ערכה הלאומי, כמו שמצאה „הגמנסיה הרצלית“ מראשית הוסדה. וגם עובדה זו, שזמן הוסדה חל אחר הגמנסיה העברית הראשונה, אחר שלוו אשר כתל-אביב כבר יצאו מוניטין בכל העולם היהודי, השפיע על גורלה. לגמנסיה בירושלים, שהיתה השניה בזמן, לא עמדה עוד אותה הופעה, אותו קסם-החדוש שבשם „גמנסיה עברית“, אשר צד את לבבות חובבי ציון וחובבי התנועה העברית שבכל תפוצות הגולה בשעה שהופיע בפעם הראשונה. ההתלהבות הלאומית שעורר פעם השם החדש הזה נשארה קשורה ביצירה הלאומית הראשונה, ושמה הטוב של זו והפרסום שנעשה לה האפילו על הבת הצעירה והשאירוה בצל. על כן התנהלה התפתחותה של האחרונה בכבודות ורשומה לא היה נכר בעולם הציוני כמעט עד סוף התקופה שאנו עומדים בה.

ו.

בשנת תרע"ג נתעשר מפעל התנועה העברית בארצנו בעוד מוסד תיכוני שלישי, הוא בית-המדרש למורות ביפו. חסרון בית-המדרש מיוחד להכנת מורים ומורות לבית-הספר העברי החדש היה מוגש מכבר. ברור היה לכל, שבית-הספר העברי בארץ וגם „התנועה העברית“ בגולה לא ימצאו את תקונם כל עוד לא יהיו לנו בתי-אולפנה מיוחדים, שיחנכו מורים מוכשרים לתפקיד גדול זה. על הצורך הזה עמד אחד-העם עוד בשנת תרנ"ג והכיר, כי „שאלה התנועה העברית היא באמת בעיקרה ויסודה „שאלת המורים“ וכי „כל זמן שלא יחונכו המורים עצמם בהסכם לתעודתם הגדולה, ישאר „התנועה“ הזה רק רבור יפה ולא יותר“. ובהוסד בית-הספר העברי ביפו יעץ „להקדיש את הבית הזה לתנועה מורים עברים משכילים, אשר מראשית נעודיהם יתקדשו ויחננו לתעודתם הנכונה, וזמן הבית הזה יצאו ויפוצו בארץ-ישראל ובגולה וישאו אתם את דגל היהדות לכל קצות הארץ“ (*).

וגם האספה המיסדת של אגודת המורים בא"י, הביעה את

את צורת ההוראה בגמנסיה. החקונים שהכניסו המורים בתכניתה במשך שמונה שנות קיומה הראשונות, עד שהוציאה את המחזור הראשון, שנו אך מעט את פני הדברים, כי אלה לא נגעו ביסודותיה. גידולו החיצוני המהיר של המוסד הצעיר מנעו את מנהליו ומוריו מלרז את תשומת-לבם בצרכיו הפנימיים ובבקורת יסודית של עיקרי תכניתו.

על כן היתה הגמנסיה העברית הראשונה במשך כל תקופת-גידולה הראשונה מטרה לחצי בקורת חריפה גם מצד הדוגלים בשם חנוך האדם וגם מצד אלה אשר הרעיון של יצירת „טופס של איש ישראלי בצביונו האמיתי“ מלא את לבם. כי דוקא כיחס לרדישות חנוך הרוח הלאומית ולמדי היהדות יצאה הגמנסיה ירי חזקה פחות מכל. שכן את הדרך „להכנה לאוניברסיטה“ מצאו המורים כבושה כבר לפנייהם על ידי מוסדות אחרים בארצות זעירות, ועליהם היה רק לתרגם את ההומר המסודר שם לעברית (רק הרדיפה אחרי „ארנבות רבות“ בבת אחת קלקלה את השורה). ודבר זה גם עלה בידם הודות לעמלם ושקדנותם הרבה של המורים, והמטרה הזאת הושגה. ואולם לשם השגת המטרה של החנוך הלאומי נחוצה היה לסלול דרך חדשה, שעדיין לא עבר בה איש, נחוצה היה לברוק ולברר מתוך האוצר הגדול והעשיר של קניני האומה את המתאים ביותר לצורך מטרה זו, לסדר את החומר הנבחר מחדש ולמצוא שיטת-עבוד חדשה לפי רדישות הזמן ותנאי העבודה החדשים. וכל זה אי אפשר היה להגשים בבת אחת, בצורה פחות או יותר משוכללת—ולא יפלא, איפוא, שדוקא בלמודים הלאומיים נגלו העקיוס ביותר. ואף-על-פי-כן היתה „הגמנסיה העברית הרצלית כתל-אביב“ גם בתקופת-התפתחותה הראשונה יצירה חשובה בעבודת התחיה הלאומית, אשר הצעירה את מפעל התנועה העברית בארץ צעד גדול קדימה, ולמרות פנימותיה הרבות פתחה דרך לפני מוסדות התנועה התיכוניים האחרים שנוסדו אחריה.

בית-הספר התיכוני השני, אשר המפעל הראשון בתל-אביב שמש לו לדוגמה, נפתח בירושלים בשנת תרס"ט—זאת היתה „הגמנסיה העברית בירושלים“. גמנסיה זו נוסדה על ידי הורים אמידים אחרים, שרצו לתת לבניהם השכלה תיכונית. מספר התלמידים היה כאן קטן אפילו מזה שבגמנסיה ביפו בשעת הפתיחה, אלא שאלה היו תלמידים ותלמידות שכבר גמרו או עמדו לגמור את בית-הספר העממי, ועל כן נפתחו בה מלכתחילה המחלקות התיכוניות הראשונות.

(* אחד-העם, על פרשה דרכים כך א' עמוד 52.

רחוקים ממלוי תעודתם הן לפי הזמן שהוקצב להם (תחילה רק שנה אחת ואחר נוספה עוד שנה על קורס של שמונה שנות למוד בבית-ספר עממי) והן לפי היקף למודיהם. אלא שהועד האודיסאי לא רצה, כנראה מטעמים "פוליטיים", להיות כמתחרה לחברת "עזרה"*) והחליט להגביל את תפקיד בית-המדרש בחנוך מורות בלבד. למסד זה נקבעו ארבע שנות למוד (לפני שנים אחדות נוספה בו עוד שנה למוד חטישית) על שמונה השנים בבית-הספר לכנות. תכניתו — לפי שהתוה לפינו מנהליו — צריכה היתה להתאים "לתכניות הלמודים של בתי-הספר למורות אשר באירופה" ולהכיל את הלמודים האלה: "תנ"ך, תלמוד, ספרות ימי-הביניים והספרות החדשה, תורת השפה והספרות העברית, תולדות הספרות, דברי ימי ישראל, דברי ימי העמים, גיאוגרפיה, מתמטיקה, פיסיקה וכימיה, ידיעות הטבע, תולדות האמנות, פסיכולוגיה, תולדות הפדגוגיה, דידקטיקה ומיתודיקה, השפה הצרפתית, השפה הערבית (רשות), מלאכות-יד, ציור וזיכור, זמרה, התעמלות נהוגה בבית-הספר."

בית-הספר החדש הזה יכול היה ללמוד מתוך הנסיון של בתי-הספר התיכוניים, שכבר נתקיימו בארץ שנים אחדות, ואף אמנם הוא נעזר על ידם קודם-כל בזה שמצא לפניו מן המוכן בעלי מקצוע, שכבר נחמחו בהוראת המרעים בגבולות בית-ספר תיכוני בעברית בין חבר המורים של "הגמנסיה הרצליה". ואולם הפרובלימה העיקרית והקשה שהזכרנו למעלה — כיצד לברר מתוך השפע הרב של אוצרות רוח האומה את המוב ומתאים ביותר להזנת נפש הנוער; כיצד להביא את התניכים לידי הכרת חיי העם ותרבותו הכרת אמיתית מתוך עצם יצירותיו, וכיצד לסדר ולעבד את הערכים הללו לפי הדרישות הדידקטיות של זמננו ולמנוג מוניה שלמה, פסיכולוגיה, את ערכי התרבות האנושית ברכוש תרבותנו הלאומית — פרובלימה זו, שלא מצאה פתרונים בגמנסיות, נשארה פרוכלימה גם כאן, וממסד זה, שתעודתו לחנך מתנכות לדור התחיה, היא תבעה את פתרונה ביתר תוקף. וכאן, בבית הספר המקצועי, נסתעפה ממנה עוד פרוכלימה חדשה:

*) יש רגלים לרבר, שהסתר מפני התחרות כזו הוא שהמריץ את מנהל מוסדות "העזרה" בארץ להזדרז ולשנות את השם, שעורים לגמנות, שנשא המוסד עד כה, לשם "בית-ספר לגמנות", אף על פי שלא שנה אף משהוא בתכניתם.

דעתה "כי נחיצות בית-ספר למורים בא"י הוא נעלה על כל ספק" והמילה על "המרכז", שיחד עם ועד חו"צ באודיסה יבקש את הדרכים כיצד להוציא את הדבר אל הפועל. בינתיים נזרזה חברת "העזרה" ופתחה את בית-המדרש למורים שלה בירושלים; והשאלה הזאת ירדה אז מעל הפרק. אבל לא מפני שהמוסד הזה סיפק את דרישותיהם של הרואגים לחנוך העברי, אלא מפני שלפי המצב אז לא היה מקום לשני מוסדות מקבילים כאלה וגם מפני שלחברת חו"צ, שהיתה היחידה שתמכה בחנוך העברי בארץ, לא היו די אמצעים לשאת לבדה באחריות כלכלת מוסד כזה.

בית-המדרש למורים זה, אף-על-פי שתעודתו היתה "להכשיר את הניכוי להורות בעברית את כל הלמודים הנהוגים בבית-הספר העממיים"), היה עברי אך למחצה, כי רק למודי היהדות נלמדו בו בעברית, ואילו שפת הלמודים הכלליים היתה גרמנית. תחת לחץ התנועה הלאומית, וביוחד בהשפעת התעמולה של הסתדרות המורים, עברו אמנם אילו מהלמודים האחרונים למורים העברים, אבל הוראה למודי החשבון, ההנרסה, ידיעות-הטבע, הפיסיקה, הכימיה, הארכיאולוגיה וההתעמלות נשארו גם אחר כך בידי המורים בגרמנית. ללמוד הלשון העברית הוקדשו רק 8 שעות בשבוע לכל חמש שנות הלמוד — שתיים שתיים שעות בכל אחת משלש המחלקות הראשונות ואחת אחת בשתיים האחרונות**). גם הרוח הכללית ששלטה במוסד הזה לא הניחה את רעה הנאמנים לחנוך הלאומי. הצורך בבית חנוך מורים, שיהיה עברי לאומי מהוד בתכנון וברוחו ולא יהיה נתון להשפעה זרה, עדיין תבע את ספוקו, ובפתחת בית-המדרש למורות ביפו נעשה הנסיון הראשון למלא את הצורך הזה.

בית-המדרש למורות נוסד על ידי ועד חו"צ באודיסה לזכר הסופר א. ל. לויןסקי ז"ל. הוא נפתח על יד בית-הספר לכנות ביפו בהנהלתו של מנהל בית-ספר זה הד"ר נ. טורוב. מתחלה היה ברעת הועד ליחד את המוסד הזה לחנוך מורות וגמנות יחד בהצעת מרכז המורים. ואולם בירושלים כבר נתקיימו אז על ידי חברת "העזרה" "שעורים לגמנות" במטרה להכין גמנות לגני-הילדים העברים בארץ. השעורים הללו היו

*) Fünfter Geschäftsbericht des Hilfsvereins der Deutschen Juden 1906.

**) עיין עוד מאמרי: בתי-הספר בא"י, החנוך שנה א', עמוד

בסך-הכל 60 מוסדות-הנוף עבריים, שבהם נחתכו כ-2600 תלמיד. ששים המוסדות האלה היו גם עתה, כמו בראשית התקופה הזאת, שייכים לרשויות שונות: 16 בתי-ספר ו-7 גני-ילדים במושבות היו ברשות פקידות יק"א; 4 בתי"ס ו-3 גי"ל — ברשות ועדי המושבות; 7 בתי"ס במושבות ו-3 בערים (בזכרם גם בית-המדרש למורות ביפו) — לעוד חריצ באודסה; 2 בתי"ס (אחד בעיר ואחד במושב) ו-9 גי"ל בערים — לחברת "עזרה"; גני-ילדים אחד בירושלים, 3 בתי"ס עירוניים, 2 הגמנסיות ו-2 בתי"ס המקצועיים היו ברשות חברות שונות או ועדי-הורים מקומיים. בין הכעלים השונים האלה לא היה כל קשר וכל מגע. ולא עוד אלא שמוסדות יק"א היו למעשה מתולקים גם הם בין שלשה משרדים מתוזזים, שעמדו כל אחד בפני עצמו, והמנהלים הראשיים שבגליל העליון ובגליל התחתון, אשר בידם נמסר הפקוד על בתי-הספר שבמחוזם, היה כל אחד רשות בפני עצמה. לפעולה משותפת או ליחס-נומלי בין הרשויות הללו לא היה כל מקום. הקשר היחידי בין כל המוסדות האלה היו המורים, שהיו מאוחדים כולם בהסתדרות אחת ושכא-כחה, "המרכז", מלא במדרגת תפקיד של מוסד עליון העומד על גבם. אבל סוף-סוף היתה זיקת המורים ובתי-הספר למרכז רק רשות והיתה תלויה ברצונם הטוב של חברי ההסתדרות (*). השפעת מרכז המורים היתה גדולה למדי, כדי לעודד את רוח המורים לעבודה משותפת, לכוון את לבם לשאיפה אחת ולהתווך דרך אחת, אבל לא היה לא ידה לאחד את מוסדות החנוך הללו אחור שלם ומקיף בחינת יחידה אורגנית אחת, שאכריה נזונים ישרות זה מזה והאחד משלים את הברות.

בתקופה זו התגברה ועשתה חיל גם התנועה שתוללה הסתדרות המורים להפצת ידיעת הלשון והדבור העברי בתוך אוכלסי היהודים בארץ בכלל. כבר נזכר לעיל, שהרכבו העברי ולמוד הלשון העברית נעשו קבע גם בבתי-הספר של חכ"ה

החקלאי בפתח-תקו נוסד לכתחילה בלי בסיס מוצק, ועל כן לא היה בר קיימא ונסגר אחר שנים מועטות. אחר המלחמה העולמית נסו לפתחו שוב וגם הפעם לא המשיך את קיומו.

(*) יוצאים מן הכלל הזה היו רק בתי-הספר המעטים במושבות של ועד חריצ באודסה, שההשגחה עליהם, מנחי מוריה וקביעת תכניהם נמסרו רשמית מאת הוועד הזה לסמכותו של מרכז המורים. אחדים מבתי-הספר האלה, כגון בעזה, פקיעין ועוד, נפתחו לכתחילה בהשתדלות המרכז ועל ידו.

באיזו דרך יש להכשיר את חניכותיו לחנוך והוראה בהתאם לעיקרי החנוך העברי ולצרכי בית-הספר העברי החדש? ברור היה שאי אפשר להסתפק רק בדרכים המלולות על ידי אחרים בלבד — התנאים והצרכים המיוחדים מצריכים גם נתיבות מיוחדות, שמן ההכרח לפלסן מחדש. וגם בית-המדרש לא מצא מיד את דרכו. מתוך הכרת סכך הפרוכלימות העוסדות עוד לפני המוסד החדש, נמנעו מיסדיו מלקבוע מראש את פרטי תכניתו והסתפקו רק בסימון קויה הכלליים. הם ראו בו גמיון חדש, שרק מטרתו ברורה לפנייהם, אבל הדרכים טעונים עוד חקירה ובדיקה מתוך העבודה עצמה. ואולם הורע מולו של יציר דך זה, אשר נולד רק שנתיים לפני פרוץ המלחמה העולמית, ותלאתיה של זו נחכו עליו עוד בשנות התפתחותו הראשונות, עד שרק "ביניקה רבה המפיק להוציא את מחזורו הראשון". לרגלי הגרוש מיפו בתרע"ז נסגר, וכשנפתח אחר-כך, אחר גאולת הארץ, שוב צריך היה להתחיל כמעט הכל מחדש.

ז.

ראינו, איפוא, שתקופה שניה זו, תקופת הביצור והשכלולים הפנימיים הראשונים בהתפתחות בית-הספר העברי, היתה עם זה גם תקופה של הרחבת גבוליו של בנין החנוך העברי בארץ. כי בשעה שבשנות תרס"ג-ד, על סף התקופה הזאת, הכילה הרשת של בתי-הספר העברים רק 16 בתי-ספר כ-14 מושבות ובתי-ספר אחד בעיר יפו, יחד 17 מוסדות — הקיפה רשת זו בשנת תרע"ג, עשר שנים אחר כך:

20 גני-ילדים — 10 בני 25 כתות בערים ו-10 במושבות.

28 בתי-ספר במושבות (בהם בית-הספר בעזה).

6 " " " עממיים בערים (בירושלים ו, ביפו 2,

בצפת 2 ובחיפה — פרטי — 1. בהם שנים מהמפוס "תחכמוני", ביפו ובירושלים).

2 גמנסיות, בתל-אביב ובירושלים.

1 בית-מדרש למורות ביפו.

1. בית-ספר לגננות בירושלים (של חברת "העזרה").

2 בתי-ספר מקצועיים: בית-ספר לאמנות "בצלאל"

בירושלים ו-בית-ספר תקלדי תיכוני בפתח-תקו (*).

(*) על שני סוגי המוסדות האלה לא דובר בפני, כי בהיותם מקצועיים אין הם נכנסים בגבולות סקירתי ההיסטורית הזאת. בית-הספר

ולתחיה הלאומית, ועל כן מן הראוי יהיה להתעכב כאן עליה מקצת יותר.

מיום שחברת "עזרה" התחילה את פעולותיה על שדה-החנוך בארץ-ישראל הלכה התענינותה בגורל תושביה היהודים הלך וגבר. כבר ראינו, שבמשך זמן קצר פתחה כמה מוסדות-חנוך, שמנקודת ראותה היו עשויים להרים את מצבם התרבותי והכלכלי של אוכלוסי היהודים, וגם חמכה במוסדות של אחרים. הגורם העיקרי להתענינות יתרה זו היתה כודאי התנועה הלאומית, שהתחוללה בימים ההם בין יהודי גרמניה כהשפעה. הציונות שבמזרח אירופה ורגש האהבה לארץ האבות, החבוי גם שלא מרעת בלב כל יהודי. אלא שהיה גם גורם שני, שהשפיע השפעה פסיכולוגית על העומדים בראש החברה, אולי מבלי שהכירו בה, והיא—האוריינטציה הפוליטית של ממשלת גרמניה או במזרח הקרוב, שבקשה להגביר את השפעתה בממלכה העות'מנית בכלל ובארץ-ישראל ביוחד. בכל אופן השפיעה האוריינטציה הפוליטית הזאת על כוון עבודתה של "חברת העזרה ליהודי גרמניה" כאן. אחד בקורו של הר"ר פאול נתן, דפדף של החברה והרוח החיה בכל פעולותיה, בא"י בשנת תרס"ח, רחש לבו דבר גדול לפתוח בחיפה — שכבר נבאו לה אז עתיד גדול — בית-ספר ריאלי ועל גבו "מכון למדעים טכניים". כחות טכניים חסרו בכל מדינת עות'מניה ובמזרח בכלל, ועל כן חשב בצדק, שהמכניון בחיפה יאפשר לרבים מצעירי עמנו בארץ ובחוץ-לארץ לבסס להם מעמד בחיים ועם זה יעזור להתפתחות התעשייה בארץ-ישראל ויגדיל את כחה הכלכלי וגם ירים את ערך היהודי בכל הממלכה העות'מנית בתור גורם כלכלי ותרבותי. והואיל והגשמת מפעל כביר כזה דרש אמצעים עצומים, שהיו למעלה מיכולת החברה, פנה לעזרת נדיבי אחינו בארצות שונות וגם מצא הד בלבם, ביחוד בלב אחרים מבעלי היכולת ברוסיה ובאמריקה, וחברת "העזרה" החליטה להוציא את הרעיון אל הפועל. נסתדר קוראטורים שלתוכו נכנסו מלבד ראשי החברה ומהמנרכים בארצות חברית גם שלשה באי-כח הוועד הפועל הציוני, אשר גם הוא נתן את ידו למפעל החשוב הזה. "קרן-הקיימת" הקדישה למטרה זו מגרש רחב ידיים על מורד הר הכרמל, ובשנת תרע"א הניחו את אבן היסוד לבנין שני המוסדות הללו.

הידיעה על דבר המכניון העומד להוסד בחיפה עוררה התלהבות רבה בין הציונים בכלל ובין מורי איי בפרט. הנה

ואנודת אחים". כתי-הספר העממיים של "העזרה" ביפו וברושלים ובית-המדרש למורים שלה היו עבריים למחצה ויותר. אליהם יש עוד לצרף את תלמוד-התורה בשכונת הגורזים, תלמוד-התורה לספרדים ואת "בית-המדרש לרבנים" מיסודה של "העזרה", כולם בירושלים, שבהם היתה שפת תלמודים עברית. באופן זה נעשתה העברית לשפה המדוברת של חניכי כל בתי-הספר ומוסדות-החנוך הקרובים להם אשר בארץ. ובצאתם אחר כך מכות-האולפנה אל ההיים הכניסו עמם את הדבור העברי אל חיי יום-יום. חוץ מזה סודרו על ידי המורים בערים ובמושבות ועל ידי אורגני הסתדרותם וכן גם על ידי הסתדרות הפועלים שעורי ערב ללמוד הלשון העברית לאנשים מבוגרים. כל אלה יחד עם הכחות הצעירים הלאומיים, ביתוד מקרב הפועלים שעלו לארץ, שהיו קנאים לעברית, סייעו להפצת הדבור העברי בין חוגים רחבים בעם. להרמת קק השפה הלאומית בעיני כל שדרות העם הועילה הרבה המלחמה, שנהלו המורים והקרוכים להם ברוחם בקנאות רבה להשליטת השפה העברית בחיים הצבוריים ולגרש בלי רחמים כל שפה אחרת מכל אספה פומבית של צבור יהודי. על ידי זה נעשה כמעט לבלתי אפשר לאדם משכיל לתפוס מקום בחיים הצבוריים בלי ידיעת השפה העברית, ועל כן נעשתה זו מביא לשפת המעולים שבחברה, בחינת "שפת האינטליגנטיים" וידיעתה נעשתה לצורך תכרחי גם בשביל אותם החוגים שהיו רחוקים מאידיאלים לאומיים. כל הגורמים האלה יחד חזקו ובצרו על ידי השפעה חוזרת את עמדת בית הספר העברי והחנוך העברי המהור בתוך "קבוצת-גלויות" ובכלל לשונות זה של הישוב המתהוו והכינו את המערכה למלחמה האחרונה והמכרעת, שהסתדרות המורים עתידה היתה לערוך לשם נצחונם המוחלט של החנוך העברי והתרבות הלאומית בארץ.

פרק שלישי

מלחמת העברית

מלחמה זו, הידועה בתולדות הישוב בשם "מלחמת העברית" או "מלחמת השפות", היא אחד הדפים היפים ביותר בספר התולדות של הסתדרות המורים ושל הישוב העברי בא"י בכלל, ותוצאותיה היו השוכות מאד לחנוך העברי בארץ

לפני הזמן בשיכו מבטחו בהשפעת החכרים הציונים בקוראטוריום ובדעת הקהל הציוני בעולם כולו ונסה לפתוח בדברי שלום. הוא פנה בתזכיר לקוראטוריום בברלין, שבו באר "במעשים הגיוניים ומעשיים" את עמדתו ביחס להכנסת שפת הוראה וזה בטכניון ואת הסכנה הכרוכה בה לחנוכנו הלאומי ולכל עבודתנו בארץ, והוכיח את האפשרות להורות בו את כל המקצועות בעברית. בתורת פשרה הציע "להורות לעת-עתה למודים אחרים בשפות אחרות", אבל בתנאי שמורי המקצועות האלה יתחייבו "ללמוד במשך שלש שנים את השפה העברית עד כדי שיוכלו להורות בה". ואולם בשום פנים אין לפתוח את הטכניקום בלי הוראה למורים עיקריים ותיוביים אחדים בעברית". אך לחברי הקוראטוריום בברלין היתה דעה אחרת, וכישיכתו מיום 26 לאוקטובר 1913, שבה הוחלט על פתיחת שני המוסדות באפריל 1914, החליטו, נגד דעת שלשת החכרים הציונים, "שאין קובעים שפת הוראה רשמית שתהיה לחובה בשביל כל המקצועות שיהיו נלמדים במוסדות האמורים", אלא "שמדעי הטבע והטכניקה יהיו נלמדים בשפה הגרמנית, כדי שתשמש השפה הכי קולטורית הזאת גשר אל התפתחות המדע של הזמן החדש". וכלפי "הצד שכנגד" יצא ידי חובתו, כנהוג במקרים כאלה, בקידה דיפלומטית לפני הלשון הלאומית בהבטיחו "תשומת לב מיוחדת לשפה העברית, בהתאמה עם האופי היהודי של הטכניון" (*).

החלטה זו הראתה ברור לעין-כל לאן פני האדונים האלה מועדות, ולפני נושאי דגל התחיה בארץ לא נשארה אלא דרך אחת — דרך המלחמה הגלויה. ומרכז המורים, שנשען על דרישות חכרי ההסתדרות, מכרזו על מלחמה כזו מתוך ההכרה, שהכרח השעה הוא לעמוד בפרץ ולמנוע בעד הוצאת החלטה זו אל הפועל ויהי מה. ראשית מעשהו היה לעורר את דעת-הקהל של הצבור הארץ-ישראלי, והוא מצא את הקרקע מוכן לפניו. יחד עם עסקני הצבור, שנתנו כולם את ידם לו ועבדו עמו שכם אחד, עלה בידו להקים במשך ימים מספר תנועה עממית חזקה בעד העברית והחנך העברי ונגד החלטה הקוראטוריום המתנקשת בנפשם. בכל המקרים והמושבות, "מן ועד באר שבע", נקהלו אספות מלאה רבות-עם, שהריצו את גלויה-הדעת שלהן אל הקוראטוריום ואל הועד

הולך ומתגשם החלום הגדול, שהם נושאים טכבר בלבם: אחר גן-הילדים, בית-הספר העממי ובית-הספר התיכוני בא עכשיו בית-הספר הגבוה — גולת-הכותרת של בנין ההשכלה הלאומית. שמוסד עליון זה, הבא להשלים את בנין החנוך, אשר הקיבו בכך כך הרבה עמל וקרבנות והעלווה עד המפתחות יהיה עברי, כזה אי-אפשר היה להטיל כל ספק. השתתפות הועד-הפועל הציוני בקוראטוריום על ידי באי-כח כאלה, כאחרי-העם, ה"ר צלנוב ויברל לחיים ד"ר ש. ליון, היתה ערוכה בטוחה לכך. ובכליון עינים חכו הכל ליום פתיחת הטכניון העברי.

בשנת תרע"ג כבר עמדו להגמר הבנינים הנהדרים להפליא של בית-הספר הריאלי ושל הטכניון וכבר נגשו להכנות העיקריות לפתיחת המוסדות החדשים, וכל לב היה סלא תקוה וגאון לאומי. ופתאום עברה השמועה, שבחוגי ה"עזרה" מהגנדים לעברית בתור שפת ההוראה בטכניון ודורשים שזו תהיה השפה הגרמנית. שמועה זו — שנתאמתה מהרה על ידי הידיעה, כי למנהל הטכניון הזמן איש שאינו יודע עברית ושהוא רחוק לגמרי מהיהדות — עוררה התרגזות רבה במחנה המורים. ולא רק בגלל הכוונה התקוות המעוררות שתלו במוסד החדש הזה, אלא ובעיקר מפני ההכרה שהיתה לכולם, כי בית-ספר גבוה לא עברי בארץ-ישראל הוא חתירה עמוקה תחת כל בנין החנוך, אשר בהקמתו עמלו המורים שלשים שנה ומסרו עליו את מיטב כחותיהם — חתירה העלולה לקעקע את כל יסודותיה. כי בית-ספר עממי או תיכוני הסתכחש לתחיה הלאומית אם יתקים בארץ, הרי קימים ועוד יקומו לעומתו רבים אחרים, אשר בכח שאיפות התחיה שבעם וההכרח ההיסטורי שבמצאות ינתקו סוף סוף את שרשיו והיה כלא היה; ואולם טכניון יהיה רק אחר בארץ ואילו תהייה נשואות בהכרח עיני כל המבקשים השכלה גבוהה, ואם זה לא יהיה עברי והרופקים על דלתותיו יצטרכו להתקין עצמם בשפה וזה, הרי נשמש הקרקע מתחת קיומו של בית-הספר העברי התיכוני. ובנפול ערכו של האחרון בעיני העם ירד ממילא גם ערכו של בית-הספר העממי ושל החנוך העברי בכלל. ועובדה זו, שמפעל זה, אשר ההסתדרות הציונית ואחרים מטובי הציונים שותפים בו, עומד ליהפך לרועץ לעבודת התחיה בארץ רק בעטים של רברי "העזרה", עוד הגדילה את הכאב; ורבים ראו במעשים זה של אנשי "העזרה" לעג וחלול מדעת ברצון העם ובשאיפותיו הלאומיות. תחילה השתדל המרכז להשתיק את הרוחות הסוערות לכל תפוצצנה

(*) סכת החזר א' מאת מרכז אגודת המורים בא"י. החנוך, תרע"ד חוברת א'.

יכלה לבלי לחדור גם אל תוך כתלי כתיב-הספר. הראשונים היו תלמידי בית-המדרש לסורים של "העזרה" בירושלים. בקרב התלמידים האלה היתה מכבר תסיסה חזקה נגד "השניות" שבמוסד והרות הזרה המרחפת עליו, שגרמה כסה פקסים "אירעיסות" להנהלתו. ומשהגיעה עכשיו אליהם היריעה המרעישת על דבר החלטת הקוראטוריום פרצו מיד וערכו אספת מחאה מוערת מאד ואחר ימים אחדים הגישו לפני מנהל בית-המדרש דרישה אוטונומית. להנהיג את העברית בתור שפת התלמידים היחידה של כל המקצועות הנלמדים בבית-המדרש, וכשרישתם לא נתמלאה שבתו מלמודיהם. באותה שעה שבתו גם תלמידי ארבע המחלקות העליונות בבית-הספר העממי של "העזרה" אשר ביפו, רבים בידעת הוריהם. גם אלה דרשו שילמדו בבית-הספרם כל התלמידים בעברית. מורי בית-הספר הזה דרשו גם הם מאת ההנהלה להרשות להם להורות את המדעים בעברית ולאפשר להם באופן זה את המשכת עבודתם עד גמר שנת החווה שלהם, ולא נענו. אז התאספו הורי תלמידי בית-הספר הזה והחליטו לבוא בשמם בדרישה כזו אל הנהלת "העזרה" בברלין, ואם לא יקבלו ממנה תשובה חיובית במשך חמשה ימים יבואו בקשר עם מרכז המורים על דבר פתיחת בית-הספר עברי לבנים ביפו. התשובה לא נתקבלה, וביום המיועד באו לבית-הספר רק 15 תלמידים מ-198 תלמידים. חבר המורים (חוג מנהל בית-הספר) הגיש מיד את פטוריו. בית-הספר הזה נסגר ולמחרת נפתח על משואיו על ידי מרכז המורים בבית-הספר לבנים חדש, וכל המורים מבית-הספר של "העזרה" עברו אליו. גם בקרב חניכי בית-הספר העממיים של "העזרה" בירושלים היתה תסיסה עצומה, אלא שלא באה עדיין לידי התפרצות.

דחיפה עצומה להחשת מהלך המאורעות במלחמת-התקפה זו נתן דבר-בזוא של הדיר פאול נתן לארץ-ישראל כשלישה שבועות לאחר שפרצה. נראה שמדינאי פקח זה הוטעה על ידי "נאמניו" בירושלים וחשב כי תנועה זו לחנוך עברי, שהר קולה הגיע אליו ברלינה על ידי גלוי-הדעת והמחאות הרבים ועל ידי העתונות, אינה אלא מלאכותית, רק "מעשי-להטים" של קבוצת מורים ושל חסידי-מורה ומזויפי דעת-הקהל, ורי יהיה להראות ירח-חזקה כאן ופנים מסבירים שם והכל יבוא על מקומו כשצום. ועל כן נמנה ונמור היה עמו טראש לא להטות אחן לדעת-הקהל "העשויה" ולקסוד

הפועל הציוני בברלין. מחאות נגד החלטת האסורה ודרישות להשליט את השפה העברית במוסדות החדשים העומדים להפתח בחיפה, נשלחו גם מכל המוסדות הצבוריים בארץ ומכל ועדי המושבות והקהילות העבריות בערים. ההתמרמרות הרבה נגד החלטת הקוראטוריום ודגש העלבון שתקף את טובי העם קורר את ההרגשות האוטומיות הנרמסות בקרב כל שדרות העם והלהיב את לבותיהם לרעיון תחתית האומה ושפתה. היתה זאת שעה של התרוממות רוח כללית, שבמה יודעת כל אומה רק בזמן של סכנה לאומית. כל האלימנטים הערים שכשבו העברי התאחדו יחד והתלכדו סביב רגל המלחמה לעברית, שהרים מרכז המורים. והתר הצליל הזה, שמצא קול קריאתו הראשונה של המרכז בלב הישוב, עודד את רוחו ואת רוח כל הנלצים אליו והוא עבר מיד להתקפות נמרצות. ב"א בחשון—אך ששה ימים לאחר שנתקבלה בארץ היריעה על דבר החלטת הקוראטוריום— מחליט המרכז כין השאר להכריז בויקוט על בית-הספר היראלי והמכניקום בחיפה ועל המורים והפקידים במוסדות אלה, אשר לא יעזבו תיכף את משרותיהם, ולהשתמש בכל האמצעים כדי למנוע בעד כניסת תלמידים יהודים לבית-המדרש הלא; וגם "לעשות את ההכנות הדרושות ליסוד בית-הספר בינוני בחיפה". ואספת חברי סניף המורים ביפו מחליטה למחרתו לחייב את המרכז "לגשת ליסוד אגודה לעבודה תרבותית בא"י" ופונה בדרישה אל חבריה שבבית-הספר של "העזרה" להתחיל תיכף ללמד את כל התלמידים בעברית, ואם יקבלו בעד זה פטורין, יסדרו שבתה כללית של כל המורים שבמוסדות החברה בארץ. ובאותו מעמד היא מיסדת קופת שבתה. החלטות אלו נתאשרו יומים אחר-כך באספה כללית של באי-כח ההסתדרויות והמוסדות הצבוריים ביפו ובתל-אביב, שנקראה על ידי מרכז המורים ונבחרה "ועדה לחנוך העברי בא"י" מעסקני המקום, שתעבוד יחד עם מרכז המורים. לוועדה זו נתנו מהר את ידם באי-כח הצבור שבכל הארץ. נוסדה קופה לשוכתים וליסוד בתי-הספר עברים, ורבים—בראש וראשונה המורים ואחריהם גם מוסדות ויחידים מכל שדרות העם, כתובים פועלים וגם תלמידים מבית-הספר העברים— תרמו את נדבותיהם בעין יפה, עד שבמשך חדש אחד נאסף במזומן ובהתחייבות סכום הקרוב לשלשים אלף פרנקים—התנדבות שבמה לא ידעה ארץ-ישראל עד אז.

התנועה הכבירה, שהקיפה את כל שדרות-העם, לא

לכנים ובית-ספר לבנות. שלשה רבקים מתלמידי הממנר של "העזרה" עברו לבית-המדרש העברי ובראשון לא נשאו אלא 21 תלמיד בכל המתלקות; גם שני בתי-הספר העממיים של "העזרה" התרוקנו כמעט ממחצית תלמידיהם, אשר עברו למוסדות החדשים, שנפתחו על ידי מרכז המורים. אחר זמן מה פתח המרכז גם "שעורים לגננות", אשר בהם הורו בהתנדבות המורים אשר עזבו יחד עם התלמידות את המוסד של "העזרה". נסגר גם בית-הספר העממי בחיפה, שהיה בשנה האחרונה ברשות "העזרה" והמרכז פתח במקומו בית-ספר ריאלי, שאליה עברו כל התלמידים והמורים, חוץ מהמורה לגרמנית של בית-הספר הנסגר. בסך-הכל עברו למוסדות החדשים של מרכז המורים 41 מורה מ-56 שעברו בבית-הספר הנזכרים של "העזרה".

וכך נהפכה המלחמה לעברית בטכניון, שעמד להפתח בחיפה, למלחמה עזה נגד כל מוסדות התנוך של "העזרה" בא"י. מלחמה זו פשטה ועברה את גבולות הארץ אל כל תפוצות הגולה. מתחילה התקיימה דעת-הקהל הציונית נגד התלמדת הקוראטוריום; אבל עמדתה העקשנית של "העזרה", וביחוד דרכי מלחמתה המגוונים בהכניסה רשויות זרות לתוך הריב הפנימי, מבלי להרתע מפני הסכנה הצפויה על ידי זה לכל הישוב העברי בארץ*, עוררו נגדה התמרמרות עזה גם בתוך החוגים האחרים מחוץ למחנה הציונים. התמרמרות זו באה לידי גלוי בעתונות האירופית ובמחאות תריפות, שנשלחו מצדדים שונים ל"העזרה" בברלין ובמלגרוסות של ברכה ועודד ללוחמים בציון. הרבת עשתה התעמולה הרחבת, שנהל מרכז המורים במשך כל הזמן, לעורר את דעת הצבור היהודי בחוץ-לארץ לטובת התנועה העברית בא"י. גם גלוי התרוממות הרוח הלאומית בישוב העברי בארץ נשאו את דכים למרחוק ועזעו את הנימים התכיות שבלב היהודי בכל תפוצות ישראל,

(* כאיכח ה"עזרה" בירושלים השתדלו לעורר נגד מתנגדיהם את הרשות המקומית וגם את באי-כח במשלוח הנכר בארץ, ביהם להנועה העברית אופי פוליטי, כתנועה ציונית המתנגדת להשפעת גרמניה ומסלכות אחרות בארץ-ישראל, או כשאיפה לבעש-אלמות מצד "ניהיליסטים רוסים", ועושי דכיהם לא נמנעו גם מסלישנות כנגד אנשים פרטיים מהמשתתפים במלחמה. ואולם יש יסוד להלשוב, שדוקא האופי הפוליטי המזויף הזה, שאלה יחסו לתנועה, סכלה את מומתם הרעה, כי דבר זה היה כנראה לדצון לבססלה העותומנית ועל כן עמדה כל הזמן כנגד והשתדלה ככל האפשר לא להתערב בדבר.

כקיר ברזל נגד "המורדים". בבואו ירושלים לא פנה, איפוא, לכאיכח הצבור; וכשאחדים מהעסקנים באו עמו בדברים, דרש מהם, שקודם כל ישונו המורים לבתי-הספר ורק אחר-כך אפשר יהיה לדבר על שנויים בתכנית הלימודים. וכאשר מורי בית-המדרש למורים ושני בתי-הספר העממיים שבירושלים הגישו לו תזכיר מפורט ומנומק כנחת, שבו דרשו "להכיר בזכות השפה העברית כתור שפת הוראת כל המקצועות הכלליים השונים בכל בתי-הספר של חכרת "העזרה" בא"י", ענה בשלילה והוסיף, שכל הוצעה לעיוב את בתי-הספר של "העזרה" יעזוב, אלא שמדת-היושר דורשת שיודיעו על זה זמן ידוע מראש. או שלחו לו שמונה עשר ממורי מוסדות החכרה בירושלים — בהם סגן המנהל של בית-המדרש למורים, מנהל השעורים לגננות ומנהלת בית-הספר לבנות — את כתב התפטרותם כארכת זמן של חדשים כררישתו בשם היושר. ואולם פ. נתן מצא לטוב לפניו לוותר תיכף ומיד, כנגוד לדרישתו המוסרית, על עבודתם. "לטובת כל הצדדים, אחרי אשר לא יוכל לסמוך על עבודה פוריה מצדם במוסדותיו, אחרי המעשים שנעשו עד כה". ולמחרת הודעה זו, כשבאו המורים המפוטרים לבתי-הספר להפרד מאת תלמידיהם, בא מנהל מוסדות "העזרה" בא"י בלוי הקונסול הגרמני ושוטרים וגרשם בחזקת-היד מתוך מחלקותיהם. התלמידים והתלמידות פרצו בבכי ובצעקה לצאת אחרי מוריהם, אלא שרובם נעכבו על ידי השוטרים והשוטרים...

שקרויה זו שנעשתה בכתלי בתי-הספר הגדישה את הסאה ועוררה התרגשות רבה בכל הארץ. רוחות הצעירים סערו מאד עד שמרכז המורים ראה צורך בדבר לצאת בגלוי-דעת ולדרוש מאת הקהל בכל תוקף להזהר מכל מעשי אלמות. מורים נוספים, שלא חתמו על כתב ההתפטרות הראשון, ראו עתה חובה לעצמם להסיר מעליהם את חרפת השם "עזרה" והגישו גם הם את פטוריהם, ומספרם בירושלים הגיע עכשיו ל-28 מהמספר הכללי 41. גם התלמידים והתלמידות החלו לעזוב בהמונים, על רעת הוריהם או כנגד רצונם, את בתי-הספר של "העזרה". ומרכז המורים יחד עם "העזרה" לחווק החנוך העברי בא"י. ראו חכרת לעצמם לגשת מיד לפתיחת בתי-ספר עברים גם בירושלים, ועוד לפני שהיו בטוחים בהשגת האמצעים הדרושים להחזקתם. וכמ"ז כסלו נפתחו על ידם בירושלים: בית-מדרש למורים, בית-ספר

המורים שהחזנו תחילה וחרו על ההזמנה עוד בהתחלת מלחמת העברית, אם מתוך הכרתם בצדקת דרישתם של הלוחמים לעברית או משום שלא רצו להכניס את ראשם במלחמה התרבותית, ועל הקוראטורים היה עכשיו לחזור אחרי מורים חדשים. גם העובדים בעבודת ההכנות במקום, שבאו בעקבות המאורעות האחרונים בארץ, הייבו את דחית זמן פתיחת המוסד. בינתיים פרצה המלחמה העולמית והפסיקה את כל עבודת הקוראטורים. ועם גמר המלחמה הזאת, שתוצאותיה היו כה מרות לגרמניה, נפסקה לגמרי עבודת "חברת העזרה ליהודי גרמניה" על שדה החנוך בארץ-ישראל, עבודה, שלמרות הצדדים השליליים שבה, הכניסה גם דבר מה מן החיוב במפעל החנוך העברי שלנו, כפי שראינו בפרקים הקודמים, ועל זה תוכר לטוב בתולדות החנוך הזה.

הישוב העברי, ובראשו המורים עוררי המערכה יצאון, איפוא, מ"מלחמת העברית" וזר-הנצחון בראשם. לא זה בלבד שעלה בידם למנוע את האויב מלפרוץ פרץ בחומת תחית התרבות והלשון הלאומית, אשר כצרו כמשך דור שלם, אלא שגם נשאו אתם מהמערכה של רב, שקשה להפליג בערכו. ההתעוררות הכבירה, שחוללה המלחמה הזאת בקרב העם היושב בארץ, חזקה בו את ההכרה הלאומית, ופעולות-ההגנה על הלשון הלאומית ועל החנוך העברי שנעשו על ידו מתוך הכרת-המלחמה חבבו את הקנינים האלה עליו וקרכום ללבם. נוסף על זה הלא נהרסו במלחמה זו ארבעה*) מהמוסדות הזרים לרוחנו ועל משואיהם הוקמו בבת אחת ששה כתיספר עברים ועוד ארבעה גניילדים בערים, אשר ביחס למספר הקמן של מוסדות החנוך העברים, שהיו אז בערים, היה זה רכוש תרבותי גדול.

ההנהלה הראשית של המוסדות החדשים הללו היתה בידי מרכז המורים, אשר יחד עם "הועדה לחזוק החנוך העברי בארץ" ואחר כך עם "הועדה הכספית המרכזית", שנבחרה לשם מטרה זו, נהל תעמולה רחבה בארץ ובחוץ לקבוצת כספים לכלכלתם. התמיכה הכספית הראשונה שנחבלה מחוץ היתה זו של הועד הפועל הציוני בברלין, אשר עלתה במשך כל ימי המלחמה עם "העזרה" עד ל-97000 פרנק. גם עובדה זו, שהסתדרות הציונית התחילה

(*) למעשה נהרס אז גם בית-המדרש למורים, כי נחרקון ממוריו ותלמידיו גם יחד והמשיך אחר-כך רק קיום עלוב מאד עד יום הסגור.

פ. נתן נוכח בסוף שטעה בחשבונו. הוא מצא כאן לא קצף מרוסה, שצעירים הוזים והעסקנים בעלי נטיות פוליטיות העלו באופן מלאכותי על פני השטח, כפי ששער טראש, אלא תנועה כבירה ומעמיקה, הנובעת מתוך רצון האומה המתעוררת לתחיה ושאיין לבטלה באפסיר. עתה נכון היה לאילו ותורים, אבל אחד את המועד. כעת לא נשאר לפניו אלא להכנע בכך, או להמשיך את המלחמה בלי תקווה לנצחון. והוא עזב את הארץ מלא כעס ורוגז ואת המתו שפך בעתונות הגרמנית על הציונים כולם.

וחברי הקוראטורים שבאמריקה התאספו בינתיים לשיבה — בהשפעת התעמולה של מרכז המורים והציונים — והחליטו להציע לפני ישיבת הקוראטורים הקרובה של "עברית חנתן בטכניון משפט הככרות, אך יחד עם זה ינתן חופש לקוראטורים במשך שבע השנים הראשונות, ואחרי הזמן ההוא מחויבים ללמד את כל הלומדים בעברית מלבד אלה הלומדים, שבשכילים לא ימצאו לא המורים ולא הספרים הדרושים". וכדי "להשיב מהר את השלום במחננו" פנו הם בבקשה לשלשת החברים הציונים שהתפטר מהקוראטורים להשתדל שישלחו שלשה אחרים במקומם, ואל שאר חברי הקוראטורים — שיקבלו את הצעתם. למען שים קץ לזו המחלוקת המהרסת העלולה להביא לידי משבר ופגעים רעים". ב-22 לפברואר 1914 התאסף שוב הקוראטורים לשיבה בברלין. וכשיבה זו נעשו ותורים גדולים יותר: הקוראטורים הסתלק לגמרי מיסוד בית-הספר הריאלי, הואיל "ואי-אפשר היה לבוא לידי הסכמה ביחס לשפת-הלומדים בו". ואשר למכניון הוחלט: (א) מתימטיקה ופיסיקה גלמודות בעברית תיכף מהתחלה. (ב) בהווי ההתקשרות עם המורים, שיוחסנו להוראה, יותנה תנאי שהם מתחייבים לדעת את השפה העברית במשך ארבע השנים מיום הכנסם למשרתם. (ג) "בעבוד הקורס של ארבע השנים הראשונות בטכניון, יתאסף הקוראטורים למועצה ויחליט, אילו הם המקצועות, אשר לפי מדרגת התפתחות השפה ואמצעי הלמוד העבריים בוסן הזה, צריך ללמד בעברית". לגבי החלטת הקוראטורים הראשונה היה בזה ותור גדול לדרישות הלאומיים; אבל הוא לא יכול עוד להניח את דעת הלוחמים עליו הנצחון. אלה ידעו עד כמה יש לסמוך על רצונם הטוב של מנהלי "העזרה" חברי הקוראטורים, אחר שהטכניון יהיה פתוח וההנהלה תהיה בידם. אפס כי פתיחת הטכניון מוכרחה היתה ביד-כח להרחות, הואיל ורוב

לחיות "דומה בתכניתה ל-Schulverein של הגרמנים או ל"מטיצה" של הציבים וחרכו את כל הכחות הלאומיים בא"י ובנולד". בהתאם להתלמדת האספה הזאת צריכה היתה להתקיים עוד באותה השנה "האספה המיסדת" של אנודה זו, אלא שהמלחמה העולמית, שפרצה בסוף הקיץ, שסה לאל את המחשבה הטובה הזאת ולא נתגשמה בחיים.

פרק רביעי

שנות המלחמה העולמית

לאחר תקופה קצרה ורכת ערך זו להתפשטות החנוך העברי בארץ ולגידולו ושכלולו של בית-הספר העברי — תקופה זו שנמתיימה בהתנכרותו הפתאומית של הרצון הלאומי, בהרמת קרן החנוך העברי בעם ובפתיחת אפקים רחבים לפניו בעתיד הקרוב — הגיעו ימי שפל ומצוקה למפעל לאומי זה — ימים שבהם רחפה על בית-הספר העברי לסכנת כליה ושכשארית כחותיו היה עליו להלחם על עצם קיומו. אלה היו שנות המלחמה העולמית, שכאה כשואה על הארץ ואייטה לסכנות במחירי טעל פני האדמה את כל אשר בנה ויצר הישוב העברי עד אז בארץ.

מלחמת-דמים זו העמידה בסכנה את קיומם של בתי-הספר בארץ עוד בהתחלתה; עוד זמן רב לפני היות א"י לשדה מערכה. שכן כל בתי-הספר כאן נתקיימו כמעט אך ורק באמצעים שבאו מן החוץ, ומכיון שעם פרוץ המלחמה נפסק הקשר שבין א"י ובין העולם התיכוני, הרי נסתמו בבת אחת המעינות שמהם יניקתם, וההדרה לגורל מוסדות החנוך האלה, כמו למוסדות אחרים שנמצאו באותם התנאים, תקפה את המורים ואת הצבד כולו. ואולם באי-כח החברות העשירות, כגון יק"א, העזרה וחכ"ח — וכזמן הראשון גם של ועד חו"צ באודיסה — מצאו בכל-זאת סהרה דרכים להבטיח באיזה-אופן-שהוא את קיום מוסדותיהם; רק "המשרד הא"י", באי-כח הועד הפועל הציוני בברלין, שנשא באחריות כלכלתם של המוסדות החרשים אשר נוסדו בשנה האחרונה כתוצאה המלחמה עם "העזרה" — רק מוסד זה היה במצב של יאוש, כי בעטייה של מלחמת העמים נקרעה ההסתדרות הציונית לגזרים ומקורות הכנסותיה נכזבו. בתי-

סעתי להשתתף בפועל בעבודת החנוך בא"י, יש לזקוף על חשבון האקטיב של תוצאות "מלחמת-העברית". כי עד הוסן ההוא נמנעה ההסתדרות הציונית בפעולה כזו, מתוך התנגדותה הפרינציפיונית לעבודה מעשית בא"י, למרות הדרישות התכופות של "הציונים המעשיים" בקונגרסים (*). המוסד השני, שנענה לדרישות המרכז, היה ועד חו"צ באודיסה, שהקריש סך של 20,000 פרנק למטרת החזקת המוסדות החרשים וכ-43,000 פרנק, שבחלקם הגדול נכנסו מתרומות בא"י גופה, נאספו ממקורות שונים אחרים. לאסוף סכומים עצומים כאלה במשך זמן קצר היתה עבודה ענקית וקשה מאד, אלא שההצלחה, אשר האירה פנים בחדשים הראשונים לאלה שהתסכרו לה, עודדה את רוחם ומרצם הלך וגבר עד שהתחילו לראות בעבודתם זו "אתחלתא רגאלית" — הצער הראשון להכראת שיטת החנוך הלאומי בארץ ביסודה. עסקני החנוך החליטו אז לנצל את שעת-הכושר שבאה לידם, כדי להסיר את המכשול היסודי להתפתחות החנוך העברי — את רבוי הרשויות ואת חוסר הנהלה מרכזית לחנוך. על תקלה זו עמדה זה כבר ההסתדרות המורים ובאספתה האחרונה שהיתה בשנת תרע"ג הפילה על המרכז לעשות את הצעדים הדרושים ליצירת "אגודה שחקק בידה את כל הנהלת העבודה החנוכית והתרכותית בא"י ולתקן באופן זה תקון יסודי את האורגניזציה של החנוך. והנה עתה, כשההסתדרות יחד עם העסקנים האחרים נעשו פתאום, בתוקף המאורעות, בעלים למוסדות-החנוך, שאחריות כלכלתם עליהם, הרי נעשה יסוד אנודה כזו לשאלת החיים, שכן בה היה תלוי קודם-כל עצם קיומם של המוסדות הללו. ואף אמנם באספה משותפת עם חברי "הועדים לחנוך" מערי א"י ומושבותיה, שנקראה על ידי מרכז המורים בסוף טבת תרע"ד, הוחלט ליסד אנודה כזאת, שמטרתה תהיה "לחזק את החנוך העברי ולהשליט את השפה העברית בבית-הספר ובחיים", מתוך "השאיפה לתחית עם ישראל בארץ-ישראל". מרכזה של אנודה זו צריך היה להיות בא"י וסניפים לה בחו"ל. לפי שיוצריה תארו לעצמם צריכה היתה אנודה זו

(*) בקונגרסים אחרים עלה אמנם בידו "הציונים המעשיים" להכניס

בתקציב הועד-הפועל סכומים מסוימים לחמיכה "לגמנסיה הרצליה" בתל-אביב, אבל אף פעם לא נשתלמו בפועל. רק בשנת תרע"ג קבלה הגמנסיה מאת הועד-הפועל את 5000 הפרנקים שהקציב הקונגרס למטרת הוצאת ספריו לסוד לבתי-הספר התיכוניים שבא"י.

כאן, שבנם עוד החזיקו עד כה בעמם. עוד מעט והנוף הגרין על הישוב הצעיר כולו באי.

באופן ישר פגעו אסנם התלאות האיומות שנזכרו באחרונה בעיקר בבתי-הספר ביפו ובירושלים, ואילו מוסדות החנוך שבמושבות ובערי הגליל סבלו מתן פחות; ואולם גם בהם רבו הפרצים, ודרכי-הנפש, אי-הבטחון כיום הסתרת ואימת ההרב הסתהפכת היו גם מנת חלקם של המורים שם נשלל המרץ, רוכאו השאיפות שבלב ופסקה ההתענינות בשכלול בית-הספר. שאלות כד הקמת ופת השמן ומה יד יום בלעו את כל האדם. נפסקה בהכרח גם עבודת מרכז המורים, שרוב חבריו גורשו מן הארץ, ועל הנשואים רחפה אימת הרדיפות. "החנוך" וה"מולדת" חדלו מלהופיע והקשר בין חברי ההסתדרות נחרף. היתה, איפוא, ירידה כללית — ירידה באידיאליות של הסורה העברי וירידה בבית-הספר.

ואף-על-פי-כן מצמצו נגוהות גם במחשכים אלה. ככתן של מצוקות-החיים היה להביא את המורים לידי שוין-דות ושפלות-ידיים ביתם לצרכי בית הספר, אבל לא בנוגע לעצם קיומו. מתוך הכרה או הרגשה אינסטינקטיבית, שיציר דך זה הוא פרי מלחמה ממושכה ומאמצים כבירים של דור שלם ונשמת החיים של תקות התחיה, שסרו עליו כעל בבת-עינים, וכל ההרפתקאות והפורעניות וגם הסכנה לנפול בידי המשלה רדפתם לא מנעום מתחזיק בצורה זו או אחרת בסוסדם לכל יספה. וכשגולת יפו ותל-אביב נתפזרה בנדודיה לכל עבר הוקמו מיד על ידי המורים הגולים בתי-ספר ארעיים במקומות מקלמם החדשים, שבהם נזרמן מספר מסוים של תלמידים. כך נבראו על ידם בתי-ספר לבנים ולבנות בטכריה ובצפת, בית ספר מעורב בכפר-סבא ומחלקות אחרות של תלמידים ותלמידות מגורשים נפתחו בפחת-תקוה על-ידי בית-הספר שבמושבה. הגמנסיה "הרצליה" כנסה חלק הגון מתלמידיה (ביחוד מכני חוץ, שצריכה היתה לדאוג גם לכלכלתם) במושבה שפיה. חלק מתלמידים והמורים שלה עברו אחר-כך לחיפה. כולם היו ועבדו בתנאים קשים עד למאד, אבל המוסדות נתקיימו, אם כי קיום עלוב. רק בית-הסדרש למורות לא מצא לו מקלט ומני כזה, הואיל ותלמידותיו היו פזורות בכל חלקי הארץ, ומוריו, שרובם הגדול היו גם מורי הגמנסיה הרצליה, היו קשורים אל מקום גלותה של זו. המורים שגלו לדמשק בצרו

הספר העברים החדשים היו, איפוא, בכל רע. בסצב מיואש נמצאה גם הגמנסיה "הרצליה" כתל-אביב, שרוב הכנסותיה היו משכר-למוד וסתירות ושתקבלו מחוץ. אפס כי נצח ישראל לא ישקר — ובחשדלות הד"ר שמריהו לזין וראשי ההסתדרות הציונית בארצות הברית באמריקה נוסד שם מיד אחר פרוץ המלחמה ועד פועל זמני לעניני הציונות הכלליים; והועד הפועל הזה המציא במשך כל שנות המלחמה מכוסים מסוימים למשרד האי"י כדי לשמור על קיומו של הישוב ומוסדותיו הצבוריים, ובראש וראשונה על קיומם של המוסדות הציוניים, אשר אחריות כלכלתם היתה על הועד הפועל הציוני. מהמכוסים האלה הופרש חלק גדול להחזקת בתי-הספר החדשים. ואולם לאחר שבמשך שנות המלחמה דלדלו או נסתמו לגמרי מקורות ההכנסה של מוסדות-חנוך רבים אחרים, והיה מן ההכרח לחלק את הסכום שהוקדש לצרכי החנוך בין כל המוסדות הזקוקים לעזרה למען לא ימוטו לנפול, לא הספיק זה אלא לכלכלם בצמצום רב, והמורים קבלו רק אחוזים — ולעתים רק אחוזים קטנים — כשעה שיוקר צרכי החיים האמיר מיום ליום. הסבל התומרי הגדול כשהוא לעצמו השפיע, איפוא, בהכרח על מצב העבודה בבתי-הספר; אבל קצו נוספו עוד תלאות אחרות: בשנת-המלחמה השניה התחילו גירושי הנתינים הזרים מן הארץ, ואלי משפחות — ובתוכן גם מורים — נאלצו לעזוב את הארץ ובניהן — את בתי-הספר. גם חובת הצבא שחלה על כמה מורים ועל תלמידים מבתי-הספר התיכונים עשתה שמות במוסדות החנוך. הרבה בתי-ספר בערים נתרוקנו מתלמידיהם וממוריהם והמחלקות העליונות של הגמנסיה "הרצליה" נסגרו לגמרי. נוסף על כל אלה התחילו או גם רדיפות בלתי פוסקות מצד הממשלה התורכית על בתי-הספר האוסיים ועל העסקנים העברים בכלל ובפקודתה נסגרו בית-הספר לבנות ובית המדרש למורות ביפו*) והגמנסיה העברית בירושלים, וכמה מהמורים העסקנים גורשו יחד עם עסקנים אחרים לפנים תורכיה או הושמו ככלא. להגדיל את ההרס בא בניסן תרע"ז הגרוש מיפו ומתל-אביב, אשר עקר מסקומם את כל תושביהם היהודים, שבמקל נודדים ביר הוכרחו לבקש להם מפלט באשר מצאו, ועמם נעקרה שארית הפליטה ממוסדות החנוך

(*) בהשדלותיו נמרוצות ובהוצאות מרובות עליה לפתחם שוב

המשה חרשים לאחר שנסגרו.

גן-יילדים.

במושבות: 4 בתי-ספר עממיים.

בית-הספר החקלאי בפתח-תקוה.

בסך הכל 27 מוסדות-חנוך במקום 10 שהיו תחת ידו בהתחלת המלחמה. חוץ ממוסדות אלו, שהתקתם היתה על "ועד החנוך", תמך הוא בעור מוסדות רבים אחרים וכולם יחד כללו כמעט את כל בתי-הספר העבריים שנתקיימו אז בערים ורוב בתי-הספר שבמושבות שלא היו ברשות יק"א. ואף-על-פי שהמוסדות המרובות וההרפתקאות שהיו מתחדשות בכל שעה, סנקו ממנו את האפשרות להקדיש את חשומת לבו לענינים הפנימיים של בתי-הספר ולפקח עליהם, והנהלתו הצטמצמה כמעט אך ורק בחספסת צרכיהם הכספיים בלבד — בכל זאת היתה בעובדה זו, שכל המוסדות הללו נזקקו לרשות אחת, ולו אך זיקה כספית בלבד, משום צעד קדימה לקראת אחד מפעלי החנוך וארגונו. ומבחינה זאת יש לראות את שנות המלחמה ואת עבודת ועד-החנוך הזמני — כפי שחשב הוא את עצמו — למעבר לחקופה הנוכחית, שהיא השלישית במהלך התפתחותו של החנוך העברי בארץ, ושאותו וארגונו ברשות אחת מציינים את הפעולות החשובות הראשונות שנעשו בה.

פרק חמישי

אחד החנוך וארגונו

א.

תקופה זו מתחילה מגמר כבוש הארץ על ידי האנגלים ושהרורה מידי התורכים — הזמן שממנו מתחילה התקופה החדשה בחיי ארצנו ובתנועת התחיה של עמנו. אחרי "הכרזת בלפור" היתה הצפיה לבוא האנגלים לארץ-ישראל — לתקוה "לביאת הגואל", וכבוש יהודה וירושלים בכסלו תרפ"ח על ידי הצבא הבריטי — "לאתחלתא דגאולה". וכאשר עברו עוד עשרה חדשים ובתשרי תרפ"ט נכבשו גם השומרון והגליל והארץ כולה נתונה בידי האנגלים, האמינו רבים אמונה שלמה כי עתידים אלה למסרה לידי עם ישראל. וליהודים היתה אורה ושמחה, הם יצאו מעבודת לחרות עולם, משאול ואבדון ומסכנת כליה לאור תקוה קרובה ולשיבת בנים לנבולם. אמנם השלטון הצבאי של "הגואל" הספיק עוד גם בזמן הראשון להטיל

במקום גלותם את העברית ואת הרוח הלאומית בתלמודי התורה של הקהלה, הכניסו בהם מהלומים הכלליים וקרבות במדרש-מה לצורת בית-ספר עברי.* מבחינה כמותית הפסיד, איפוא, החנוך העברי בשנות המלחמה הפסיד זמני שני מוסדות, הנמנמניה בירושלים ובית-המדרש לסורות בופו, אבל לעומת זאת התעשר במוסדות עממיים אחדים נוספים; כי בתי-הספר הזמניים של הגולים במסריה וכצפת נשארו קיימים גם אחר חום המלחמה, לאחר שהמגורשים שבו למקומם ובתי-הספר כיפו ובתל-אביב התנקרו שוב מחורבנם.

הנהלת מוסדות החנוך, שהמשרד הא"י כלכלם בשנות המלחמה, היתה במשך השנים הללו בידי "ועד-החנוך" שנוסד עוד בימי "מלחמת-העברית" ושנתקים עכשיו על יד "המשרד הא"י הזה. הוא היה מורכב מבא"כ המשרד הא"י, מבא"כ ועד חו"צ ומבאי כח מרכז המורים. בחורף תרע"ח, השנה האחרונה למלחמה העולמית, נמצאו ברשותו מוסדות אלו: בירושלים: בית-המדרש למורים.

בית-הספר לגננות.

2 בתי-ספר עממיים; אחד לבנים ואחד לבנות.

4 גני-ילדים.

בית-הספר לאמנות "בצלאל".

ביפו: בית-הספר לבנות (שאסף באופן זמני גם את הלמירי בית-הספר לבנים, ששבו מגלותם).

בית-הספר "תחכמוני".

3 גני-ילדים.

(* בחיפה: בית-הספר הריאלי.

גן-יילדים.

(* בטבריה: 2 בתי-ספר עממיים; אחד לבנים ואחד לבנות. גן-יילדים.

(* בצפת: 2 בתי ספר עממיים כנ"ל.

(*) מרכז המורים הכיר מכבר בחשיבותה הלאומית והלאומית-מדינית של חרמט הגובה התרבותי-הלאומי של אוכלוסי העדה היהודית הגדולה בדמשק, אשר על גבול א"י, ושלה עוד בשנת תרע"ב בעזרת ועד חו"צ באודיסא מורים עבריים אחרים לתהיית שם, שהיו עוברים ויורדים מאד. אלא שהנחות המעשים האלה לא הספיקו כדי להכניס שניים נכרים במוסדות אלה, עד שנוספו עליהם המורים הסגורשים.

(*) אחר כבוש יהודה על ידי האנגלים ועד אחר הכבוש הגבור של הארץ נמצאו המוסדות שבשומרון ובגליל ברשות הסניף של ועד-החנוך, אשר הסתדר על ידי עסקני הישוב שהתגוררו אז בדמשק.

ועד "אקדמיה לחקירת הלשון העברית ומפרותה". בועידה זו, שנכתבה בזמן המיועד בירושלים — אף-על-פי שנתבלטה בה במדה מרובה פעולתן הרעה של תלאות המלחמה על המורים, ובפעם הראשונה מיום קיום ההסתדרות תפסו בה הענינים הפרופסינוליים מקום רב מאוד — הועלתה שוב על הפרק שאלת "ההנהלה העליונה של בתי-הספר" ונתחדשה הדרישה "לאחר את כל מוסדות החנוך בארץ ברשות אחת". והפעם, בהתאם לשנויים שנתהוו בארץ ולתביעת השעה ההיסטורית, בחר תוקף וקונקרטיזות. עם קביעת המשטר החדש בארץ ועם החלפת גאולתנו — טוען המרצה כשאלה זו — צריכים אנו להעמיד על הפרק שוב וביתר הטעמה את שאלת החנוך הלאומי ולחפש את הדרכים הנאותים המובילים להפרכתו. ואין ספק, כי אחד הדרכים האלה הוא איחוד בתי-הספר, או — ביתר בירור — הכנסת רוח לאומית בריאה בכל מוסדות החנוך שבארץ. העומדים בראש עבודת התחיה לא יוכלו עוד להסתפק מעתה בהחזקת מספר בתי-ספר מודרניים, כאשר עשו עד כה, ולחסות את דעתם מ"בתי האולפנה" האחרים, אלא כל מוסדות החנוך של עם ישראל בא"י לטפוסיהם ודרגותיהם השונים צריכים להיות תחת השגחתה ובהנהלתה של רשות לאומית אחת, והיא ההסתדרות הציונית. אבל כדי לשמור על בתי-הספר משלטון ביורוקרטי ולהבטיח את השפעת הצבור והמורים בהנהלת החנוך, מתליטה הועידה, כי "ההנהלה העליונה של כל מוסדות החנוך והתרבות בא"י מורכבת מבאיי-כח הצבור העברי ואגודת המורים, ועליהם ההנהלה הראשית של ההסתדרות הציונית".

התקוות הגדולות והאפקים הרחבים, שנפתחו לפני הישוב היהודי ולפני העם העברי כולו עם שחרור יהודה, עוררו גם את ועד-החנוך שעל יד המשרד הא"י לחיים חדשים ולפעולות חדשות. הוא הכניס לרשותו ולחקציו את מוסדות החנוך, שעד כה קבלו רק תמיכה מידו ונתקיימו בנס, פתח גם מוסדות חדשים — גני-ילדים, בתי-ספר ובתי-מלאכה בירושלים, יפו וחברון ונסה לחדור גם אל החוגים האדוקים ויסד בירושלים "ישיבת-משתלמים" (מקין בית-מדרש לרבנים) כדי לקרב את "בחורי הישיבה" לתנועה הלאומית-העברית ולתת להם מודע-מה של השכלה כללית. בראשית הקיץ של אותה שנה נסגרו על-פי פקורת השלטון האנגלי כל בתי-הספר הגרמנים שבחבל הנכבש ובתוכם גם

הרבה טפות סרות לתוך כוס הנחמדות עד כדי להביא את התושבים היהודים לירי מפח-נפש; אלא שהם עוד התנחמו בזה, שהתנכרותם המכאיבה של השליטים החדשים לזכויות שהובטחו להם והתנהגותם המזרה ביחס אליהם נובעות סתוך אפיו המיוחד של המשטר הצבאי, שאינו יודע שום סנטימנטים ומטרות רחוקות ואינו רואה לפניו אלא את התכלית האחת הקרובה, התכלית הצבאית. גם הפגיעות הקשות בעניניהם החינוכיים מצד השלטונות האלה, שהעידו על איבה גלויה אליהם ועל התנגדות נמרצת לכוננותיה הטובות של הממשלה המרכזית בלונדון, לא יכלו לצנן לגמרי את ההתלהבות, שעוררו בלב אסירי-התקוה השחרור והאפקים הרחבים שנפתחו עמו. ימי השלטון הצבאי — כך התנחמו בלבם — סוף-סוף יעברו, ואז יוכר משפטנו בארץ ויורם כל מכשול מעל דרך תחייתו הלאומית, כי אנגליה לא תעשה את הבטחתה פלסתר ואת הכרות כלפיה "פסטינר". והחיים הצבוריים בארץ התחילו תוססים מחדש. נגשו להשיב לקדמותם את מוסדות הצבור שהתמוטטו או נחרבו בימי המלחמה, והעיקר להתכונן לקראת התפקיד הגדול שהוטל על הישוב בארץ בעתיד הקרוב. צריך היה להגביר בו את האחרות הלאומית ולארגנו לחטיבה אחת מוצקה, כדי שיהיה ראוי להיות נושא התביעות הפוליטיות-הלאומיות כלפי חוץ, וכלפי פנים להיות גוף מאוחד, קולט ומטמיע בתוכו את זרם העליה של תפוצות ישראל העומד לפרוץ בקרוב אל הארץ. התחילו "אספות מכוננות" והכנות לסדר האספה המיסרת לארגון התיים העצמיים הפנימיים של יהודי א"י, והונח היסוד הראשון לארגון הלאומי.

התעוררה לתחיה גם ההסתדרות המורים. עוד עם נצני הנאולה הראשונים, מיד לאחר כבוש יהודה וירושלים בחורף תרפ"ח, התחילה תנועה בין המורים לחדש את עבודת ההסתדרות. ובאספות של הסניפים אשר בשטח המשותף הוחלט לכנס ועידה כללית של המורים הנמצאים בשטח זה בחודש ניסן. הועד המרכזי הזמני, שנבחר לשם זה, פרסם "גלוי-דעת", שבו הביע את שאיפותיו ותקוותיו של המורה העברי "לקראת השנויים המדיניים המתחיים בארצנו, העשויים להבטיח לנו בעתיד את חופש הפעולה החנוכית לשם הנשמת שאיפותינו הלאומיות והישוביות", וקרא לחברים "לעבוד עבודה מקפת בכל פנות החנוך העברי ולסייע ליצירת בתי-ספר עבריים בארצנו מכל המדרגות והסוגים, החל מ"גן-הילדים"

ובתנאי ראשון ועיקרי להצלת המפעל מראה התזכיר על "אתר בתי הספר ברשות אחת בעלת מגמה תרבותית ולאומית אחת" ו"הנהלה אחת לכל בתי-הספר בא"י". המציאות המרה, הן זו שבשלטון המקומי והן זו שבקרב הישוב העברי, שועדה-צירים נתקל בה כבואו לארץ, לא נתנה לו אמנם לגשת או להנשטת תכנית פעולותיו שהתנה לו מראש; אבל מראותיו את עבודת החנוך כיסוד לבנין העם והארץ ואת רכוזו בהנהלתו העליונה כאחד מתפקידיו הראשיים, ועם זה מצא בשרה פעולתו זה את הקרקע מוכן לפניו, נגש מיד בלי היסוס למלאי תפקידו זה. וכך היה כמפעל החנוך הראשון בעבודתו הקונסטרוקטיבית של ועד הצירים בארץ. ובראשית שנת תרע"ט, עם שחרורה הגמור של הארץ, סדרו על ידו ועד-חנוך חרש, כמוסר מחוקק לכל עניני החנוך, ומתלקת-חנוך כאורגן מוציא אל הפועל ומנהל עליון של העבודה הזאת. וכל מוסדות החנוך העברים שבערים וכמושבות (בתוכם גם של "נצח ישראל"), מגני-הימים עד בתי-הספר התיכוניים לסוגיהם השונים, חוץ מבתי-הספר של יק"א, עבדו לרשותם. ההסתדרות הציונית נעשתה מעתה לבעלת החנוך העברי בא"י ובאות-כחה בארץ להנהלתו העליונה. מספר המוסדות, אשר התנהלו על ידי מחלקת-החנוך שלה בשנה זו הראשונה להוסדה, הגיע עד 95, כפי שמראה לנו הטבלא דלקמן; והם כנסו בתוכם כ-90% מהמספר הכולל של המתלמדים היהודים בארץ*).

בשנה השניה, תר"פ, נוספו עוד 10 נני-ילדים (5 בערים ו-5 במושבות), 2 בתי-ספר עממיים בירושלים ובעכו ושלשה בתי-ספר במושבות. לעומת זאת יצאו מרשות מחלקת-החנוך 2 תלמודי-תורה בערים, שלא מלאו את דרישות המחלקה בנוגע לתכנית-הלמודים, ובית-ספר אחד של יק"א, אשר בשנה הקודמת ניתן לו מאת מחלקת-החנוך מורה נוסף לשם שכלול העבודה בו. בשנה זו הועבר בית-הספר לגננות מירושלים ליפו ונתאחד עם בית המדרש למורות שם – אשר נפתח שוב בתרע"ט אחר שחרור הגליל על ידי

בתי הספר של "העזרה", וחניכיהם יחד עם חלק ממוריהם נכנסו אל בתי-הספר של ועד-החנוך*.) נסגרו גם בתי-הספר של חכ"ח בטבריה מאין תלמידים, כי חניכיהם עברו כולם לבתי-הספר העברים שם. גם בית-הספר של חברה זו אשר ביפו לא נפתח עוד לאחר הגירוש, כנראה מאותו טעם. היקף עבודתו של ועד-החנוך נרחב איפוא מאד ורשת המוסדות שברשותו כללה עתה מלבד מספר מסוים של בתי-ספר במושבות, כמעט את כל מוסדות החנוך המודרניים – וגם של חתרים בכלל – שהיו אז בערים. רק בירושלים נשארו עוד שני בתי-ספר (לבנים ולבנות) ובית-מלאכה לחכ"ח ובתי-האולפנה הדתיים, הדרים וישיבות משל החתרים מחוץ לרשותו. ועד-החנוך נעשה איפוא למעשה כמעט הבעלים היחידים של החנוך העברי בארץ והשאיפה לחנוך מאוחד וסרוכז ברשות אחת התקרבה להתגשמותה; אלא שרשות זו היה עדיין אופי מקרי וחיצוני בלבד. היה זה כאן בעיקר רק זיקת-כסף, אשר בשעת חירום הזיקה את רוב המוסדות האלה לוועד-החנוך ולא זיקה לסמכות לאומית עליונה, אשר לה לבדה הזכות והכח לנהל ולכוון את חנוך העם המתעורר לתתיה.

והנה הגיעה לארץ המלאכות הציונית מלונדון עם יפוי-כח מאת הממשלה הבריטית לעזור להקמת הריסות א"י העברית ולהנהיג את היסודות לבנין הבית הלאומי לעם ישראל. רבים ראו בה את "שליחי עם ישראל, אשר באו לרשת את ארצם מידי הגואלים הבריטים"**) והישוב כולו – את באות-כחו הרשמית של הבית-הלאומי העומד להבנות, וכל העינים היו נשואות אליה. היה ברור לכל, כמעט מובן מאליה, שמלאכות זו, או כמו שקראוה אז "ועד הצירים", הוא שצריך להקים את בנין החנוך המאוחד בארץ. ומיד לאחר כואו לא"י פנה אליו מרכז המורים – בהתאם להחלטת ועידת מורי יהודה האחרונה שעליה דובר לעיל – בתזכיר, שבו סומנה תכנית רחבה לפעולותיו של ועד הצירים במקצוע החנוך ואת הדרכים אשר עליו לבחור על מנת לכווננו ולהכשירו לתעודתו.

(*) השלטון הצבאי מסר אז לרשות ההנהלה הציונית גם את שני בניני בתי הספר של חברה זו בירושלים ואת בניני הסניגין ובית-הספר הריאלי שלה בחיפה. אחר שנתיים עברו חבניגים האלה לצמיתות ל"קרן היסודי", ששלמה ל"עזרה" את מחירם כפי שהוסכם ביניהן. (**). מרדכי בן הלל הכהן, א"י תחת שלטון הצבא הבריטי, "השלח" כרך ט"א עמוד 143.

(*) שיעור-אחוזים זה מתבסס על ההנחה שמספר אוכלסי היהודים בא"י בתרע"ט היה 600,000 ושהתלמידים היהודים היו כ-18,75% ממספר האוכלוסים האלה (לפי אומדן ד"ר י. לוריא. החנוך בא"י, הוצאת מחלקת-החנוך של ההסתדרות הציונית בא"י, חוברת כ').

מוסדות החנוך של ההסתדרות הציונית בא"י בשנת תרע"ט

סוגי המוסדות	מוסדות			מחלקות			סורים			תלמידים		
	בערים	במושבי	סיה	בערים	במושבי	סיה	בערים	במושבי	סיה	בערים	במושבי	סיה
נני-ילדים (בתוכם גם אלה שבדמשק)	23	10	33	79	17	96	82*	17	99	2150	375	2525
בתי-ספר עממיים (בתוכם 2 בתי-ספר בדמשק ואחד בצדון)	26	20	46	157	59	216	252	55	307	5175	1059	6234
בתי-ספר תיכוניים	3	—	3	22	—	22	44	—	44	679	—	679
בתי-ספר למורים (בתוכם "ישיבת המשתלמים" בירושלים וקבוצת מתכוננים להוראה בבתי-ספר)	4	4	5	12	1	13	44	5	49	184	14	198
בתי-ספר מקצועיים ("בצלאל")	4	—	4	10	—	10	18	—	18	182	—	182
בית-לננינה ושעורי ערב למסחר	4	—	4	12	—	12	8	8	8	354	—	354
בתי-ספר למלאכה	64	31	95	212	77	369	448	77	525*	8724	1448	10172

סכומים מסוימים מתקציבו במטרה לרכוש בידו ולארגנה בהתאם לתעודתה. כמו כן סודרו על ידו שעורים מיוחדים לתיכני אומנים ושעורי ערב למסחר.

התרחבות של הסתדרות הפועל הצעיר אל הגדוד העברי האמריקני בכנאו בפעם הראשונה אל הארץ. קול-קורא זה דורש מחברי הגדוד "לעזור לנו ששפתנו לא תכשל ולא תחלש", אל לשון אחרת מלבד עברית! — אומר הוא שם — וזה אחת הפקודות הלאומיות של העובד העברי, וזה אחת הדרישות העיקריות שלו לגבי עצמו ולגבי אחרים. והוא מסיים: ובשעת הפגישה הגדולה, בעת שנשמעת מעבר ההוא המלה "ארץ!" ומעבר מזה המלה "עם!", תצלצלנה נא הקריאות הנעלות האלו רק בשפתנו העברית! ויש לציון שקול קורא זה, הבא בתביעות אל האו"ם מתוך חרדה לכבוש הלאומי, נכתב דוקא בשעה של חרדה רבה, ביום שבאה האניה הראשונה אחר המלחמה לחוף יפו והביאה בחזרה אל הארץ מאות גולים וגם עולים חדשים וברחובות תל-אביב נפגשו יחד שתי התהלוכות — ההלוכת השבים באניה ושל הגדוד העברי (עין "הארץ והעבודה", חוברת ה', הוצאת הועד המרכזי של הפועל הצעיר, עמוד 88-89). על הסכנה שנשקפה לדבור העברי מורם העליה שצפו לו אז, עמדה גם ועירת סורי יהודה, שזוכרה לעיל. והמטרה על "הסתדרות המורים ותפקידיה" רואה נחיצות בדבר שזו תעמוד גם הלאה כראש הלוחמים למלחמת העברית, ומתוך הכרת הסכנה הצפויה לו הוא דורש, לנפוע מזה קנאים לשפה ככל שדרות העם, "מדה של 'יהרג ואל יעבור!' ("החנוך", קובץ פרגוני הוצאת ועד-החנוך, תרע"ח).

האנגלים — כמנמה מיוחדת בו. נוסדו בתי-מלאכה בטבריה ובצפת, בית-ספר לננינה בירושלים ונתחדש הנסיון לפתוח שוב את בית-הספר החקלאי בפתח-תקוה, אשר נסגר בשנת המלחמה האחרונה.

בחוג עבודתה של מחלקת-החנוך נכנסו גם שעורי-ערב לגדולים. שעורים כאלה לשם הקניה ידיעת השפה והספרות העברית, ובעיקר לשם הפצת הדבור העברי בשדרות הרחבות של העם, נתקיימו גם עד עכשיו על-ידי סניפי הסתדרות המורים ועל-ידי הסתדרות הפועלים; אלא שזרם העליה החדשה, שהביא עמו ערב-רב של בלבול לשוני, הצריך עתה להגביר את העבודה הזאת ולהרחיב את היקפה למען לא ישטוף זה את העמדה שהדבור העברי כבר כבש לו בחיי הישוב (**).

(*) המספר כולל גם שתי ספקחות על גני-הילדים.

(**) למעשה יש לחשוב את מספר המורים בערך כמאה פחות מהמספר הכולל שמראה הרשימה, הואיל ו-88 מהמספר הזה היו משותפים בתי-ספר שונים ונכנסו פעמים, ואחרים מהם גם שלש פעמים, בספירה זו.

(***) על הלך-הרוחות בימים ההם ועל החששות הגדולים לגורל הדבור העברי ביושק הסתהוה, שעורר זרם העליה בלב הנאמנים לדגל החתיה, מעיד קול הקורא בשם "על משמרת שפתנו", שבו פנתה הועדה

עבודת מחלקת-החנוך של ועד-הצירים הלכה איפוא והתרחבה במספר מהיר כהתאם לצרכי השעה ההיסטורית ובכוון להקיף ולרכז את כל עבודת החנוך והתרכות בארץ. רק חלק קטן של מוסדות חנוך עבריים נשאר עדיין מחוץ לרשות לאומית זו. אלה היו בתי-הספר וגני-הילדים שבמושבות יק"א, אשר כרוחם וברוח המורים שעבדו בהם היו קשורים מכבר אל רשת מוסדות החנוך של ההסתדרות הציונית, אלא ששבפוע היו נתונים ברשות אחרת. עובדה זו פגמה בשלמות אחוד החנוך, גם שללה מאת הנהלת החנוך הלאומית את השפעתה הישירה על המוסדות הללו, ועל כן גם את הכתחולן שהם יוכלו להתפתח גם להבא בלי הפרעה בכוון אחר עם שאר מוסדות החנוך הלאומיים בארץ. לפיכך לא נתקרה דעתם של מחלקת-החנוך ושל מורי בתי-הספר האלה עד שהשפיעו על ההנהלה הראשית של יק"א בא"י למסור את כל מוסדותיה (12) גני ילדים ו-14 בתי-ספר, שמספר חניכיהם הגיע אז ל-1226) יחד עם סכום תמיכתה השנתית לרשות ועד-החנוך. דבר זה נעשה בראשית שנת תרפ"א*) לחלוק רשויות זה מיע במדה לא מעטה גם האמון הרב שהנהלה החנוך המרכזית הספיקה לרכוש לה בינתיים בקרב הצבור העברי בארץ. כי לפי דרישת פקידות יק"א לא יכול הדבר לצאת אל הפועל אלא אחר שנתקבלה על זה הסכמת ועדי המושבה.

ובזה נשלם מפעל אחוד החנוך העברי בארץ בירי ההסתדרות הציונית; האחד אשר אליו שאפה אף נלחמה הסתדרות המורים מיום הוסדה ובעקבותיה גם כל הנאמנים לרעיון התחיה הלאומית. מעתה הורם המכשול הגדול מעל דרך התקדמותו התפשית של החנוך הלאומי בארץ, ולבית-הספר העברי נוצרו התנאים האוביקטיביים, אשר בלעדיהם היתה התפתחותו הנורמלית בלתי אפשרית. כצע המורה העברי את

(*) ועד-החנוך נתקל בקשיים בקבלה המוסדות הנדונים מרשות יק"א, הואיל והכנסתם לרשות מחלקת-החנוך גררה אחריה הוצאות נוספות וההסתדרות הציונית שנמצאה אז במצב כספי קשה, סרבה לקבלן עליה. רק הודות להסתדרות המורים, אשר החליפה להפיל למסרה זו על כל אחד מחבריה התנדבות של שתי שעות עבודה נוספות, חוסר המכשול האחרון הזה. התנדבות זו איפשרה למחלקת-החנוך לא רק לכסות את הגרעון, שנגרם על-ידי העברת מוסדות יק"א לרשותה, אלא גם לפתוח מחלקות מקבילות במקום שהיה צורך בהן ושהתקציב שאושר מאת ההסתדרות הציונית לשנה זו לא הרשה לפתח.

ב.

ההנהלה הראשית של החנוך נמסרה, כפי שראינו לעיל, מאת באי-כח ההסתדרות הציונית — "ועד-הצירים", או "ההנהלה הציונית בא"י", שבאה אחרי-כך על מקומו — לירי ועד-החנוך ומחלקת-החנוך. בשנת תרע"ט, השנה הראשונה לסדור המנהלה הראשית הזאת, הסתדר ועד-החנוך הזה באופן אבטומטי על-פי רוגמת ועד החנוך הזמני, שהיה קיים על יד "המשרד הא"י" מימי "מלחמת העברית" ועד אז. הוא היה מורכב משלשה עסקנים צבוריים, שנמנו על ידי ועד-הצירים, משלשה באי-כח הסתדרות המורים וממנהל המשרד הא"י, שהיה היושב-ראש. מחלקת-החנוך היתה מורכבת מסנהל המחלקה וסגנו, שהיה המפקח על בתי-הספר. סדור זה לא התאים למצב החדש. הרשת המורחבת של מוסדות ההנהלה הציונית כללה עתה בתוכה שני סוגים יסודיים של בתי-ספר: "כלליים" — אלה שבקשו לספק את דרישות החנוך של החוגים המתקדמים שבישוב, ההולכים עם זרם החיים; ובתי-ספר לחרדים (בהם תלמודי-תורה ומוסדות "נצח ישראל") — לירי התושים החיים על פי המסורת, אשר להם לסודי הקודש והחנוך* הדתי עיקר העיקרים וכל השאר טפל. הנהלת-החנוך המסורה כולה בידי הזרם האחד, המתקדם, לא יכלה להניח את רעתם של החוגים

ה) להחליטות ועד-החנך יש כח מחייב, אם לא הודיעה הנהלת מחלקת-החנך מפורש את נגודת בשעת ההחלטה, והן מוצאות לפועל על ידי ההנהלה. במקרה של חלוקי-דעות בין ועד-החנך ובין ההנהלה, מכריע ועד-החנך בישיבתו, אשר ישתתפו בה באי-כח ההנהלה, ראש ועד-החנך ועוד חבר הועד אשר יבחר לשם זה.

כל ההחלטות בעניני התקציבים זקוקות לאישור מטעם ועד-החנך, ובמקרה של אי הסכמה מצדו, הוא מחזיר את ההצעות לוועד-החנך עם נמוקים לדון עליהן מחדש, ורק אחרי תשובת ועד-החנך הוא מחליט בזה.

ו) שלשת החברים באי-כח החרדים שבועד-החנך יחד עם המפקח שעל בתי-הספר אשר לחרדים, הם הועד-המפקח על בתי-הספר האלה, שהסכמתו ררושה לכל הענינים המיוחדים לבתי-הספר לחרדים הנחתכים בוועד-החנך. התכניות של בתי-הספר האלה זקוקות לאישורו, ולזו הזכות לפקח על בתי-הספר האלה ולשמור על רוחם הפנימי.

המפקח על בתי-הספר אשר לחרדים אינו מתמנה בלי הסכמת הועד-המפקח הנזכר.

מורים בבתי-הספר אשר לחרדים אינם מתמנים בלי הסכמת המפקח אשר על בתי-הספר האלה.

הסכם אוסישקין-מזרחי" כועידת לונדון הכנים במעוף אחרון זה תקונים אלה: לוועד המפקח על בתי-הספר לחרדים נכנסים מלבד החברים הנזכרים עוד שלשה חברים הנבחרים על ידי מפלגת "המזרחי". לוועד המפקח הזה נתונה אוטונומיה גמורה בכל הענינים הפנימיים של בתי-הספר העומדים תחת השגחתו.

ז) על יד ועד-החנך מסתדרות "מועצות פרגוניות, שתפקידן לעסוק בבירור שאלות פרגוניות ולדון על ההצעות שתוגשנה לפניהן על ידי מחלקת-החנך. ההצעות המוצעות מוגשות לפני ועד-החנך, והוא מחליט בהן. אין ועד החנך מחליט בשאלות פרגוניות בטרם תבוא לפניו חות-דעת המועצה.

חברי המועצות נמנים על ידי ועד-החנך ועליהם נוספים בא-כח אחד של מחלקת-החנך ואחד של מרכז הסתדרות המורים.

ההשגחה על המצב ההיגייני במוסדות החנך נמסרה לידי "הדסה", והנהלת מוסדות הסתדרות זו בא"י סדרה לסמטה

החרדים, מתוך חשש שמא לא תרצה זו או לא תרע לשמור על אפים הדתי של סוג המוסדות שלהם ולטפח בהם את הלמודים המסורתיים ככונן המתאים לרוחם; ומפלגת "המזרחי", הדוגלת בשם השמירה על עיקרי היהדות המסורתית בציונות, ררשה שהנהלת המוסדות הללו תמסר לידה. סדור זה של ועד-החנך לא הניח גם את דעתם של התונים האחרים. התסיסה הצבורית-לאומית, שהתחוללה עם כשורת הגאולה הקרובה והמאמצים שנעשו אז לשם ארגון הישוב ויצירת כאות-כחו התזקית והרמוקרטית, הנבירה בקרב האוכלוסים היהודים את ההכרה הצבורית ויצרה דעת קהל ערה ומבוגרת; נתבלטו יותר הקוים המבדילים בין ההשקפות החברתיות ונתגבשו הורמים השונים שכצבור, אשר התארגן למפלגותיו. צבור מאורגן זה לא יכול עוד למצוא ספוק במנהלה של החנך, של גורם חשוב זה בעצוב חיי העם, שאין בה שליחיו ובאי-כחו החוקיים. כל הצדדים הטעונינים ראו, איפוא, בסדור זה של מנהלת החנך רק הוראת-שעה, דבר ארעי הטעון תקון יסודי. והתקון הזה נעשה בשנה שלאחריה, בתר"פ. בה נסמדר ועד-החנך על יסודות חדשים ונקבעו תקנותיה העקריות של הנהלת החנך כדלקמן:

א) כראש מוסדות החנך בא"י וסביכותיה עומדים ועד-החנך והנהלת מחלקת-החנך.

ב) ועד-החנך מורכב מתשעה חברים הנבחרים מצד ההסתדרות הציונית, הישוב והסתדרות המורים במספר שות. כל אחת מהסתדרויות האלה בוחרת מבין נבחריה בחבר אחד, שהוא באי-כח החרדים.

הנהלת מחלקת-החנך מורכבת משלשה חברים והם: מנהל המחלקה ושני מפקחים, אשר האחד מהם מפקח על בתי-הספר אשר לחרדים. המנהל והמפקחים מתמנים על ידי ועד-החנך מתוך רשימה המוצעת מצד ועד-החנך. ההנהלה אחראית למעשה בפני ועד-החנך וחבריה משתתפים כמו"ס בישיבות ועד-החנך ואינם משתתפים בהחלטות.

ד) ועד-החנך מסדר את כל עניני החנך, מקבל ר"ח מצד ההנהלה על מעשיה, יש לו זכות הבקורת עליה, והוא מחליט בכל הנוגע לבררים האלה: 1) סדור בתי-הספר ותקנותיהם, 2) סדור תכניות למוד, 3) סדור התקציבים ושנויים בהם, 4) יסוד בתי-ספר חדשים, 5) בטול בתי-ספר, 6) מנוי מנהלים ופטוריהם, 7) פטורי מורים, 8) בקשת מורים ותלונותיהם, 9) הכנת ספרי-למוד, 10) בנין בתים למוסדות חנך.

ולפתוח חדשים במקום שני כדרישת המציאות, למלא בכל האפשר את מחסורי בתי-הספר אשר נתרדלו מנכסיהם בימי המלחמה או חסרו מלכתחילה את הצרכים הנחוצים ביותר, ולשקוד על ספוק צרכי החנוך של הישוב המתרחב. הרבת מרץ צריכה היתה מחלקת-החנוך להוציא כרי להגדיל את השתתפות הישוב בהוצאות החנוך, שהלכו והתרחכו, ולהרבות את הכנסות שכר-הלמוד; הואיל ועד כה היה החנוך העממי מתכלכל בעיקר על ידי החסתריות והחברות השונות והשתתפותם של תושבי המקום בהוצאות היתה מצערה מאוד*).

ביחס לארגונו של מפעל החנוך ולשכלול הפנימי של בתי-הספר עמדו לפני ההנהלה בראש וראשונה השאלות של תפוג מכהו הכללי וקביעת תכנית-למודים לסוגי בתי-הספר למדרגותיהם השונות. רק עכשיו, לאחר שהושג איחודם המלא של כל מוסדות-החנוך העברי בהנהלה אחת, אפשר היה לגשת לפתרון שאלות אלו למעשה. ואחר שהללו התבררו בועדות מיוחדות, קבע ועד-החנוך בשנת תרפ"א את המבנה הכללי של מפעל החנוך בארץ על יסודות אלה: "גן-הילדים ובית-הספר העממי הם הבסיס לכל שאר מוסדות החנוך לסוגיהם ומגמותיהם השונים. בית-הספר העממי הוא בן שמונה שנות למוד, אלא שההסתעפות לבתי-הספר התיכוניים למגמותיהם מתחילה אחר שנת-הלמוד השביעית; לפי זה עליהם לבנות את תכניהם על גבי שבע שנות הלמוד הראשונות של בית-הספר העממי. רק בתי-המדרש למורים, למורות ולננות, נבנים על גבי שמונה שנות-הלמוד של בית-הספר העממי". לגומרי בית-הספר העממי שאינם ממשיכים הלאה את למודיהם יש לפתוח שעורי-השלמה לשם הרחבת ידיעותיהם והתפתחותם והקניית הכשרות וידיעות מקצועיות". — לפי עקרי המבנה הזה צריכה התכנית של בתי-הספר העממיים לשמש יסוד לתכניות הלמודים של שאר סוגי המוסדות, ועל כן נגש מיד ועד-החנוך לעבוד תכנית זו, שנחאשרה על ידו בראשית תרפ"ג ונקבעה מאז כחובה לבתי-

זו ועדה להיגיינה בבתי-הספר, שבה משתתפים באי-כח ועד החנוך. כמו כן סודרה "ועדה לערעורים" מורכבת משני באי-כח ועד-החנוך, שני באי-כח הסתדרות המורים ואחד הנבחר על ידי ארבעת החברים הראשונים לשם בירור תביעות כספיות הכאות מצד מורים.

עיקרי הארגון הזה של ההנהלה הראשית מוסרים בפועל את כח ההשפעה הגדולה ביותר על מהלך עבודת החנוך לצבור העברי בארץ. שהרי מלבד שלשה באי-כח הצבור המארגן הנבחרים על ידי "הועד הלאומי" גם נבחרה ההנהלה הציונית הם למעשה חברי אותו הצבור ולא פקידיה, עושי דברה, ואפילו בבחירת פקידיה, חברי מחלקת-החנוך, אינה חפשיה לגמרי אלא תלויה ברעת ועד-החנוך באי-כח הצבור. השלטון, שנשאר בידי ההנהלה-הציונית, כתו יפה רק כרי לשמור בשעת הצורך על כוונת הכללי והמאוחד של החנוך, שיהא מתאים לתקורתו האחרונה, בנין העם בארצו, וכדי להגן על עצמה מפני הטלת התחייבויות כספיות מצד הצבור שלא ברצונה. יסודות הארגון הזה מכתיבים גם את מוסדות החנוך שיתקדמו מכל השפעה זרה, שאינה לפי רוחם ומשאיריהם לוועד-המפקח שלהם את תופש הפעולה ביד רחבה. גם העובדים על שדה החנוך באו על שכרם. חלקם בהנהלה העליונה שוה לחלקם של כל אחד משני הגורמים האחרים. זוהי אולי הופעה בלתי מצויה במקומות אחרים, אבל כאן נתקבלה כדבר מובן מאליו ולא עוררה בשום חוג השששות או ספקות כל שהם. הן מורי בית-הספר העברי בארץ לא היו רק נושאי משרה, רק "עובדי מלאכת הקודש", אלא, כפי שראינו, יוצרי בית-הספר והחנוך העברי, והסתדרותם היתה מאז שומרת משמרתו הנאמנה ביותר. על כן היה ברור לכל, שהשתתפותם בהנהגה הראשית כמדה מספקת עשויה להפרות את פעולה ולהגדיל את כחה ביצירה קשר פנימי בין ההנהלה והעובדים ויחס של אמון הדדי במקום יחסים רשמיים קפואים. על פי עיקריה היתה עלולה, איפוא, מנהלה מתוקנת זו להביא ברכה רבה למפעל החנוך ולהציעו בצעדים מהירים קדימה.

העבודה שעמדה לפני ההנהלה המחדשה היתה רבה. היה מן הצורך להתניג שיטה וחסכון בעבודה שחסרו בהכרח בזמן הראשון, כשועד-החנוך היה נחפו להקים חיש את הריסות המלחמה ובהול על רכישת החוגים הנחשלים שבישוב לחנוך העברי; לסגור או לאחר מוסדות במקום אחד

* במשך שלש השנים הראשונות, מהרע"ב עד תרפ"א, עלה בידי מחלקת-החנוך להגדיל את השתתפות הישוב בהוצאות החנוך מ-9,8% מהתקציב הכללי עד 15%. כשנים האחרונות, תרפ"א-פ"ז, עלה חלקו של הישוב בהוצאות החנוך (שכר-למוד והשתתפות הקהלות) עד קרוב ל-41%.

פרק ששי

התקדמות המפעל בשנות-המשבר

א.

ואולם עד מהרה באה האכזבה. תפוצות הגולה, אשר חלק מהן, הער ביותר לצרכי האומה, נהרס לגמרי או נתרדל ממוראות המלחמה, לא הצדיקו את התקוות שהסתדרות הציונית תלתה בהן בשעת הרת-עולם זו לאומה הישראלית, והאמצעים אשר נמצאו לה לא גדלו באותה מדה, שגדלו הצרכים בעבודת בנין הארץ; ועל כן נאלצה ההנהלה הציונית לקמץ בהוצאותיה ולצמצם את פעולותיה. והקמצים האלה פגעו בראש וראשונה בעבודת החנוך. העד-הפועל לא מצא לאפשר לאשר את התקציב הגדול, שהגיש לפניו ועד-החנוך, וקצין חלק גדול מסעיפי העבודה השונים. אמנם הסכום שהוקצב לחנוך בשנה זו, תרפ"א, עלה על זה של השנים הקודמות, וגם אחר הקצוצים היה זה הסכום המכסימלי שההסתדרות הציונית הקציבה עד אז לצרכי החנוך בא"י, אלא שהצרכים האלה גדלו בינתיים במדה כזו, שסכום זה לא הספיק אפילו למלא את הדרישות המינימליות של החנוך העממי בלי עזרת המורים אשר התנדבו להוסיף שתי שעות עבודה בשבוע. ועד-החנוך נאלץ לותר על תכניות השפורים והשכלולים שסימן לפניו, כדי להרחיב את שטח רשת המוסדות שלו לפי הדרישה. וכך עלה מספר המוסדות שכרשוחו בשנה זו מ-110 בתר"פ עד 137, ומכסת התלמידים—מ-11220 עד 12830 (כ-88% ממספר התלמידים היהודים בארץ). ואולם עוד בחורף של אותה שנה, אחר שהעבודה כבר נסתדרה ובתי-הספר כבר נפתחו, נדרש ועד-החנוך מפני הדוחק הכספי של ההנהלה הציונית להכניס קמצים בהוצאותיו ולצמצם את עבודתו. ומאז התחילו תקציבי ההסתדרות הציונית לצרכי החנוך ללכת הלך ופחות משנה לשנה ולא תמיד בהדרגה, כי היו שנים וההפחתות נעשו בקפיצות, ועד 30% בבת אחת, בה בשעה שהישוב היהודי הלך הלך ורב וצרכי החנוך גדלו איפוא משנה לשנה. התחילה פרשת הקצוצים הבילתי פוסקים כמעט במפעל החנוך והפגורים בתשלומי המשכורת למורים הנמשכים עד היום הזה. ועד-החנוך הוכרח להסתלק כזה אחר זה מסעיפי עבודת שונים, כגון שעור-ערב, חנוך מקצועי

הספר העירוניים הכלליים וכמורה-דרך לבתי-הספר שבמושבות (*). הנהלת החנוך מפלה גם בשאלות חלקיות של הארגון הכללי: השתדלה לסדר ועדי-הורים או "ועדים-מפקחים" על יד בתי-הספר והגדירה את תפקידם ואת זכויותיהם; קבעה ימי-החופש של שנה הלימודים בעיר ובכפר ונסתה להתאימם כזה האחרון לעונות העבודה במשק החקלאי; קבעה סדר בחינות הגמר והבגרות כסוגי בתי-הספר השונים בזה שצמצמה את מקצועות הבחינות עד למינימום ידוע: עבדה תקנות להזמנת מורים ופטוריהם ודרגת משכורת כללית לכל העובדים במוסדות מחלקת החנוך לסוגיהם, וכיוצא בהם.

גם בעבודת בתי-הספר פנימה התבלטה מהשנים הראשונות לארגונו ההרש של מפעל החנוך נטיה לתקונים ולשכלולים. מחלקת-החנוך השתדלה לעזור ככל האפשר למאמצי המורים בשכלול דרכי הוראתם ובהפוש דרכים חדשות; ועל ירי פקוח שיטתי, עפוד והדרכה וגם על ידי צרוף אטי של חבר המורים, סייעה להתקדמות המודרנית של בתי-הספר. גבר במדת-מה יסוד העבודה בבתי-הספר ויסוד העבודה העצמית בהוראה, ביחוד במחלקות הנמוכות. התחילו להקדיש תשומת-לב יותר לעבודה בגנות שמודרו על יד רוב בתי-הספר הכלליים בערים ובמושבות ולקרב את החניכים להיי הסביבה ולטבע המולדת. נדמה היה, שעבודת החנוך נכנסה סוף-סוף למסלולה הנכון; נמצא לה "הגואל" הקרוב אשר ידאג לגידולה ולפריחתה, והמורה יוכל מעתה להתמכר כולו למקצועו ולעבודתו בבית-הספר בלב שקט וזכיות, שמפעל-הייו מסור בידים נאמנות. ושחקת התקנה שמעתה ילך בית-הספר ותלך עבודת החנוך והתרבות ויתפתחו באורח טבעי וכצעדים מהירים כשהם מושפעים מתנועת התחיה ובנין הארץ ומשפיעים עליהם. נתרצחו האפקים ועד-החנוך התכונן לעבודה רחבה ומסועפת והתוה לו תכנית של שפורים ושכלולים בבתי-הספר, ובהתאם לזה הציע לפני הועד הפועל הציוני תקציב לשנת תרפ"א, שהיה גדול כמעט פי שנים מזה של השנה שקדמה לה.

* תכנית בתי-הספר העממיים העירוניים, הוצאת מחלקת-החנוך של ההנהלה הציונית, ירושלים תרפ"ג. תכנית זו, שעליה ידובר עוד להלן, היא רק לבתי-הספר הכלליים. תכנית למורים לבתי-הספר להורים עדיין לא נתפרסמה עד היום בטעמים שחברו לנו באתר הפרקים הבאים.

מוסדות מחלקת-ההנוך של ההסתדרות הציונית

מכלא כללית לשנות תרע"ט-תרפ"ח

א.

תרפ"א			תרפ"ב			תרע"ט			לפי המונים
תלמידים	מורים	מוסדות	תלמידים	מורים	מוסדות	תלמידים	מורים	מוסדות	
2713	124	53	2764	113	42	2525	99	33	גני ילדים
8368	360	65	6684	311	47	6234	307	46	בתי ספר עממיים
669	53	3	802	70	4	679	44	5	" " תיכונים
323	37	3	252	49	4	198	49	3	בתי מדרש למורים
385	23	6	318	26	6	182	18	4	בתי ספר מקצועיים
372	8	7	400	15	7	354	8	4	בתי ספר למלאכה ומוסדות שונים
12830	605	137	11220	584	110	10172	525	95	

תרפ"א			תרפ"ב			תרע"ט			לפי המקומות:
תלמידים	מורים	מוסדות	תלמידים	מורים	מוסדות	תלמידים	מורים	מוסדות	
4408	200	33	4121	230	32	3854	203	29	ירושלים
2769	126	17	2607	134	16	2088	114	13	יפו - תל-אביב
740	37	6	609	27	5	491	25	4	חיפה
553	26	4	514	24	4	613	29	4	טבריה
554	23	4	640	36	5	589	28	4	צפת
207	14	7	168	8	5	159	8	4	קרים אחרות
1629	87	30	1303	76	26	1286	67	24	מושבות יהודה
305	17	7	67	4	3	97	4	2	" שומרון
634	38	22	81	9	8	65	6	5	" הגליל
1031	37	7	1110	36	6	930	41	5	סוריא (דמשק וצידון)
12830	605	137	11220	584	110	10172	525	94	

שבגבולות א"י. וגם כאן נאלץ להצטמצם יותר ויותר, ולא רק שלא היה עוד מקום להרחבה ולשכלולים, אלא הקמוצים פגעו קשה גם בקיים.

בשנות-מצוקה אלו ראה ועד-ההנוך חובה לעצמו לנצור מכל משמר את בית-הספר העממי לכל ישראל וירי ישראל הדופקים על דלתותיו בלא חנוך עברי. ועל כן נפגעו תחילה מהקמוצים ההכרחיים גני-הילדים, שנתקיימו על חשבון

והשתלמות מורים*) ומעבודתו התנוכית בסוריה (צידון ודמשק) ולצמצם את הקף פעילותיו רק בגני-ילדים, בתי-ספר עממיים ובתי-מדרש למורים¹ ובתמיכה כספית מצערה לבתי-הספר התיכונים (רק החזקת הגמנסיה בירושלים נשארה עליו)

(*) בשנים הראשונות היה תוסף בשעור-הקיק, שהסתדרות המורים סדרה בשביל חבריה.

מוסדות מחלקת-החנוך של ההסתדרות הציונית

מבוא כללי לשנות תרע"ט-תרפ"ח

ב.

תרפ"ד			תרפ"ג			תרפ"ב			לפי הסוגים:
תלמידים	מורים	מוסדות	תלמידים	מורים	מוסדות	תלמידים	מורים	מוסדות	
2067	67	41	1976	71	38	2623	104	49	גני ילדים
7904	311	68	8289	313	65	8084	345	64	בתי ספר עממיים
827	62	3	851	53	3	686	52	3	" " תיכונים
310	35	3	289	35	3	319	39	3	בתי מדרש למורים
384	23	5	304	16	4	348	20	5	בתי ספר מקצועיים
232	10	4	253	9	5	396	14	7	בתי ספר למלאכה ומוסדות שונים
11724	508	124	11962	497	118	12456	574	131	

תרפ"ד			תרפ"ג			תרפ"ב			לפי המקומות:
תלמידים	מורים	מוסדות	תלמידים	מורים	מוסדות	תלמידים	מורים	מוסדות	
4024	172	31	4143	177	29	4315	198	31	ירושלים
3332	130	15	3240	115	14	3012	128	16	יפו - תל-אביב
836	42	7	727	31	5	789	38	6	חיפה
348	13	3	357	12	3	408	19	4	טבריה
402	16	4	455	19	5	484	21	4	צפת
148	9	6	142	11	6	161	12	7	ערים אחרות
1609	67	24	1492	65	22	1654	77	28	מושבות יהודה
348	18	8	306	17	8	340	17	7	" שומרון
677	41	26	663	38	23	615	36	22	" הגליל
—	—	—	437	12	3	678	28	6	סוריא (דמשק וצידון)
11724	508	124	11962	497	118	12456	574	131	

גם לסגור בתי-ספר אחרים, שמספר תלמידיהם לא היה גדול; להפחית את מספר המחלקות המקבילות בבתי-הספר שבערים ולמלא את הנשארות עד אפס מקום; להעביר — במקום שחיתה אפשרות כל-שהיא — מוסדות, שכלכלתם היתה עליו, לסוג מוסדות נתמכים, גם כשהעברה זו היתה דרעק המטרות החנוכיות, או להסתפק בחמיכות קטנות וכלתי מספיקות למוסדות חדשים, שפתיחתם היתה הכרחית. באופן זה הולך

ועד-החנוך, ומספרם הלך והתמעט כמעט משנה לשנה (*). אך לבסוף הונף הגרזן גם על בתי-הספר העממיים. כשהאמצעים המוגבלים חייבו את ועד-החנוך לקבוצים נוספים, אנוס היה

(* שנת תרפ"ד ואילך אנו רואים אמנם שוב עליה מתמדת במספר גני-הילדים שברשת המוסדות של ועד-החנוך, אבל עליה זו באה מחמת התרבות מספר גני-הילדים הפרטיים או של קבוצים הנמצאים בקומו של ועד-החנוך, מבלי שהאחרון ישתתף בהתקנתם.

מוסדות מחלקת-החנוך של ההסתדרות הציונית

טבלא כללית לשנות תרע"ט-תרפ"ה

ג.

תרפ"ה			תרפ"ו			תרפ"ז		
מוסדות	מורים	תלמידים	מוסדות	מורים	תלמידים	מוסדות	מורים	תלמידים
43	72	2337	70	107	3036	86	124	3442
75	347	9030	86	412	10770	93	449	12679
3	65	1009	3	69	1365	4	84	1261
3	33	277	3	35	293	4	48	466
4	21	337	4	22	562	4	28	580
4	12	256	3	9	217	3	9	165
132	550	13246	169	654	16243	194	742	18593

ירושלים	31	171	4172	30	184	4157	33	205	4524
יפו – תל-אביב	18	153	4298	25	197	6014	30	225	7193
חיפה	7	58	950	10	59	1431	13	72	1600
טבריה	2	12	320	2	14	381	2	14	383
צפת	4	17	407	3	12	303	3	13	301
קרים אחרות	6	9	153	8	12	209	9	15	295
מושבות יהודה	27	72	1749	40	89	2158	45	101	2495
" שומרון	8	17	379	11	22	462	14	26	584
" הנגל	29	51	818	40	65	1128	45	71	1218
	132	550	13246	169	654	16243	194	742	18593

לפי הסוגים:

גני ילדים
בתי ספר עממיים
" " תיכוניים
בתי מדרש
בתי ספר מקצועיים
בתי ספר למלאכה ומוסדות שונים

לפי המקומות:

ירושלים
יפו – תל-אביב
חיפה
טבריה
צפת
קרים אחרות
מושבות יהודה
" שומרון
" הנגל

מראה בשנה זו על הוספת שלשה גני-ילדים ושלושה בתי-ספר, אין לזקוף הוספה זו אלא על חשבון המוסדות הנתמכים ואלה שעמדו תחת פקוחה של מחלקת-החנוך ושכללו יחד בשנה זו 5 גני-ילדים ו 9 בתי-ספר עממיים. ואילו מספר גני-הילדים ובתי-הספר העממיים, שאחריות חקציכם הוא על ועד-החנוך, היו רק 36 ו-59, יחד 95, פחות, איפוא, מאשר בתרפ"ב.

ופוחה במשך שלש השנים הבאות מספר המוסדות המתכלכלים בחקציב ועד-החנוך, וזו 137 מוסדות, 605 מורים ו 12830 תלמידים בשנה תרפ"א, ירד מספרם בתרפ"ג עד 118 מוסדות, 497 מורים ו-11962 תלמידים. ירידה זו נמשכת גם בשנה שלאחריה, בתרפ"ד. כי אף-על-פי שהרשימה הסטטיסטית הכללית של מוסדות החנוך של ההסתדרות הציונית (ראה זו!)

מוסדות מחלקת-החנוך של ההנהלה הציונית

טבלא כללית לשנות תרפ"ד-תרפ"ח

ד.

לפי המונים:	תרפ"ח		
	מוסדות	מורים	תלמידים
נני ילדים	114	151	4136
בתי ספר עממיים	97	463	11987
" " תיכוניים	4	92	1408
בתי מדרש לסורים	4	40	452
בתי ספר מקצועיים	3	33	587
בתי ספר למלאכה ומוסדות שונים	3	9	110
	225	788	18680
לפי המקומות:			
ירושלים	32	187	4339
יפו-תל-אביב	40	240	7001
חיפה	16	80	1561
טבריה	3	15	395
צפת	3	11	285
ערים אחרות	10	20	348
מושבות יהודה	50	114	2601
" שומרון	15	29	609
" הגליל	56	92	1541
	225	788	18680

ומספר התלמידים במוסדות אלה ירד גם הוא עד 9347*.)

קמוצים גדולים נעשו גם בסעיפי הוצאות להספקת

(*) במספרים אלה אינם כלולים 8 בתי-ספר ו-9 גני-ילדים עם 21 מורים ו-302 תלמידים של ועדת התרבות אשר להסתדרות העובדים העברים הכללית בא"י, שהיתה רשות בפני עצמה לעניני החנוך במושבות העובדים בלי זיקה כל שהיא לוועד-החנוך. הוצאות המוסדות האלה נתכסו בעיקר מתקציב מחלקת-העבודה של ההנהלה הציונית ומחלקת-החנוך תסכה בהם רק בסכום מצער. משנת תרפ"ו ואילך קובעת מחלקת-החנוך את המיכתה למוסדות ועדת-התרבות על פי יסודות הקצבה המקובלת עמה ביהפ לכל המוסדות אשר ברשותה. ומאז נכנסים גם בתי-הספר וגני-הילדים של ועדה זו בתוך הרשימות הסטטיסטיות של רשת המוסדות אשר להנהלה הציונית. על המוסדות הללו, שהם חלק אורגני של מפעל החנוך העברי, ידובר באחד הפרקים הבאים.

צרכי המוסדות הקיימים, וכמה בתי-ספר נשארו כלי מכשירי-למוד הנתונים ביותר ובלי הרהיטים הנצרכים מאין יכולת בידי מחלקת-החנוך למלא את מחסוריהם.

הכשלוך במפעל החנוך העברי הראה עוד בראשית התגלותו את אותותיו במתנה שכנגד. בתי-הספר של חכ"ח בירושלים ובחיפה, שבשתי השנים הראשונות שלאחר [המלחמה] נתמקטו תלמידיהם בנלל פתיחה שערי בתי-הספר העברים, חזרו ונתמלאו. ולא עוד אלא שהנהלת החברה הזאת בפריז הודרה להשתמש בשעת-הכושר וחזרה ופתחה את בתי-הספרה ביפו, בטבריה ובצפת, שנסגרו קודם מאין תלמידים, וגם אלה נתמלאו במהרה. ואמנם מנהלי בתי-ספר אלה לא יכלו עתה לעמוד בפני שלטון העברית, אשר כבר הכתה שרשים בחיים, ובכה השפעתו של החנוך העברי בימי פריחתו נעשתה לחלק כללי נפרד של כל בית-אולפנה יהודי הנושא עליו חותם של בית-ספר מודרני, והנהיגו בהם את העברית כשפת התוראה היחידה במחלקות הנמוכות וכשפת ההוראה של חלק מהלמודים הכלליים במחלקות העליונות. גם הצד הפרנוגי הוטב במדת-מה כאחרים מבתי-הספר הללו בהשפעת בתי-הספר העברי והמורים העברים העובדים בהם. ואף-על-פי-כן עוד רחפה, ועדיין מרחפת גם כיום, רוח זרה לשאיפות התחיה הלאומית ברוב המוסדות הללו, והגדלת מספר הניכיהם על חשבון בתי-הספר העברים צריכה, איפוא, להחשב להפסד לאומי.

גם «אגודת ישראל» נסתה להכנות מדלדול כחו של ועד-החנוך ופתחה «חדרים» אידישאים בתל-אביב ובחיפה ואחר כך גם בפתח-תקה. מספר לא קטן של תלמידים, ביתור בירושלים, טבריה וצפת, חזר לתלמודי-התורה והתורים של העדות השונות וחלק ידוע מצא לו מקלט בבתי-הספר של המסיון—באופן שחלק התלמידים היהודים, שקבלו את חנוכם במוסדות שברשות מחלקת-החנוך של ההנהלה הציונית, ירד בתרפ"ד עד 68%, במקום 90%, שנתחנכו בהם בתרפ"ט ו-88% בתרפ"א.

ואולם מכיון שכבר נתקיים בארץ מוסד עליון, שראה את עצמו אחראי לחנוך הלאומי בארץ—וכזה הלא היה ועד-החנוך בעיני עצמו ובעיני הצבור—שוב אי אפשר היה

(*) בהערכה זו לקחתי ליסוד את מספר האוכלוסים בארץ בסוף 1923 (91000), שהוא תחילת שנת-הלמוד תרפ"ד.

מוסדות מחלקת-החנוך של ההסתדרות הציונית לסוגיהם

לשנות תרפ"ד-תרפ"ה

א.

תרפ"ו				תרפ"ה				תרפ"ד				המוסדות לסוגיהם
תלמיד	משרות	מורים	מוסדות	תלמיד	משרות	מורים	מוסדות	תלמיד	משרות	מורים	מוסדות	
סוג א *												
2142	66	66	38	2076	63	63	34	1993	51	51	36	גני-ילדים
9735	313	357	71	8252	?	?	63	7354	?	?	59	בתי-ספר עממיים
159	10	15	1	140	10	12	1	124	10	11	1	" " תיכוניים
293	25,5	35	3	277	22,5	33	2	310	25	35	3	בתי מדרש למורים
12329	414,5	473	113	10745			101	9781			99	
סוג ב **												
678	31,5	31	25	194	5	5	5	26	1	1	1	גני-ילדים
1035	50,5	55	15	723	?	?	11	481	?	?	7	בתי-ספר עממיים
1206	46	54	2	869	46	53	2	703	42	51	2	" " תיכוניים
41	4	4	1	337	17,5	21	4	184	9	11	3	" " מקצועיים
217	8	9	3	256	10,5	12	4	232	9	10	4	" " למלאכה ומוסדות שונים
3177	139,5	153	46	2379			26	1626			17	
סוג ג												
216	10	10	7	67	4	4	4	48	4	4	4	גני-ילדים
—	—	—	—	55	?	?	1	69	?	5	2	בתי-ספר עממיים
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	" " תיכוניים
521	15	18	3	—	—	—	—	200	10	12	2	" " מקצועיים
737	25	28	10	122			5	317		21	8	
16243	579	654	169	13246			132	11724			124	הסך הכולל

אשר ועד-החנוך נושא אכנס עליו אחריות כלכלתם, אבל למעשה לא היה משתתף כלל עד השנים האחרונות בהוצאות החזקה; כי אלו היו מהכסות בשלמות על ידי תביעת פיק"א ותשלומי המושבות עצמן, ואולם משנח הרפ"ו ואילך נאלץ ועד-החנוך להפריש סכומים, אכנס

(*) מחלקת-החנוך נוחתת לחלק את המוסדות שברשותה לארבעה סוגים: סוג א' — מוסדות שאחריות כלכלתם עליהם; סוג ב' — מוסדות נתמכים, שהיא מקציבה להם סכומים מסוימים; סוג ג' — המוסדות שבמושבות פיק"א,

מוסדות מחלקת החנך של ההסתדרות הציונית לסוגיהם

לשנות תרפ"ד-תרפ"ח.

ב.

תרפ"ח				תרפ"ז				המוסדות לסוגיהם
תלמיד	משרות	מורים	מוסדות	תלמיד	משרות	מורים	מוסדות	
1946	60	60	38	2380	70	70	45	סוג א
11208	354,5	412	78	11085	337,8	384	74	גני-ילדים
229	12,2	16	1	189	12,1	17	1	בתי-ספר עממיים
452	26,2	40	4	466	31,4	48	4	תיכוניים " "
13835	452,9	528	121	14120	451,3	519	124	בתי מדרש למורים
803	39,5	40	35	730	36,5	37	30	סוג ב
504	30,8	32	14	1494	50,9	64	18	גני-ילדים
1125	52,5	65	2	1047	51	62	2	בתי-ספר עממיים
—	—	—	—	49	4	4	1	תיכוניים " "
110	7,8	9	3	165	8	9	3	מקצועיים " "
2542	130,6	146	54	3485	150,4	176	54	" " למלאכה ומוסדות שונים
1387	51	51	41	365	17	17	11	סוג ג
275	15,3	19	5	57	2	2	1	גני-ילדים
54	5,5	11	1	35	4,2	7	1	בתי-ספר עממיים
587	24,3	33	3	571	27	29	3	תיכוניים " "
2303	96,1	114	50	1028	50,2	55	16	מקצועיים " "
18680	679,6	788	225	18633	651,9	750	194	

(**) משנת תרפ"ו ואילך נכללים בסוג זה גם מוסדות ועדת-התרבות של ההסתדרות העובדים העברים הכללית בא"י. הנתמכים ע"י מחלקת-החנך. עד שנה זו אין אלה נכנסים כלל ברשימות הסטטיסטיקה של מחלקה זו. לוערה זו היו:

בתרפ"ג	7	בתי-ספר	8	גני-ילדים	16	מורים	153	תלמידים
בתרפ"ד	8	" "	9	" "	21	"	302	"
בתרפ"ה	10	" "	14	" "	34	"	453	"
בתרפ"ו	12	" "	22	" "	53	"	836	"
בתרפ"ז	12	" "	26	" "	61	"	908	"
בתרפ"ח	13	" "	32	" "	71	"	1211	"

קטנים, גם להחזקת מוסדות אלה, במקום שיר המושבה לא מצאה להשלים את החסר לכסוי תקציבים; וסוג ד' — מוסדות הנמצאים תחת פקחתה הפדגוגי של מחלקת-החנך, מבלי שזו השתתף בהוצאות החזקתם. — למשרת הסקירה ההיסטורית הזאת לא ראיתי צורך נדבר להכביל את סוג ג' הנ"ל בסוג א', שכפרינציפיון הם שווים ביניהם, וכללתיים יחד. לפי זה מסמנים בסבלא זו סוג א' — את כל המוסדות שאחריות כלכלתם על מחלקת-החנך, סוג ב' — המוסדות הנתמכים וסוג ג' — המוסדות הנמצאים רק תחת פקוחה (=) ברשימות הסטטיסטיקה של מחלקה זו.

גרעונות ושל התחייבויות שלא היה ביכולתה למלאותן, התחילה מבקשת עצות כיצד להקל מעליה את העול הכבד הזה של בעלות מפעל התנוך ורגונו, מבלי שיבולע לאיתורו ולהתפתחותו הרצויה — לאמור: למצוא בעלים מוסמכים אחרים שישאו באחריות כלכלתו בתמיכתה הכספית של ההסתדרות הציונית. שאלת שנוי-בעלים זו, שכל המוסדות המעוניינים בעבודת התנוך התלכטו בה במשך שנה וחצי, (מהמחצית השניה של תרפ"ה עד סוף תרפ"ו) הגדילה עוד יותר את סערת הרוחות הנרגזות במחנה המורים; כי אלה — כרכים אחרים מהדואגים לתנוך הלאומי — ראו באותן ההצעות, שהוצעו מצדדים שונים סכנת-הרס לאיתור התנוך ורגונו, שהושגו אחר מלחמת קשה ובעמל רב*). השאלה הובאה לפני הקונגרס הי"ד, בסוף תרפ"ה, ולא מצאה בו את פתונה. ובארץ-ישראל עוד הוסיפו מדיינים בה במשך כל השנה שאחריה, ביתור בחוגי המורים, שידעו שהסכנה עדיין לא עברה. מרכז המורים וגם הנהלת-התנוך נהלו תעמולה נמרצה כנגד ההצעה של שנוי-בעלים זו עד שנתברר גם לרכים, שנמנו קודם בין מצדדי הצעה זו, שההסתדרות הציונית, אשר נטלה עליה את התפקיד של בנין-הארץ, אינה יכולה לבנותה רק בחומר ולמסור את בנינה ברוח לידים אחרות. כמו כן נתברר גם להם, כי למעשה אין כיום בעלים אחרים חוץ מההסתדרות הציונית — בעלים, אשר להם תוכל היא למסור את מפעל התנוך מתוך בטחון, שידם תמצא לשאת באחריות כלכלתו וגם לשמור על איתורו ועל יסודותיו הלאומיים. וכשהובאה השאלה לפני ישיבת הועד-הפועל הגדול בסוף תרפ"ו החליט זה, «שהבעלים לתנוך העברי בארץ היא ההסתדרות הציונית, והיא מקבלת עליה את האחריות המלאה להנהלתו». וכזה הוסרה «שאלת בעלות-התנוך» מעל הפרק — שאלה זו, שהביאה נזק לא מעט לעבודה ככתריהספר.

וידר-המשבר היתה גם בבית-הספר עצמו ופגעה במהלך העבודה בו. הגדלת מספר התלמידים במחלקות (עד 40 בגני-הילדים ועד 60 בכתי-הספר העממיים) וחוסר מכשירי-למוד ואמצעים כספיים לספק את הדרישות המינימליות של המוסדות די היה בהם כשהם בפני עצמם לשלול מלכתחילה את האפשרות של שכלולים רדיקליים בעבודה

דו להתעלם מצרת-התנוך של הישוב; ולמרות המצוקה הכספית הגדולה, הוא סאמן את כל כחותיו בכדי למלא את הצורך עד כמה שיריו מנעת. וכך אנו רואים, כי בשלש השנים הבאות תרפ"ה-תרפ"ו באה שוב עליה מודרגת הן במספר הכללי של המוסדות והתלמידים אשר ברשות ועד-התנוך והן באלה מהם שאחריות כלכלתם עליו (ראה הטבלא). אמנם עליה זו אינה הולכת בדבר-כך עם התרבות האוכלוסים היהודים בארץ על ידי העליה הרחבה, והיא רחוקה גם עתה מלספק את דרישות התנוך שלהם, שכן שעור-האחוזים מהמספר הכולל של התלמידים העברים, שמהווים חניכי המוסדות של ועד-התנוך, יורד בתרפ"ה עד 65% ובתרפ"ו גם עד 60,5% (שעור נמוך זה, בתנודות קלות, נשאר קיים עד הנה) אבל הרחבה במפעל התנוך ישנה גם בשנות-משבר אלו. היא נעשית תחת לחץ כבד של גרעונות, קמוצים וצמצומים מופרזים בכל סעיפי ההוצאות, המגדילים את המועקה על המוסדות ועל הנהלתה גם יחד; אבל היא נעשית משום שאי אפשר לה אחרת. סייעו להרחבה זו הגדלת השתתפות הישוב בהוצאות התנוך וגם תמיכתם הכספית של המורים. כי אכן, גם עתה, לאחר שנמצאו הבעלים לתנוך העברי, לא חדלה הסתדרות המורים לראות את עצמה שותפה בנשיאת האחריות במפעל התנוך העברי בארץ ולהטות את שכמה לשאת בעולו. ובראות המורים את הסכנה הצפויה למאות ילדי חכם להשאר מחוץ לכללי בית-הספר, הסכימו בתרפ"ה מרצונם הטוב להנמיך את רגת-משכורתם, ובשנים שלאחריה גם להשתתף בסכומים מסויסים בהוצאות-התנוך. זהו תזוין בלתי מצוי מתוך להוי הארץ-ישראלי ונותן כבוד לאידיאליות של המורה העברי בארץ, אבל אינו עשוי לסייע להכראת המצב המדוכא במפעל התנוך, שנוצר בעקבות המשבר הכספי שבהסתדרות הציונית.

ב.

המשבר הזה, שגדש את סאת סבלם החומרי של המורים בזה שגרר אחריו פגורים ארוכים בתשלומי משכורתם, יחד עם התרדה לגורל התנוך יצירת-מפוחם, שהצמצומים והקצוצים החחרים מרי שנה בשנה מעטו את דמותו ואח היקפו, הכניסו התמרמרות רבה ורגונו עצבים בקרב המורים וגרמו לקונו-פליקטים קשים כינם זכין הנהלת-התנוך וגם כינם זכין הנהלת הציונית. והאחרונה, שכרעה תחת משא כבד של

* פרטים בנוגע לשאלה זו עיין מאמרי: «לשאלת בעלות התנוך» בחוברת ל«שאלת התנוך», שיצאה ע"י מרכז המורים, שנת תרפ"ו.

כמה מפנימיותיהם, שהכל סכירים בהן ורוצים בתקונן.

* * *

אלה הן תולדות בית-הספר העברי וזוהי דרך התפתחותו של מפעל החנוך העברי בארץ עד היום. מפעל זה אינו מוגבל כיום בתחומי רשת המוסדות של מחלקת החנוך אשר להנהלה הציונית, אלא משתרע על שטח גדול הרבה יותר מזה. רשת זו, בהיותה קנינה של ההסתדרות הציונית, המגשימה את שאיפות העם ובנין ביתו הלאומי ושל הצבור המאורגן בתוכו, מהווה את עמוד-התווך בבנין החנוך והתרבות הלאומית בארץ, אבל עליו נשענים ואילו מצטרפים עוד כמה מוסדות-חנוך ותרבות המאוחדים יחד בטטרה לאומית-תרבותית אחת. מלבד 225 מוסדות החנוך העממי והתיכוני הכלולים כיום, בתרפי"ח, כרשת זו, קיימים על ידם עוד הרבה גני-ילדים, אילו בתי-ספר עממיים, מוסדות טכניים נמוכים ובינוניים, שני בתי-ספר חקלאיים (לכנים ולבנות), שעורי ערב שונים לעברית ולהשתלמות כללית ומקצועית ושעורי מדע («אוניברסיטה עממית») לגדולים, השייכים לפריטים, לקבוצים או לחברות והסתדרויות שונות, אשר לפי רוחם ומנמטם יש לצרפם למפעל החנוך העיקרי, שהשפעתו רבה עליהם ולכללם יחד. ואחר שתניכי המוסדות הללו שבגיל החנוך העממי והתיכוני מהווים כ-10% ממספר כל התלמידים העבריים בארץ העוסדים בגיל זה, נמצא שהמפעל כולו בכל הקיפו כולל למעשה עד 70%-72% מהם. וזוהי כמות גדולה למדו כדי להבטיח גם כיום את השפעתו המכרעת של מרכז התחיה הלאומית על חנוך הדור. ואת הבנין הגדול הזה משלימים שני בתי-הסדרש הנבונים — הטכניון בחיפה והאוניברסיטה בירושלים, שמבחינה אורגניזציונית עומדים הם מחוץ לרשת המוסדות של מחלקת החנוך ומתנהלים על ידי קוראטורזמים מיוחדים; אבל גם הם אינם אלא פרי רוחה ועמלה של תנועת התחיה הלאומית ויש להם זיקה ישירה (לראשון) או לא-ישירה (לשניה) להנהלה הציונית. שני המוסדות הצעירים האלה עדיין הם בראשית התהוותם ועוד לא נסתימה צורתם, אבל מקומם מובטח מעכשיו במגדלי-אור בראש הבנין של התרבות הלאומית. ועל כל זה יש עוד להוסיף, שכמחצית התלמידים הנוטרים, המתחנכים מחוץ למוסדות החנוך העבריים, כגון הניכי

ושל חדושי-דרכים. והנה נוספו עוד עליהם מכלם החומרי של המורים ותרבות-לבם לגורל מפעל-החנוך, אשר מררו את לבם וגזלו מהם את השליו הפנימית הדרושה לעבודה סתמית, מעסיקה וסרוכות בתוך בית-הספר. כל התנאים הקשים האלה יחד, האוביקטיביים והסוביקטיביים — והאחרונים יותר מהראשונים — גרמו, וגורמים בהכרח גם עכשיו הפסד מרובה מאד להתפתחותם של בתי-הספר, בהחלישם את המרץ ואת ההתמכרות לתקונים יסודיים בעבודה, שנתגלו בראשית התקופה הזאת כחוגים רחבים של חמורים וכשתקם מעיקרא כל נסיון של פעולה במשימת כבדן זה מצד הנהלת החנוך.

אמנם גם שנות המשבר הקשה הזה, שנמשך עוד כיום, לא היו שנות-עמידה לבית-הספר העברי; ולמרות המעצורים העצומים שעל דרכו והעזוועים הקשים שעברו על החנוך, התקדם בכל זאת בעשר השנים האחרונות התקדמות רבה ביחס למצב, שנמצא בו בראשית התקופה הזאת, ובמדה כזו, ובעיקר בהקף כזה, שכמותם לא התקדם עד כה במשך זמן קצר כזה. הארגון הכללי, הרשות המאחדת והכלתי תלויה בנורמים חיצוניים והפקוה של ההנהלה הראשית, עם היותם רחוקים משלמות, הועילו אף-על-פי-כן לתכנן את מפעל החנוך כיחידה שלמה ומאוחדת בתוך עצמה, בחינת גוף אורגני, שכל אבריו מחוברים זה לזה, יונקים זה מזה ונוונים מכל רסים לשד-חיים הנמצא בתא מתאי גופו, ושעצם קיומו מהייב את התפתחותו וגדולו הפנימי. על כן לא יכלו הנורמים השליזיים הללו אלא להנמיך את הטמפו של מהלך התפתחות בתי-הספר, אבל לא להפסיקו כליל. ואולם אי-אפשר לנו מבלי להכיר עם זה שאלה השפיעו גם על כווננו של מהלך זה. כי בדכאם גם את הכחות הערים והפעילים שבעובדים על שרה החנוך וכשימם כבלים כבדים על ידיהם, מנעו את החומר התוסס הזה, שאך הוא לבדו מסוגל לעצב צורות חדשות, מפרוץ — גם בשעת הצורך והרצון — גדרות נושנים ולסלול לפני בית-הספר העברי בארצנו דרכים חדשות — דרכים המתאימות יותר להוי החדש של החיים המתהווים ולדרישות התנועה הכבירה להתחדשות החנוך של זמננו. וגם הנסיגנות המעטים שנעשו בכון זה, לא נמלו למדי ולא יצאו מכלל פרי בוסר וכמעט קולם קמלו עד מהר. ועל כן נצטמצמה התקדמותם של בתי-הספר כמעט אך ורק בתוך הגבולות הצרים של הדרכים הסלולות ממכר ושל הצורות המסורתיות, ועל כן גם לא נתמלאו עדיין

בתי-הספר של חכ"ח ואגודת-אחים ושל כמה מבתי-האולפנה הרתיים, מושפעים גם הם, אם מעט ואם הרבה, מהחנוך העברי, לפחות מבחינת ידיעת השפה הלאומית—שהיא על כל פנים מרובה מכל לשון אחרת, שהם לומדים בבתי-ספרם אלה – ובדבור העברי.

וכשהננו משוים לנגד עינינו את כל החיל הרב הזה, שנעשה בזמן כה קצר לפי הערך, ולעומתו – את התנאים הקשים ואת ההתלכטויות, שהתלכטו בהם העובדים על שדה החנוך הזה מראשית דרכם ועד הנה, ואת האמצעים החומריים המוגבלים שעמדו לרשותם; – כשנשוה כל זה לנגד עינינו נדע להעריך הערכה נכונה את הנעשה עד כה

בשדה פעולה זה של בנין העם והארץ ואת שעור-קומתו של המפעל אשר הוקם. אמנם עוד טרם נשלם מבנהו של זה; עדיין טעון הוא שפוץ והרחבה מבחוץ ושכלול ושפור מבפנים; אבל לפנינו עומד כבר איתן בנין לאומי גדול ונשא, שיסודותיו מבוצרים בקרקע המולדת: פנימו מקלט לנשמת האומה וראשו יכון וגם יחופף על תהיית העם ותרבותו. ובנין זה, שהוא יצירה חדשה בהוי הישראלי, הזקם כולו, מן המסד ועד הטפחות, בפתות מיובל שנים רק בכח האמונה שכלב ובהתמסרות של יחידי סגולה ושל קבוצים קטנים, רלים במכשירי בנין וחמרי תוקף שלטון, אבל אמיצי רוח, כבירי רצון וחרורי השאיפה הלאומית הנשגבה – תחית העם בארצו.